

65/6

п84371/2

МОЛОДНЯК

л' 65/6

2

З М І С Т

Поезії: М. Крикун, Б. Павлівський, М. Шеремет, О. Влизько, А. Олійник, Д. Чепурний, І. Дубовка, М. Шульга-Шульженко, В. Мараков.

Проза: О. Донченко—Золотий павучок; Д. Дельвіг—Водовоз Азиз; О. Кундіз—Де-факто; П. Радченко—Мати.

Статті: А. Текучан—Ще раз про наше сьогодні; О. Філіпов—В боротьбі за молодь; Є. Холостенко—Ювілейна виставка художніх творів Т. Масенко—Білорусь Радянська.

Гумор: Ю. Вухналь—Смерть моя і воскресіння.

Літературно-місцевська хроніка.

Бібліографія.

ЛЮТИЙ

Ц К Л К С М У

ХАРКІВ
1928

1928
440/х

БІБЛІОТЕКА
УЧЕБНО-МЕТОДИЧНА
БІБЛІОТЕКА

Ціна 50 коп.

Журнал продають по всіх книгарнях
видавництва та кіосках Контрагентства
" :: " друку на Україні " :: "

1500

V.N. Karava Kyivsk. Narodn. Universitet

01118935

НАШІ СПІВРОБІТНИКИ:

А. Александровіч (Білорусь), Багмут І., Барашка Іл. (Білорусь), Бойко І., Влизько О., Вухналь Ю., Галь Церво (Польща), Гаско М. Голуб Ф., Гончаренко Ів. (Лубні), Голота Петро, Гордієнко Дм., Гримайло Я., Даніман Б., Десняк В., Строменко В. (Дієв Марко) (Запоріжжя), Донченко Олесь, Дубовик М. (м. Дніпропетровське), Дукин М., Дудар Ал. (Білорусь), Заліський П., Зарва І., Затонський В., Ключча Ан., Коваленко Б. (Київ), Косарик-Коваленко Дм., Ковтун Ів., Кожушний Марко, Контарин О., Корнійчук О., Коряк В., Кузьмич В., Кундзіч Олексій, Кулик Ів., Кириленко Ів., Ладен О., Лакіза П., Лимар В., Ліберман Д. (Стара Бухара), Масенко Терень, Момот Ів., Новіков Г. (Кривий Ріг), Новицький М., Овчаров Г., Озерний Т., Палівець Ів. (Кремінчук), Первомайський Леонід, Пучето Макароні, Радченко П., Рудерман М. (Москва), Сидоров А., Скрипник Л. (Сталіно), Скрипник М., Смілянський Л., Таран Ф., Теодор Орісіо, Толкачов П. (Азербайджан), Усенко Пав., Шевченко Ів., Шеремет М., Шульга-Шульженко М. (Умань), Хаїля Андр., Худяк В. (Донбас), Філіпов О., Фомин Євген (Херсон), Фурер В., Юринєць В.

РІК ВИДАННЯ—ДРУГИЙ

„МОЛОДНЯК“ — виходить що-місяця (1—15 числа) на 8—10 друкованих аркушів (128—160 стор.).

„МОЛОДНЯК“ — продається в усіх залізничних кіосках Контрагентства Друку на Україні.

ПЕРЕДПЛАТА ЖУРНАЛУ „МОЛОДНЯК“:

На рік	4 карб.
На 6 міс.	2 „
На 3 „	1 „ 10 коп.
На 1 „	— „ 40 „

Ціна окремого № (в роздр. продажу)—50 коп.

Передплату надсилати на адресу: м. Харків, Пушкінська вул., № 24 (поштова скринька 300), Видавництво „ПРАДІАНСЬКЕ СЕЛО“, журнал „МОЛОДНЯК“

Літературно-критична БІБЛІОТЕКА журналу „МОЛОДНЯК“

Літорганізація та редакція журналу „МОЛОДНЯК“ розпочали видання літературно-критичної бібліотеки. До бібліотеки ввійдуть збірки прози, поезії та критики. Розмір кожної книжки від 2 до 3 друк. аркушів.

КНИЖКИ, ЩО ВИЙШЛИ Й ПОСТУПИЛИ В ПРОДАЖ:

Олексій Кундзіч—В ущелинах республіки. Новели. Стор. 80, ц. 45 к.
Вол. Кузьмич—Італійка з Мадженто. Повість. Стор. 96. Ціна 65 коп.
Іван Момот—Літературний комсомол. Критичні статті. Ст. 96, ц. 45 к.
Юрій Вухналь—Початкуючий. Літературні гуморески. Стор. 54, ціна 35 к.

ВИГОТУВАНО Й ЗДАНО ДО ДРУКУ ТАКІ КНИЖКИ:

Володимир Юринєць—Значіння Плеханова для марксістської соціології мистецтва.

Леонід Первомайський—Оповідання.

В. Строменко (Марко Дієв)—Плавні. Оповідання.

Лев Скрипник—Вибух. Оповідання.

Петро Радченко—Скрипка. Оповідання.

Крім цих книжок, по бібліотеці буде видано збірки авторів:

ПРОЗА — Андрій Ключча, Л. Смілянський, П. Радченко.

ПОЕЗІЇ — Ярослав Гримайло, Іван Гончаренко, Олесь Донченко, Євген Фомин.

КРИТИКА—Вол. Коряк, Андрій Хаїля, Борис Коваленко.

Замовлення надсилати на адресу: Харків, вул. Вільної Академії, № 6. Видавництво „Пролетарий“.

МОЛОДНЯК

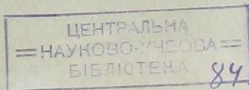
ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ-МІСЯЧНИК

О Р Г А Н Ц К Л К С М У

ЗА РЕДАКЦІЄЮ

Ф. ГОЛУБА, П. ЛАКИЗИ, Т. МАСЕНКА,
О. ФІЛІПОВА, П. УСЕНКА

2
(14)

84871

ЛЮТИЙ 1928 ХАРКІВ

68

59

05 [329.14к:331.3]

Укголова:т № 41/ж.
Друкарня ВУЦВК'у
„Червоний Друк”.
Зам. № 1717—2000.

ПОЕЗІЇ

МИК. КРИКУН

ДОНБАСУ

Спотикалось сонце в хмарах,
Ніби п'яне, ніби в осінь...
Крізь хустину, сіру, драну
Вітер плута золотисті коси.
В серці неба кольори відбились...
Не цвітуть слова
Рожевим тоном.
Ні, думки мої не обідняють!..
Хоч і зморщив степ
Чоло в дороги.
Не зоря, а домна ночі красить,—
На заводі пісня грому,
З-під вогнистої Донбаса шапки
Кучерявлять шахти димні брови.
Як обнімуться гудки—
На зміну!—
І розплещуться в акорди буйні,
Кліть до неба рветься полохливо,
Сонце тепле
Поцілує у засмаглі губи.
Коли вечір вишиває небо,
Линуть за дороги мрії...
Де тече медово гречка,
Соромливо ранок красить вії.
Пахне житом степ Полтави...
В серці—широчінь, простори...
Не суди мене, Донбас чубатий,
За селянські сни шахтьора.

ВЕЧІР

Підігнулись сонячні коліна,
Захід кров'ю вечір підкував,
У співуче-золотих морщинах
День натомлене лице сховав.
Розплела багрянку косу домна,
Шматувала височінь на стежки.
Полиняли під веселий гомін
Полохливо-зоряні мережки.
Рукави посьолка рвані
Полатала мідна нитка.
Зрешетила груди в рани,
Розбудила тінь огненним криком.
Сум похмуре полотно зірвав...
Обновились фарби дивом світлим.
Ніч—кошлатая, сльозливая вдова
Безпритульним зігнулась під ворітьми.

МИК. КРИКУН

ЗНОВ НА ШАХТУ

Чом ти, сонце,
Єхидно шулишся?
Що я літун?
Не велике горе!..
В моїх грудях—широка вулиця,
Серце в мене—
Перекоти-поле.
Вітер буйний!
Червонощокий вітер!
Кужелить червінці-листя...
Твій, Смолянко—
Димний вихор
Закрутив мене
В бадьорій пісні.
Покохав тебе,
Нечесану, кудлату!
І під полум'яну стріху—
Знов вернувся,
Щоб весело обняти
І вітати тебе
Юнацьким сміхом.
Чую—серце
В грудях знову
Закувало радісно і гучно!
І здивований,
Зламавши брови,
Я признавсь, що за тобою скучив.

Донбас, Смолянка. 1927.

Б. ПАВЛІВСЬКИЙ

* * *

Молоте, молоте,
Молоте, бий,
Мідним колом
Од труби!

В голубую
Крицю вдар,
Силу буйну
Я віддам!

За твої удари
В грудь.
Тяжкий молот
Д'гех угруз!

В груди вогнених
Потвор.
Молот—бою
Семафор.

Розмахнися,
Д'гех удар.
Бризне огня
Вода.

Глухим гулом
Бий та бий
До побідної
Труби.

Донбас, Горлівка.

Б. ПАВАЛІВСЬКИЙ

З НОВИМ РОКОМ, ШАХТИ!

З новим роком, шахти,
З новим роком, рудні.
Золотом багатим
Зустрічаймо будні!
Зустрічаймо будні
Чорним золотом-вуглем,
Бо на завтра камінь
Вибивати будем.
Вибивати камінь
З нашої дороги,
Новими руками
Кайла золоторогі.
Завтра із гудками
Пісні наші вольні,
Упадуть на камінь
Антрацитних штолень.
Ой, підсилим сили,
Молодо-шахтаре,
В штреках незгасимі
Наші очі карі!

МИК. ШЕРЕМЕТ

В ГОРАХ

Наді мною голубінь прозора,
Пробігають в далечині світи,
Мимо линуть хмари золоті,
Мчать розірвано кудись у гори.

Я стою, як статуя, як тінь
На верхів'ї гострому один.

А далеко унизу долини,
Піді мною хати і сади.
Підіймається угору дим,
Тихо синіми струмками лине.

Це сюди з утомленим лицем
Утікав поет і офіцер.

І на камені із вітром вільним,
Він незрадницький точив кинджал,
Усю зненависть свою і жаль
Вниз жбурляв, і дикий і свавільний.

Проти тої сарани й царів
Був огнистий у поета гнів.

ОЛЕКСА ВЛИЗЬКО

ЮВІЛЕЙНЕ СЛОВО

Від Заходу летить:
— Ви розірвали струни
Культури і життя!
Та Схід гука:
— Жием!
Від Заходу летить:
— Ви—смерди, хами, гуни!
Та Схід відповіда:
— Спокійно визнаєм!
— Ми з гордістю синів людини й лева,—
Враже,
Призирливо на злість твою і на ганьбу
Так просто,
Без жалінь,
Отак спокійно кажем:
— Віддай життя і путь
Колишньому рабу!
Мечем нас не лякай
І не лякай хрестами,—
Ми звикли вже до них,—розбивши чола в кров,—
Збиваючи об діл свій глузд перед Хрестами
І віки,
І літа
Чатуючи „любов“!
О, серць мільйони,
Серць,—
Розбитих, наче глеки,
В чеканні молока „обіцяних“ корів
О, тіл мільйони,
Тіл—
І очі близь далекі
Порубаних—раба,
Що голову корив!..
Нас гнівом не лякай,—
Таке нам не в первину,
Бо де ж, як не у вас,
І вчилися йому!
Облай же, враже наш, не „хама“, а людину,
Бо „хам“ уже не „хам“:
Не кориться ярму!..
Із Заходу гукни:
— Ви розірвали струни
Культури і життя!—
А ми тобі:
— Жием!..
З помийниці гукни:
— Ви—смерди, хами гуни!..
А ми, з гарячих сонць:
— Колишні?
Визнаєм!

АНАТОЛЬ ОЛІЙНИК

В КАСАРНІ

В касарні ніч осіння темна,
В тяжкому сні товариші...
Здається, військо чужоземне
Лаштує сполох у тиші.
Зідхань уривчастих глибоких,
І слів за ніч не позбирать.
Десь шелестять, як листя, кроки...
Кудись пішла осіння рать.
В пільму пірнули всі касарні,
Не видно варти ні душі,—
Як кладовище—чи лікарня...
Не спить! Не спить, товариші!
Здається, ходить скорбна мати,
Шукає сина. Вся в сльозах.
Круг неї блискавки... Гранати...
З багнетів ліг, а з куль гроза.
Верніться, мамо, вже на ниву,
Там золоті лежать снопи...
Здорові будьте і щасливі,
Ідіть!—
Товаришу, не спи!
По-над Дністром стоять бояри.
Вставай, рушницю забагнеть!
На сполох серце як ударить—
Кохана й мати тоді—геть!
Тоді за прапором червоним
З німих касарень ми підем
І за Дністром запалим гони
Комуни зоряним вогнем.

ДМ. ЧЕПУРНИЙ

* * *

В зелені квіти і сад,
Золотом сяють росини.
Вітер у кучерях синіх
Віти іде колисать.

Відблиски сонця з ріки,
Небо цвіте в позолоті.
Співи хтось лле на роботі
В струми веселі, дзвінкі.

Пісня у шумах весни,
Радістю серце зогріє—
Хочеться жить—не згоріти
Дихати сонцем ясним.

УЛАДЗІМЕР ДУБОВКА

О, БІЛОРУСЬ, МОЯ ШИПШИНО

О, Білорусь, моя шипшино,
 Зелений лист.. огнем цвіте!
 Ти в бурі дикий не загинеш,
 Чорнобилям не заростеш.
 Твоїми пелюстками стану,
 На списи серце настромлю.
 Твоїх очей—під колір стали—
 Проміння яснеє люблю.
 Ніколи бурі з вітровинням
 Не розплітатъ дівочих кіс...

Республіка Радянська нині
 І радість рожевіє скрізь.

ДАЛЕКЕ МИ КОХАЄМ НАДТО

Далеке ми кохаєм надто,
 Чужому вклони до землі.
 А хто згадає наші хати
 Печаллю тихих ніжних слів?
 Поети гимни всім складають,
 А білорусам—пушча, гай.
 Моя країно дорогая,
 Ти пробачала—вибачай.
 Такий нам вік, така доля,
 Ми клоним голови... Та, гей!
 Доволі рабства, гей, доволі,
 Товариш любий, брате мій!
 Хай стане в кожного з нас сили
 Іти, змагатись—смерть дарма...—
 ... Чи під ярмом, як у могилі.
 Чи у могилі без ярма!..
 Ми загартуєм наші душі,
 І вже в останній громи,
 Як Лунінецький Янка Глушка,
 Затулим Білорусь грудьми.
 А ворогу жбурнем погордо,
 Як наш герой колись простий—
 Ми співчуття не хочем, пане:
 Без тебе жить, чи смерть—як ти!
 І милосердя ми не хочем
 Прийнять з поганих ваших рук.
 Стріляйте, бийте: мої очі
 Над краєм вгледіли зорю.

З білоруської переклав Т. Масенко.

ЗОЛОТИЙ ПАВУЧОК

Повість

I.

Світло погасло раптово й різко, навіть здалося, що від несподіванки важко схлипнув глибокий, як прірва, чорний партер. Зараз далучь завісу, буде йти розвесела оперета, нафарбовані дівчата й чоловіки в яскравих убраннях будуть співати й тупцюватись на сцені, і вже заграла на золотих струнах і цимбалах жартовлива, в'юнка музика.

І в цей момент Базілевичу раптом чомусь спали на думку сьогоднішні комсомольські збори. Що за чорт? Він забув, зовсім забув, що саме там було, навіть не може пригадати, хто ж сьогодні головував.

— Я мабуть, просто якось не звернув уваги, або... або нічого не чув, — подумав він.

І чомусь оце зараз йому знову спало на думку, що взагалі збори зробились для нього тепер чимсь таким нудним, що обов'язок висидіти на них годину-дві — це вже справжня кара.

Таке становище утворилося для Базілевича якось непомітно й само собою. Ніби якийсь цвяшок заскочив йому в серце й зробив там виразку. Ця виразка починала ятритись тим дужче, чим ближче були нові збори.

Він пам'ятає, як це було: спочатку байдужість, потім — нецікаво, він почав пропускати збори, і нарешті — нудота. Страшна відворотна нудота!

Та колись на зборах же таки трапилась несподіванка для самого Базілевича — він зацікавився суперечками з приводу одного питання і — диво: підніс руку, щоб попрохати слова. Слово йому зараз же дали, він підвівся з місця. І враз десь глибоко-глибоко в серці заболіла, занила стара, знайома виразка. Великі сірі очі раптом затуманіли й на мить міцно-міцно і болісно стиснулися виразні читкі губи. Здалося тоді, що вся постать Базілевича враз зігнулася, зіщулилась і він халпиво, ковтаючи звуки, промовив:

— Я хотів те... Попередній товариш сказав якраз те, що й я хотів... — і він швидким рухом якось неприродньо одкинув з гарячого лоба довге, чорне волосся. Тоді для чогось озирнувся навколо і важко, ніби стомлений тяжким тягарем, опустився на стілець.

Питання, що тоді обмірковували, було про нові методи комсомольської роботи. Багато комсомольців тоді висловлювалось і всі вони нарікали на „сухість“ офіційних доповідей, на відсутність якоїсь живої діяльності в осередку. І саме це зацікавило Базілевича.

— Справді, — подумав він, — ні к чорту така постановка роботи, як зараз. Ось я їм скажу про все... — і він підвів руку. Але нічого не сказав, бо в ту ж мить уже добре знав, що для нього справа не в оживленні роботи; він відчув, що вже ніякі „нові методи“ не зможуть зв'язати тієї нитки, що нею він був прив'язаний до осередку і яка якось непомітно і невідомо коли розірвалася.

— Ні, справді: хто ж сьогодні головував? І як же це я не помітив... — думав Базілевич.

В оркестрі з гами звуків раптом викотилась висока тонка флейта і, коливаючи тишу, впала до ніг. Тоді грякнув грім бубна і залякалися, задокотили, затріщали кастан'єти. В ту ж хвилину завис розчачхнулась і поповзла в різні боки. А зі сцени вже хлопнув буйний, веселий гамір.

Поруч із Базілевичем сиділа Наталя, дружина Колі Шпака, з яким Базілевич приятелював. Взагалі ж близьких товаришів у нього не було, та й приятелювання його з Колею було якесь дивне. Про щось серйозне ні Коля, ні Базілевич між собою ніколи не балакали. Не обмінялися вони між собою ні своїми пригодами, ні планами на майбутнє, як це, звичайно, буває між приятелями. Зустрічаючись, вони міцно й довго тиснули один одному руки та обоє широко посміхались. Після цього Базілевич неодмінно витягав цигарки, обоє запалювали.

Коля палив з насолодою, жадібно втягуючи в себе їдкий синій дим, що потім струмочками виповзав з носа. Базілевич навпаки — палив неухважно, якось наче з огидою тримаючи цигарку в лівому кутку пухнатих чітких губ.

Два-три запитання про справи, Базілевич ляпав Колю долонею по плечу, і обоє розходились. Іноді розмова їхня вар'їрувалась.

— Ну, як там Наталя? — запитує Базілевич.

— А що їй? Нічого. А твоя як? — широко посміхається Коля.

— Чому ти ніколи не прийдеш з нею до мене? — ніби між іншим щідить Базілевич і губами перекидає цигарку з лівого в правий куток рота. І далі:

— Як твоє життя з нею? Задоволений, га? Як вона — дуже те... гаряча? Це я так... Читав учора про шкідливість частих половых зносин, — додає він і бачить, що Коля перестав посміхатися.

— Мое життя? Ну... взагалі, як у людей. Хіба про це треба ще питати? Чому ти про це так раптом?

— Та кажу ж, що читав учора... І взагалі це питання, знаєш, таке, що... потрібує докладного обговорення.

Запитання вийшло дуже недоречне. Це добре розуміють обоє і скоро під різними приводами розходяться.

Але дивне діло — минав тиждень і Коля починав чомусь турбуватись. Це було просто якесь невільне, приховане занепокоєння.

— Що це зі мною? — думав він. І враз пригадавав: — чому це Базілевича ніде не видно?

І Коля йшов його шукати. Ішов до нього в установу, розпитував про нього в товаришів. А зустрівшись, знову дивляться один на одного, широко посміхаються і балакають про зовсім сторонні речі, що, здавалося б, зовсім не можуть їх цікавити.

Золоті струни гули, витанцюовували цимбали, і з партеру, з балкона, з гальорки — дихала якась нашорошена, тисячовуха, оката потвора. Здається — ось-ось вона заплямає масними губами, і слизькими щупальцями потягнеться до ясно-освітленої, обарвленої сцени, де викилялось дванадцять напівроздягнених молодих дівчат.

Базілевич раптом відчув, що Наталя сидить поруч нього, близько, ось-ось, що вона така принадна і має гарячу пружку ногу... Власне, він відчув зараз одну тільки її ногу, що пече йому коліно, і від того важке солодке оливо сповняє голову.

В ту ж хвилину чиясь рука лягає йому на плече, і Базілевич чує шепіт Колі Шпака:

— А якою бузою нас і досі годують. Вінником би їх... Як ти думаєш, Володько, га?

* * *

Коли вийшли з театру, сіяла тонка осіння мжичка. Жалібно, одноманітно дзеленчав на розі трамвай і лихтарі здавалися великими золотими плямами.

Ішли втрех: Базілевич, Коля й Наталя. Базілевич був похмурий і мовчав. Його чомусь усе дратувало: і танцюристки були мало заголені, і ця проклята мжичка, і ногу свою одсмикнула Наталя.

— Що ж, хай одсмикує — дратується він. — Хіба вона, міщанка, розуміє? Певно, думає, що коли вже має чоловіка, — всьому край.

— Чого ти, Володько, як сич, сьогодні надутий? Скажи, чого?

Базілевич кинувся.

Наталя. І як це привітно, які теплі ноти бринять у неї. Наталя, ти ж любиш свого чоловіка, тобі ж ноги своєї шкода, і враз така... така любов у твоєму голосі.

— Ні, Наталю, я не надутий. А ти, що, хіба не любиш сичів? Ти, певно, соловейків більше поважаєш?

В розмову встрия Коля і, жартуючи, вони швидко пройшли вулицю. Тут зупинилися. І коли Базілевич прощаючись міцніше, ніж звичайно, стиснув руку Наталі, йому здалося, що таке ж тискання було йому у відповідь.

Коля з Наталею щезли за рогом і в Базілевича склалось таке враження, ніби вся вулиця в одну мить спорожніла. Всім тілом опанувала якась байдужість і втома. Ледви волочучи ноги, він плентався по тротуарі. З бокового провулку вдарив різкий, вохкий вітер і щось холодне раптом прилипло Базілевичу до щоки. Він машинально зупинився і зняв з обличчя мокрого зчорнілого листочка. Це якось ворухнуло думку. Мокрий листочок враз викликав у Базілевича уяву про осінь, про мжичку, і він мимоволі озирнувся. — Звідкіля це? Певно, з саду, з за паркану.

Справді, ліворуч був сад-ресторан „Оріондо“. Базілевич згадав, як він що-дня ходив мимо нього на посаду, і з-за декорованого паркану завше різало вухо тріо на скрипках і глухо гудів тромбон.

Зараз листопад і мжичка, і сад уже давно зачинений, а ресторана перенесено кудись до зимового приміщення.

— Як воно зараз там, у саду? — думає Базілевич. — От би піти оце туди, сісти на лавочці і слухати, слухати, слухати... Буде здаватись, що хтось ходить між чорних стовбурів акацій, і здаватиметься, що мокре опале листя м'яко склипує під ногами, і невідомо, хто там: чи таємний невловимий бандит чи може кашлаті тіні ховаються за стовбурами й ганяються одна за одною. І здаватиметься, що ось-ось на порожній, темній естраді задзвинить зненацька й стихне порвана струна.

* * *

У вікнах квартирі темно.

— Ніна, певно, вже спить, — думає Базілевич про дружину. Але двері не замкнуті, і Ніна не спить. Коли Базілевич навшпицьках увійде до кімнати і повертає електричний вимикач, вона лежить горілиць на канапі й тихо зводить на нього брови.

— Ти, Воля?

Така байдужість у жіничиному голосі Базілевичу добре знайома. — Щось повинно бути, — думає він, і так само байдуже відповідає:

— Я, Ніно. Ти ще не спиш?

Він увесь нашорошився і, вичікуючи, мовчить.

— Сьогодні в мене була Ліза. Знаєш, із музтехникума?— запитує вона знов так само спокійно, і тільки її округлі, зелені очі блиснули на мить якимсь фосфорним блиском, а дугасті брови лізуть ще вище вгору. Це справляє таке вражіння, ніби два лінєвих коти разом випнули горбом свої ситі, лискучі спини.

— Ліза? Знаю,— відповідає Базілевич. Він знає, що це тільки вступ, а головне буде далі.

— Ну, так от, вона...— Ніна раптом зупиняється і мовчить. Її очі, здається, вдивляються в якусь точку на стелі. Вона ніби забула про те, про віщо почала казати, і нові думки вже, певно, блукають у неї.

Базілевич знає і цю звичку своєї дружини раптом не доказувати речення і знає до чого це веде. Зараз вона мовчить, але однаково, речення вона закінчить— коли не зараз, то через хвилину, через дві, через півгодини. Хай же зараз, краще враз відбутися це, почути, і тоді вже якось діяти. І Базілевич виводить її зі стану байдужого, споглядального настрою.

— Ну, ну, так що вона?

— Вона каже, що можна „прілічне“ піяніно купити карбованців за п'ятсот.

Тепер уже Базілевич розуміє до чого річ. Піяніно.

Тут скоїлось диво. Вже нема лінивої байдужої Ніни, є живе пустотливе дівча, низеньке й опецькувате. Де поділись ті брівки горбом, ті кошачі, зелені очі з фосфорним блиском? Натомість дві вузьенькі щілини, що так і бризкають іскорками сміху. Руками вона оббиває шию чоловікові, а ноги витупцювають якийсь шалений танок.

— Ніно, Ніно, Ніночко,— кричить Базілевич,— ти сказала! Задавиш!

Він уже знає, що зараз буде прохання, а потім сльози, потім істерика, а в нього на другий день мігрень.

— Голубчику! Волю! Волюю! Піяніно! Купи мені піяніно! Ліза каже, що в мене надзвичайний хист... Волю!— Вона душить його за шию, тягне до низу, тупцює обома ногами, аж гулко ходить підлога.

— Ніночко, чи ти... перш усього ж гроші... Де ж узяти стільки грошей? Ти ж сама знаєш...

— Гроші! Дурниця, на виплату можна на цілий рік. Ліза каже, що...

— Ти слухай, краще, що я кажу. Гроші— раз, а по-друге— і так уже кажуть, що я непманом роблюся. Ось килим, крісло, канапка. Хочеш, щоб зовсім з комсомолу викинули? Ти цього хочеш? Піяніно. А де комсомольська етика?

Нове диво: вже нема пустотливого кругленького дівчати з градією прирученого ведмеда— натомість вигиниста, хижа пантера, що ось-ось палигне на свою жертву. Вже нема щілин очей, натомість два округлих жовто-зелених вогники, що палахкотять дикою зненавистю.

— Проклятий! Проклятий! Тобі комсомол рідніший?

— Ніно, ти послухай...

— Не хочу я нічого слухати. Чорт!

— Ніно, так не можна. Давай поміркуємо разом.

— Проклятий деспот! Навіщо було виходити за тебе заміж? Казали ж усі, відмовляла. Куди мої очі тоді дивилися!

Вона падає на канапку і затуляє обличчя долонями. Її плечі конвульсивно здригаються від придушеного ридання.

— Ніно, Ніночко...

— Не смій підходити, не смій!..

Похмурий він мовчки сідає в крісло. Затишна кімната, лампочка з білим, тьмяним абажуром. Канапа, килим на стіні... все притягує до спочину, до лінощів. А тут тобі таке... Базілевич почуває, як десь

у серці закипає в нього маленька бульбашка окропу і котить вище, вище до горла. Він почуває раптом, як ця бульбашка заклекотіла в самі-сінькому горлі і от-от вирветься з його гидкою лайкою, брудом гострих, колючих слів, нестриманим вибухом люті. Тоді він зривається з місця і швидко підходить до вікна. Через тонку фіранку йому видно, як на долоні, увесь центр міста. Безліч золотих вогників поспіліталися в кетяги, послалися самоцвітними сузір'ями. А ще далі, аж ген-ген уже нічого не побачиш—там устає ніби якийсь важкий золотий туман, мигтіння далекого сйіва залізничних люксів.

Так приємно відчутти на гарячому чолі льодовий дотик віконної шибки! Гнів потроху влягається, вже стигне гаряча бульбашка в грудях. За спиною Ніна часто й глибоко схлипує.

Нащо я справді так гостро?—думає Базілевич.—Воно таки дійсно добре було б піяніно. От тільки гроші... Хіба якось на виплатку. А комсомол?

Він рвучко дістає цигарку й запалив.

— Комсомол, що ж? Та й хто там прийде контролювати, яка в мене обстановка в квартирі, кому це потрібно? А потім... хто ж їм винен, що вони не можуть собі справити гарного одягу, купити... піяніна? Хто ж їм винен, що вони меншу платню одержують? Ясно, що вони дурніші за мене, тому й платять їм менше. Та й потреби ж у мене більші, культурніші.

Він знову чомусь пригадує минулі комсомольські збори.

— Чорт би їх узяв,—думає Базілевич.—Нові збори через тиждень, маю, значить, відпустку аж на сім днів. А піяніно...

— Ніно, Ніночко,—підходить він до неї,—ти не плач. Якось подумаємо... купимо.

Ніна не відповідає. Вона уявляє себе маленькою, зовсім маленькою дівчинкою, яку ніби всі б'ють і ображають, і ніхто не хоче її захистити. Вона почуває потребу бути зараз такою приниженою й нещасною. Їй робиться шкода самої себе й вона починає ще дужче схлипувати.

II.

Літо, бабине літо! Останні золотаві деньки! Як урочисто й тихо пливе в повітрі біла, срібляста павутина. Вже давно прокурликали над містом довгою стрічкою журавлі. Гляньте!—Ці клени в привокзальному сквері: вони горять. Вони міняються всіма барвами й відтінками: то золотисто-жовті, то червinkові, то багрянні! Вони запалили осінні свічки й прислухаються до останнього палахкотіння. Чуєте, як капає з них золотий стиглий віск: кап-кап-кап... Слухайте! Мовчіть! Відчуйте ще раз це чекання, не розбудіть цього металевого дзвінкого повітря—вдарите, воно задзвинить і розсиплеться на кришталеві скалки. Літо, бабине літо—прошай...

— Прощай, Колю! Прощай!

В-останнє цілує Наталя. Останнє тискання рук. Скільки їх є тут—комсомольців! Перон живий, він ворухиться метушиться. „Бов, бов“—два рази. Вже й сюрчок просюрчав там десь біля паровоза.

— Колю, пиши!

Здригнулись колеса, здригнувся перон, побіг. І враз став. Тихо-тихо закрутилась голова в Наталі. Вона вже давно приготувалась до цих проводів, у думці давно звикла до них, а отже—чомусь так болісно стиснуло серце і душать сльози.

— Нічого, дурниця. Це просто так... схвилювалась, хвилинка це. Адже ж Червона армія—школа. Сама ж учора писала плаката.

Вона каже це і ні до кого не звертається. Вона сказала так, сама собі, і дуже дивується, коли хтось біля неї відповідає їй:

— Ну, звичайно. Та й хіба ж це на віки, чи що? Не один Коля, скільки їх поїхало сьогодні!

Ах, це Базілевич, Володька. Значить, вона сказала свою думку вголос. Так, так, не всі, значить, поїхали—ось він тут, лишився. Йому — аж на той рік. І ніби ввіймавши її думку, він знову сказав:

— Мені теж на той рік. У цьому році—відстрочка до закінчення ВУЗу.

Він трохи помовчав і додав:

— Я по медичній галузі. Хотів до сільгоспу, та... ну його к чорту, воловодься потім з гречками та з плугами. Хай дурніші допомагають дядькам хвості волам крутити.

Наталя відчуває, як міцно він її взяв під руку. Великі карі очі раптом наблизились до її обличчя. Щось нове читає в них Наталя. Ні, це вже не той комсомолец Базілевич, якого вона так добре знала. У того були завжди сумні, байдужі овечі очі. А в цього не очі—два довгих гострих шила. Чому це? Що він їй каже таке? А, хіба цікаво Коля поїхав. От це—головне.

Йї ні про віщо не хочеться думати. Якесь апатія опановує всю її істоту. Проводи комсомольців, перон, Коля—все пропливало, змішалося. Раптом нова думка—вона згадала ту білу, сріблясту павутину, що повисла на Коліному кепі. „Бов, бов“. Ударив станційний дзвін і ось уже Коля шле їй рукою привіт з вагонного вікна. А на кепі в його—велика, срібляста павутина.

— Ах, осінь,—згадує Наталя.—Осінь павутина, бабине літо!

Павутинка. Наталя так її пам'ятає, до болю. Яка маленька риска, а отже—кинулась у вічі, не забудеш. Знову все пливе в голові, туманіє.

— А от обличчя Коліне ніяк не пригадаю, не можу уявити,—думає, думає. Павутинка знову випливає перед очі, блищить на Коліному кепі.

— Тфу, знову вона!

Наталя почуває, що Базілевич її кудись веде. Ах, так—вулиці, брук, трамвай. Додому.

— Наталю. Талочко.

Вона ніби прокидається:

— Що ти хочеш, Володько?

— Талочко, ти сумуєш? Ну, чому, скажи? Все про Колю думаєш?

Вони звертають у якийсь скверик. Кілька бабусь із дітьми маячать на лавочках. Діти бавляться обручами, і вабить зір великий, синьо-червоний м'яч.

— Сядемо тут,—каже Базілевич.

Наталя опускається поруч на лавку. Деякий час сидять мовчки. Недалеко за рогом дзвонять трамвай і кричать автобусні сирени. Мимо скверика важко прогупали по бруку колеса бендюга. Права рука Базілевича якось неприродно шарпнулася в бік.

— Наталю, ну, про віщо ти думаєш?—голос у нього перервливий і, здається, якісь посвисти застряли йому в грудях.

— Наталю!

Думка за думкою мигтить в його голові.

Обняти? Ні, не можна. Вона тільки що випроводила Колю. Ще рано, не можна так поспішати. Буде це, буде, але треба поволі, не сразу. Треба дати їй звикнути.

Але друга думка стукає інше.

А чому б і не зараз? Ну, хоч трохи, хоч трішечки. Мов би по-братерському, ніби жалючі, мов не навмисне. Трішечки, кінчиками пальців, обереженько...

Його рука вже обіймає її за стан. І раптом він змовк. Щось йокнуло йому в серці, пересохло на мить у горлянці. Кінці пальців натиснули на пружкі, як гумові, груди.

— Тал... очко! Ах!..

Наталя стоїть перед ним рівна, струнка. Обличчя її пашисть.

— Як це ти швидко! Не сподівалась від тебе! Не смій іти за мною.

Пішла Наталя. Пішла сквером, поміж лавочками, поміж діворою з обручами. Іде швидко, не озирається. Маячить її синя в'язана кохта. Ось повернула, заховалась за ріг.

— Туди к чорту!—вилаявся Базілевич,—я ж давно знав, що вона—звичайнісінька міщанка. І навіщо було чипати таке... таке...

— Пішла кралечка, громадянін?

Хто це? Схопився з несподіванки Базілевич, озирнувся. Відчув, що раптом чомусь розгубився, зніяковів. Кому це є діло до його справ?

— Скучаєте, громадянничку?—настирливо лізе в душу той же голос.

Хто це—з першого погляду сказати важко. Чорне куде пальто, майже вище колін відкриває латані штани й на ногах якісь жахливі, драні черевики. На голові старомодний солом'яний бриль, у руках товстелезний, „довійськової якості“ ціпок з мідним потемнілим набалдашником. Рідке, довге волосся з сивиною, висмикуючись з-під бриля, нависає на плечі. Це, певно, якийсь чернець або піп, або з роду довговолосих юродивих, вічних мандрівників од монастиря до монастиря, від одних мошей до других.

Він непомітно підійшов із-заду і сідає на лавку поруч Базілевича.

— Так як, громадянничку? Пішла кралечка?..

— ?..

Це починає дратувати.

— А ви що, дуже зацікавлені цією подією?—запитує Базілевич, і почуває, як раптово в його зростає якась хвиля злості проти цього обдіраного довговолосого типа.

— Хі-хі-хі,—сміється тип.—А ви, громадянничку, не гарячіться. Ви ж ще не знаєте, хто я такий і чого мені треба.

Його улесливий голос, слово „громадянничку“, це хіхикання—ще більше нервує Базілевича. Він хоче встати і йти. Але тут скоїлось щось незрозуміле. Його рука якось сама собою опинилася в грубій, кістлявій руці цього дивного довговолосого. Базілевич бачить просто перед собою дві чорних палючих жарини очей, що, здається, буравцями ввірчуються йому в мозок. На мить кинулося в вічі все волосате, заросле, як у мавпи, обличчя.

— Що це?—мигить думка в Базілевича,—бандит, чи що?

І в ту ж мить він чує над собою голос цього незнайомця. Але що за голос? Де поділися його вкрадливі, улесливі нотки, приниженість, елеїнність? Яка могутня сила бринить у цьому голосі!

— Сидіть! Чуєте? Ви будете сидіти!

А очі! Вони зараз висушать мозок! Якоюсь утомою, безсилям наливається все тіло. Повіки обважніли, злипаються. Що це?—мигить десь далеко-далеко квола думка. І в ту ж хвилину невідомий торсає його за рукав плаща.

— Хі-хі-хі,—знову чує Базілевич його тихий, немичний смішок.

— Просніться, громадянничку, просніться.

Швидко темніло. Зі сходу пливли важкі волохаті хмари і раптом нависли над дахами, димарями, торкнулися своїми розпанаханими руками верховин струнких тополів. По пустельній алеї скверу дмухнув раптовий вітер і закрутив опале листя. Кілька дощових краплин упало. Базілевичеві на лице. Він рвучко схопився з лавки. Він не уявляв-

що саме тільки що було з ним. Хто ця довговолося людина в рясі, а зарослим мавпним обличчям?

Чернець чи піп похмуро сидів тепер на лавці, низько схиливши голову. Його ціпок з мідним набалдашником упав і одкотився геть. Базілевичу здалося навіть, що ченцеві очі заплющені, ніби він куняє, чи зморений якоюсь непосильною роботою.

— Ей, ви, як вас? Чого вам треба від мене?—раптом спитав Базілевич.

Незнайомий підвів голову, помовчав і байдуже, знесилено прошепотів:

— Чого треба?.. Не знаю, громадянинчик...

Базілевич зацікавлено звів брови. Справді—цей тип починав робитись цікавим. Його чудернацький одяг, дивне поводження, нарешті, це волосате, кирпате обличчя—все притягало увагу.

— Заїдки ви? Хто ви такий?—знову запитав Базілевич.

— Тутешній я, тутешній. Чернець, по милості божій. Чи не знайдеться у вас гривеничка. Багато не треба, а гривеничок візьму.

— А ви що, голодні? Навіщо вам гривеник?

— Ноги не носять, стоимвся. З учорашнього вечора як проштрапився, і ризи не було в роті.

— Як же ви проштрапились?

— Звичайно. Звичайнісінько, громадянинчик. Чарчина одна, друга—глянь, а кешеня вже й порожня.

— Ви краще не піячили б, а робили, то й голодні не були б.

— Нема ніде роботи, громадянинчик. Та й не личить мені робити чорну роботу. Не звик я. А сімейка в мене теж кричить „давай!“ Теж на шії в мене. Благородна сімейка, жінка піф-паф і донечка Зізі-Мізі, чорт би їх забрав.

Несподіване рішення зародилося в Базілевича.

— Ну, що ж, як голодні, то ходіте підшамяємо щось. Я теж давно обїдав.

Чернець охоче згодився. Він хапливо підняв ціпка, для чогось зняв бриля, пригладив долонею пасми волосся й швиденько пішов за Базілевичем.

Ресторанчик у підвальному поверсі, брудний і темний. Був уже вечір і скрізь мигтіли електричні лихтарі, але тут не було навіть електрики. Скупе світло давала невеличка лампа, що була привішена до стіни. Базілевич непомітно полапав у кешені невеличкого бравнінга і ввійшов. За ним—чернець. Обое посідали в кутку; Базілевич замовив дві вечері з пивом. Чернець із жадністю поїдав свою порцію. Він з насолодою чавкав ротом, хапливо кусав хліб, здавалося, що навіть щелепи його риплять від такої роботи.

Деякий час сиділи мовчки. Раптом чернець перестав чавкати.

— А признайтесь, злякалися сьогодні в сквері, коли я взяв вашу руку?

— Ні, чого ж мені було лякатись,—збрехав Базілевич.

— Сили моєї, сили, громадянинчику. Ось мої руки, дивіться,—він закахав рукава і простяг на стіл висушені, волосаті руки.—Ось руки мої, худі вони, нікчемні, а де ж сила моя? Ось тут вона, тут!—він ударив себе кулаком у груди.—В середині в мене, в середині!

Він таємничо нахилився до вуха Базілевича і, озирюючись, зашепотів:

— Штуку я таку знаю, ще в монастирі старий схимник вивчив. Що накажу, те й зробить людина. Скажу „спи“—засне, скажу „цілуй підшви“—підшви мої цілуватиме.—Важко це тільки мені зараз, важко. Негодящий я вже зробився, не з кожним можу зробити так,

не слухають. А колись, ще в монастирі, людей сціляв. За двісті верстов навколо слава гула про отця Феодосія. А тепер от... що я? Жебрак!

Він хвилинку помовчав і вже голосніше продовжував:

— А думаєш, сину мій, легко мені жебратити? У кого? У тих агелів диявола, що червоні зірки на лобі носять? Я дивлюсь, уперед дивлюсь: як іде хто у шинелі сірій, пистоль з боку—не простягну йому руки своєї. Такі зруйнували монастир, такі викидали моці святі на сніг, ченців рушницями розгнали. Буде глузувати такий з мого лиха. Як іде хто з портфелем під рукою, цигарка стримить у роті—не простягну й такому руки. Дуже великорозумний він, дуже забагатів, хоч і пика в нього репана, мужицька. Не вірить у бога такий, ніколи не подасть ченцеві, одвернеться. От я й дивлюсь—старенька бабуся завжди подасть, попрохає помолитись за чиюсь душеньку. От у бабусі й просити не соромно!

Він тримтячою рукою налив пива в шклянку і одним духом випив.

Базілевич не спускав очей з цієї дивної людини, і боявся пропустити хоч одне її слово.

— Після того, як спустошили мій монастир,—продовжував чернець,—я пішов блукати. Де я тільки не бував, сину мій, де я тільки не виходив!..

„Сину мій“ після „гражданінчика“ сподобалось Базілевичу.

— Як це дивно якое, по біблійному,—думає він.—І яка швидка зміна: був „гражданінчиком“, а після пляшки-другої пива вже—„сину мій“.

— Занесла мене доля до Криму,—розповідає чернець.—не знаю вже яка доля—щаслива, чи нещаслива... А тут жах такий навколо, боляшки з зірками на лобі пруть силою нечислимому. Полковника одного вбили, плаче жінка, плаче дочка. І грошей нема. В пух програвся перед смертю полковник. А тут морем тікати треба. Не втекли. Ходить полковничиха з дочкою по березі, та охають, та ахають... А тут я. Молились, кажу,—треба! Страшний суд скоро! Та суворо так до них: навколюшки! Полковничиха зразу стала, а дочка її дивиться на мене, очі видупила. Взяв я її тоді за руку, так як тебе оце сьогодні, сину мій, узяв її за руку, пронизав поглядом, силою своєю дихнув. Моліться!—кричу. Впала й дочка навколюшки. молитися стала. А полковничиха:—Хто ти, святий отче?—До себе запросила.

Лишився я в них жити. А тут із зірками червоними прийшли. Завітали й до полковничихи. Все барахло, що лишилося, до нитки забрали, сину мій. До ниточки! Жалко мені їх стало. Голодні—ні крихти хліба, нічого їсти. Моліться, кажу їм. Упали вони навколюшки, а я пішов жебратити для них. Приношу ввечері хліба, сала трохи. Накинулись, як ворони, їдять.

Так щось із місяць тяглося. А потім дочка, панянка, скигліти почала. Скудла, зсохла, не може винести такого життя. До пундиків потягло, до убрання розкішного. Приходить одного разу, а з нею один у шинелі, з червоною зіркою. Провела його швидше до другої кімнати, заціпнула з ним. Дав мені ранком папірця зелененького. Написано на ньому, що то—гроші. Схопив я того папірця, розірвав у неї на очах: „Печуть мене,—кричу,—твої гроші, проклята блуднице!“

Знову з тиждень нічого, тихо-мирно. Коли дивлюся, в Зізі вже хусточка шовкова звідкілясь узялася. Де взяла?—допитую. Мовчить, очі в землю втупила. Повага ще до мене була, ще боялася моєї сили чудодійної. Все зрозумів я. Зрозумів, звідки в неї та хусточка. Повернувся, мовчки пішов, схиливши голову. А потім майже що-дня пішли гості, гуляння.

Мати спочатку умовляла, плакала, а потім і сама, за компанію, як збереться товариство, тягне винце за столом. Я тікав у такі дні з дому. А тепер уже звик. Тепер я вже не той, що був раніше...

Набридло Зізі в Криму, захотілось у столицю. Переїхали сюди. І я з ними,—звик. Почав горілочкою бавитись... Ех!..

Чернець важко зідхнув і схилився на стіл. Непорушно мовчазно сидів Базілевич. У другому кутку ресторанчика голосно сперечалися про щось троє в шкіряних куртках і безперестанно кружляли пиво. За буфетом дрімав і здригався високий, худий буфетчик. Лямпа чаділа.

Базілевич раптом відчув у собі страшну нудоту. Брудна обстановка, цей гидкий, обідраний чернець, розілляте пиво на столі, вонюча лямпа—раптом ніби хлюпнули на нього якимсь брудом, огидою.

— Чого я пішов сюди?—подумав він, і швидко встав. Чернець здивовано підняв голову.

— Куди ти, сину мій?

— Іду, треба йти.

Базілевич швидко розрахувався за вечерю й вийшов. На порозі він на хвилину обернувся. Чернець щось вигукував і намагався підвестися за-за столу.

— Гражданінич, гражданінич! Як накажете подякувати вас за вечерю?—почув Базілевич услід і коли, не відповідаючи, він стукнув за собою дверима, з ресторанчика аж на вулицю докотився п'яний чернечий регіт.

Базілевич швидко йшов. Він якось зовсім не думав про цю зустріч і про вечерю з "типом". Зразу якось не було думок, і тільки вже на другому кварталі яскраво блиснув спогад про сьогоднішні проводи комсомольців-призовників. Важким передчуттям стиснулось серце. Базілевич думав про те, що на той рік, уже певно ніякої відстрочки йому не буде, і доведеться йти до армії. Від цієї думки величезна туга охоплювала всю істоту.

— Бути червоноармійцем,—думав він,—удягати вонючі штани й гімнастюрку, спати в одній кімнаті з простими хамами, з якимись дурними парубками! Це ж—жах!

Якось несподівано для самого Базілевича зринуло це слово „хами“. А в тім воно не викликало в нього жодного протесту чи заперечення, навпаки—через якийсь момент він ще раз подумав:—а що ж, хами й справді. Факту заперечувати не доводиться. Хами й хулігани, яких беруть до армії в „обработку“.

І вже нові думки лізли в голову.

— Справді, хіба це не насильство, не моральне приниження? Беруть освічену, інтелігентну людину і заставляють її два роки чистити кизяки з-під коней, тупцювати під команду якогось малописьменного мужичка ройового, їсти кандьор з чорним „салдатським“ хлібом і що-суботи показувати на огляді полові органи якомусь „коновалу“ лікпому!

І він відчув себе таким нещасним, приниженим і прибитим.

У царській армії і то не було такого знущання. Там гімназистів відразу офіцерами робили, а в нас... І це тим більше, що в нас так мало освічених, культурних робітників в армії.

Базілевич уявив свою теплу, затишну квартиру, і йому стало дуже шкода її кидати. Проміяти на рік чи два своє спокійне життя на муштровку, чорний хліб та на щохвилину підлеглість кожному, починаючи від ройового до командира полку,—здавалося для Базілевича неможливим.

— А що як трапиться війна?—подумав він.—Заб'ють же, обов'язково заб'ють або задушуть газами. Куди нам до буржуазної техніки?

Він пригадав Ніну, і найстрашнішою йому здалася розлука з дружиною.

— А Наталя?—майнула думка. Майнула й розтала.

Дружину він і досі кохає, а Наталя так... просто хвилинка гостра насолода, щоб не притупились нерви і не згубити смаку до свіжини.

— Звичайно, тут тільки тіло,—міркує Базілевич.—На біса мені її „душа“? Ех, чорт, як я її сьогодні так обняв необережно?

Він згадав, як подалися в Наталі під його дотиком гумові груди, згадав її округлі, як виточені, ноги і втягнув у себе слину, що почала густо збиратись у роті.

III.

Швидко й непомітно промайнули для Колі Шпака перші два місяці в армії. Ще коли їхав сюди, в це невеличке Подільське місто, він байдуже розглядав у вагонне вікно голу стерню та далекі сині смуги лісів. На серці наче ворухнувся якийсь кусочий червячок і викликав цю похмуру байдужість. Так, байдужість, бо навіть суму не було. Все здавалося таким зайвим, непотрібним, і до бридоти нудним. Якесь товста єврейка, що сиділа в вагоні напроти Колі, пильно подивилася на нього й обережно запитала:

— А чи не болять у вас зуби, скажіть, будь ласка?

Коля не пам'ятає вже, що він їй відповів. І тільки тоді вже, коли всіх призовників зустріли на станції червоноармійці з політкерівником, тільки тоді він ніби прокинувся після розлуки з дружиною і рідним містом.

Швидко нове життя цілком полонило Колю Шпака. Традиційні десять днів у карантині, потім шинеля, „будьоновка“, рушниця, „клинок“—все це було не знайоме, цікаве, і викликало безліч нових думок і почувань.

Ще з карантині Коля потоваришував зі своїм сусідом по ліжкові—Йовою Соломенком. Йона був тихий сільський парубок з волячою силою. Аж страшно робилось, коли подивившись на його широчезні могутні плечі, на здоровенні важкі руки й голову, що скидалась на округлого чавунного казана. Вся вайликувата постать Соломенка нагадувала здорового ведмеда, та може й характером своїм це був дійсно ведмідь. Тихий і спокійний, навіть соромливий, він ніколи нікого не чіпав, але коли роздратується—тоді краще не підходь до нього.

Коля й сам не знав, що його так вабило в Йоні. Може якраз ота воляча сила, філософський спокій Йони, бо сам Коля був худорлявий і малосильний.

Часто після вечірньої сурми, вже полягавши, обидва хлопці довго розмовляють між собою, згадуючи то події минулого дня, то розповідають один одному про своє життя „там“, дома.

Здебільшого розмова починалася тим, що Йона, стягаючи з ніг чоботи, запитував:

— А як це воно там... дома? Оце вже, мабуть, повечеряли, мати прядуть, батько ложку майструє.

Часто розмова затягнеться довше, ніж звичайно, коли вже всі в касарні послули, тоді розмірено стукаючи важкими чобітьми, підходить вартовий і просить не порушувати тиші балачками.

— Хто там зуби чеше? А ну, тихше! Порядку не знаєте чи що,—каже він сердито, але в його голосі чутно приховане бажання самому оце „почесати зуби“, бо до зміни ще далеко... Ой, як далеко!

Незабаром після виходу з карантину всіх поповнених розташували по чотах і тоді надійшов той урочистий день, коли кожний молодий червоноармієць мав одержати собі коня, бо частина, до якої попав Коля, була кавалерійська.

Командир високий, чорнявий, з вусиками вгору, повів свою чоту до стайні.

Коли попався гарненький, вороний коник „Європеець“. Він косив гарячим вишневим оком і бив у землю переднім копитом. Коля несміливо, з таємним замиранням серця, підійшов до нього і ледви-ледви торкнувся рукою оксамитної шиї. І диво! Коник ураз стих, присмирів, і почав совати мордою Колю в те місце, де звичайно бувають кешені. Саме в цю хвилину підійшов командир.

— Ну, ну, сміливіше, товаришу Шпаче! Кінь смирний, бачите—шукає по кешенях, думає, що в вас є хліб або цукор. Попередній його хазяїн не шкодував для нього цих ласощів.

Пішли дні навчання й праці.

О п'ятій годині ранку вже будив сурмач на прибирання до коней.

— О, засурмив уже архангел!—жартували червоноармійці, потіраючи заспані очі і вдягаючись.

Як не хотілося вставати в цей час! Здається, все б віддав, аби поспати ще хоч хвилинку. А тут відразу ж з-під теплої ковдри треба було йти на двір, на холод, прибрати в стайні і чистити коней. Було вже справді холодно, бо недавно випав сніг, ударили морози, і встановилась сувора зима.

Одного разу Коли прийшла черга вартувати на стайні. Вартувий призначався один на цілу ніч, на тридцятіро, а то й більше коней.

Коля примостився в кутку на паку пресованого сіна. Він закутався в шинелю, і добре вгрівся. Коні мирно собі хрумали, брязкали чѐмбурами і зіждали.

Вгрівшись, Коля непомітно для себе самого заснув. Прокид його був трохи незвичайний. Він раптом відчув над собою гарячу пару від дихання якихось тварин. Ураз увесь сон злетів з очей. Коля помацав навколо себе руками (лихтар потух) і зразу ж яскраво уявив своє становище. Коли він заснув, кілька коней одв'язалися й почали смикати з під нього паку. Врешті він зовсім з'їхав на долівку, а над ним тупцювалися коні і хрумали запашне сіно.

Коля пам'ятає, як він тоді злякався. Обережно продерся він між кінських ніг, по-під їхніми животами, наламав лихтаря й засвітив. Тут перед його очима стала картина жорстокого розгрому: сіно було все розсмикане і пучки його валялися по всій стайні. Великої торбяз овсом не було. Він знайшов її по овсяній стежці на долівці аж у другому кутку.

Це був добрий урок—не спати під час вартування, навіть краший за позачерговий наряд.

Коля розповів про цей випадок Йоні. Обое весело сміялись, і Йона, мов велетенський гусак, кілька разів пускав своє низьке гоготання: „го-го-го“!

За два дні на тій же стайні трапилась пригода і з Йоною. Йому довелося стати на деякий час ветлікарем, або вірніше, повивальною бабкою біля кобили, „Наталки“. Йона тієї ночі був черговий по стайні і всі здивувались, коли ранком біля кобили знайшли чудового, маленького жеребчика.

— От тобі й маеш!—жартував комчоти,—думали, що приведе не раніше, як за місяць, а тут тобі за одну ніч! Це ви, товаришу, Соломенко, певно, щось тут зробили...

Йона стояв і тихо, одними куточками губ, соромливо посміхався. Кобила „Наталка“ безперестанно шулила вуха і тихо їржала до свого лошати.

* * *

В суботу ввечері до касарні прийшов шеф — студенти й студентки місцевого педтехникума. Давно вже чекали на них червоноармійці, і коли ленкуток наповнився свіжими, бадьорими голосами шефа, швидко утворився якийсь теплий дружній зв'язок, що виявився в тому невимушеному, широму тоні розмов, суперечок, веселому реготі й жартах, що часто буває в якійсь дружній, близькій компанії.

Дівчата студентки забирали до себе найпильнішу червоноармійську увагу. Не дивлячись на те, що багато червоноармійців кожної неділі мали змогу брати в комчоти відпустку до міста, все ж більш-менш ізольоване життя в касарні давалося в знаки. Але в поводженні з дівчатами всі вони були справжні лицарі, чемні й услужливі, так що навіть не можна було і помислити, що ці люди дома в себе вміли тільки тримати чепігу чи молота. Один тільки комірний Харченко спробував запустити якогось цинізму, але його товариші швидко примусили прикусити язика.

Вирішили випустити експромтом живу газету і влаштувати вечірку самодіяльності. Газета провалилася зразу ж, бо ніхто нічого не дав до неї, крім політкерівника. Але самодіяльність кожний виявив як найкраще. Перш за все той же циник Харченко заграв на гармонії якусь веселу танцюристу річ, яку він називав „попури“. Найменший на зріст з усієї чоти червоноармієць Заєць пішов навприсідки.

Один із „шефів“, трохи шкутильгаючи, вийшов на середину і прочитав „Каменярі“ Франка. Студента попросили ще щось продекламувати. Він почав був „Єсть на Волге утьось...“ але на прикінці забув вірша, постояв-постояв, пригадуючи, і неприємливо засоромившись, пірнув між товаришів.

Летюча почта ввесь час гуляла між присутніми, майже всі зробили собі з паперу і почепили до грудей квіточки з числами аби тому, хто розносить листи, легше було знайти адресата.

У Колі ця вечірка чомусь розбуркала не веселощі, а старий сум за рідним містом, за дружиною, за товаришами. Він якось непомітно відійшов у куток і сів на віконну лутку. Давній, знайомий настрій повної байдужості раптом знову опанував ним. Не хотілося ні балакати, ні думати. Гамір і голосний сміх у ленкутку здався таким порожнім і нудним.

— Хоч би вже розходилися швидше чи що, — тоскно подумав про шефів. І в цю хвилину щось зашелестіло в його руці.

— Чому ж ти не відгукаєшся? Питаю-питаю—в кого десятий номер, а ти мовчиш! — і червоноармієць-поштар поклав у Коліну руку невеличкого згорнутого папірця.

Від кого це? — подумав він, розгорнув і прочитав:

„Шановний товаришу! Хочу балакати з вами.

Та, що стоїть напроти вас, біля скриньки для запитань“.

Коля хутко поглянув перед себе. Дійсно — напроти, під стінкою стояла дівчина. З першого погляду вражав бархотиний погляд її темнокрих, глибоких очей. Гляне і здається, що ніжним оксамитом проведемо щоді, по лобі... Два чорних рухливих червячка лягли над пухнатиими віями і збіглися до купи на перенісці. Тверді, чіткі риси губ і вперте тверде підборіддя. Світло-каштанове волосся, місцями аж золотаве, зібрано в акуратну зачіску.

Коля хотів схочити з лутки, але в ту ж хвилину дівчина вже сама відійшла до нього.

— Перш усього, товаришу, скажіть мені, як ваше прізвище?

— Шпак.

— Так от, товаришу Шпаче, мушу вас попередити, що ви нічого, будь ласка, такого не думайте. Я просто хочу познайомитися з вами, бо ваше обличчя надзвичайно нагадує мені мого брата... Подібність просто неймовірна—двійник!..

Щиро, невимушено вона розпитала Колю про його родину, про його життя. Коля й не зчувся, як і сам почав закидати нову знайому цілим водограєм запитань. Де подівся його нудний порожній настрій. Одразу вся ця вечірка набрала змісту якоїсь хвилюючої любовної атмосфери.

Як усе це швидко скоїлось! Ось вона, ця незнайома студентка з оксамитом очей — сидить поруч нього, червоноармійця, Колі Шпака. І от йому чомусь весело, радісно, він сам не вірить, що чверть години тому він самотньо сумував на віконній лутці. Він уже підмітив кілька прихованих заздрісних поглядів своїх товаришів.

І раптом Коля відчуває, що вона, ніби це не навмисно, міцно притиснула свою ногу до його коліна. Він трохи здивований, він навіть запнувся на слові. Тоді в свою чергу здивувалась вона. Зіп'ялися вгору два чорних рівних червячка над очима, і оксамитовий дотик очей торкнувся його широко відкритих вій. Мужне, тверде підборіддя, здається, ще більше скам'яніло. Вона посміхнулася і зараз же відірвала свою ногу. І в ту ж хвилину ця її посмішка і рух ноги скаламутили в Колі хвилю чи то самолюбства, чи просто юнацької, хлоп'ячої зухвалости.

Чому вона так посміхнулася і навіщо зараз же відірвала ногу, — подумав Коля, — і яка це посмішка—глузлива чи...

Він приник і обережно натиснув на її коліно. — Хай не думає, що я—не мужчина!

Але що це? Вона знову сміється, знову глузування засвітилось у її зіницях? Ні, це тільки мить — це тільки здалось. Коля напружує зір, вдивляється в її риси, силкується щось упіймати в них, раптом застигає. Що це? Її губи тихо затримтіли, стріпнулись вії і впали. Невимовний смуток кладе різкі тіні на її обличчя. Вона каже так тихо, так спокійно й просто:

— Навіщо ж даремно дратувати себе, коли однаково нічого не буде?...

Знову стріпнулись вії, і знову впали, і в куточках губ зворушливо тримтять, як шелехи, недоказані слова.

Він узяв її за руку і нестримно запитав:

— Навіщо ви так кажете?.. Чому ж, чому... не буде?..

Смуток не сходить з її обличчя.

— Як вас звати?

— Микола.

— Микола, Коля. А мене—Сося Бондар. Ну, от і все. А тепер — прощайте... чи може...

— До побачення, — перехопив Коля. — Звичайно, звичайно лише до побачення.

— Ну, тоді—до побачення. Наші вже збираються.

Вона рвучко, по хлоп'ячому, простягла йому маленьку, але тверду, грубу руку. Якесь буйна радість раптом опановує Колею. Він не випускає її пальців і піднесено, аж занадто голосно, каже:

— Е, ні, так усе ж таки не годиться... Сося! Де ж ми побачимось ще?

Вона хвилинку думає, морщить лоба, гладить оксамитом своїх очей.

— Знаєте педтехникум? Ну, от, увечері й приходьте. Я в жіночому житлогурткуві.

От її вже нема, вона вже пішла, а Коля все бачить її темні очі і це дивне, надзвичайне, кам'яне підборіддя.

IV.

Зранку Базілевич посварився з дружиною. Вона впала на канапу, вигукуючи образливі слова, а він грюкнув дверима й, не снідавши, побіг на посаду. Він працював в одній центральній торговельній установі і одночасно вчився в ВУЗ'і. Навчання було погане, бо весь час одрипала посада.

Сьогодні, певно, був день неприємностей. Чергова сварка з дружиною і... осередок. Ах, цей осередок!

Базілевич старано пригадає всі подробиці, як і що сказав йому секретар, і чуття обурення все більше й більше примушує пульсувати в скронях кров.

Так, секретар осередку просто сказав:—ти, Базілевич,—інтелігентик, звичайний інтелігентик. І потім відрив від осередкової роботи...

Він і раніш чув це слово, але ніколи не обурювався, коли його хтось так називав. Це слово просто не робило на Базілевича жодного враження. Тепер же—дивно, воно ошпарило його, вразило в саме серце, але зовсім з іншого боку.

Він не заперечував, не жалкував.

— Ти кажеш, що я інтелігентик,—майже голосно розмовляє Базілевич сам із собою,—так, ти цілком маєш рацію: я—інтелігент. А ти хто? мисить він у думці ногами секретаря.—Хто ти, відповідай? Жидлик. Кацавейчик! І от я повинен коритися якомусь Авруму?

Призирство клекоче в нього в грудях. О, як він зараз ненавидить їх усіх, як він зараз зневажає всіх членів осередку! Як шипить на його вустах це слово „жидлик“!

— І правда,—кипить він,—правда, дійсно—жидлик! Всі ж вони жидлики.

Це був вибух люті, люті безсилої, зі слиною на вустах, тієї захованої люті, з якою убійник, що підкрався ззаду, б'є свою жертву ножем у спину. Це вже була зненависть не до „жидликів“, а до комсомолу. І мабуть, сам Базілевич знав це, але глибоко таїв у собі і зненависть, і цю думку. Він хотів лишитися в комсомолі, боявся виключення, бо це могло кепсько відбитися на його службовому стані, та і в армії... хто його знає, як... Коли буде комсомольцем та пролізе якомсь до партії, то і в армії буде згодом якимсь начальничком. А на той же рік уже, певно, ніякої відстрочки не буде, доведеться йти.

Такі думки лізли Базілевичу в голову, коли він повертався з зібрання. Саме тоді його догнала Наталя, і обоє пішли поруч.

Ішли деякий час мовчки. Швидко вечоріло, і в морозному повітрі все здавалося таким чітким і ніжно-синім. Як чарівні краєвиди, пролітали яскраво-освітлені трамваї, металевим тембром вигукував на розі біля собору гучномовець.

Два місяці минуло з того часу, як в-останнє провів Базілевич додому з вокзалу Наталю. З того часу він її бачив тільки на осередкових зборах, і вони майже не розмовляли між собою. Після випадку в сквері, коли Наталя ображена пішла від нього, Базілевич намагався взагалі уникати будь-яких розмов з нею, так само, як і вона з ним. Сьогодні розмова в них теж не клеїлась. Догнала його Наталя просто випадково, вертати або обминати було запізно та й ніяково, і от обом довелося знову йти поруч.

Розмова спочатку крутилася навколо сторонніх речей. Потім Базілевич запитав про Колю, як йому живеться в армії, чи часто він пише звідти листи. І тут сам згадав, що й досі не написав до Колі жодного слова, не дивлячись на свої обіцянки писати,

ЦЕНТРАЛЬНА
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

Де-далі розмова набирала жвавості, зникло почуття ніяковості. Базілевич почав жартувати і Наталін сміх дзвінко затарабанив у слухові перетинки.

— А вона така ж, як і раніше,—думає Базілевич.—Ах, ти ж люба, мила Наталочко!

Йому приємно було в вечірніх морозних сутінках іти поруч з цією стрункою, веселою дівчиною, до якої був у нього якийсь потяг. Базілевич сам не раз помічав, що коли не бачить її—нічого, байдуже, коли ж почує її голос, її кроки, побачить її рівний, стрункий стан, її пукаті очі, якось солодко стиснеться на мить серце і тиха незрозуміла тривога попливе, розіллється в ногах.

Наталя вже зовсім оговталась, їй навіть гарно було жартувати з чоловіковим товаришем, вона почувала, як ласкаво шипає її за щоки мороз, як вона червоніє від цього, і їй робилося ще веселіше.

За два місяці вона вже досить добре призвичаїлась до розлуки з чоловіком і хоч часто писала йому листи і так само з нетерплячкою чекала звісток від нього, все ж таки вже зник її гнітючий смуток перших днів розставання, і де-далі вона почала частіше шукати розваги для себе і знаходити в собі хвилини безтурботного сміху й радості. Непомітно для обох підійшли до воріт будинку, де жила Наталя. Зупинились. Вона, ніби чекаючи чогось, непевно простягла руку.

— Ну...

Базілевич нерішуче взяв її холодні пальці.

— Змерзла, Наталочко?

Сказав це й зупинився. Він відчув яка сила почуття вилилася несподівано для його самого в ці слова.

Мовчала й Наталя. Вона не зрозуміла, від чого так затримтів голос у Базілевича і чому він раптом замовк.

— Наталю, можна до тебе... хоч на хвилинку?—нарешті запитав він.

Вона, здавалося, щось обмірковувала.

— Що ж, заходь... але тобі буде в мене, певно, скучно, гляди, щоб потім не кааяся.

Він весело відповів, що скучати не буде.

— Хай наші вороги скучають, Наталочко. Вороги та діти. А ми з тобою ще—цвіт, молодість,—казав він, піднімаючись темними сходами.

Наталя відімкнула двері. Увійшли. Різко вдарила в вічі після темряви електрика. Кімната була велика, але дуже вбого обставлена. Стіл, два стільця, в кутку лішко-дачка, і все. На підлозі якась ряднина замість простилки.

Базілевич згадав свою затишну й гарно, навіть комфортабельно мебльовану квартиру з двох кімнат, і йому чомусь стало до болю жалко Наталі. Він мовчки сів на стільця.

— Ну, от і мої хороми!—жартувала вона.—Тепер сиди тут і чекай, поки я ось нагрію чай.

Вона тут же на столі запалила примуса й поставила на нього чайника. Примус шипів, Наталя вешталась по кімнаті, а Базілевич якось заситгло, мов кам'яний, навіть не кліпав очима, задивився на синій вогник під чайником. Про віщо він думав?

І тут за стіною почала грати скрипка. Ніби хтось зачепив серед тиші туго натягнену срібну струну. Вдарив звук один, другий—і замрів. Лише на мить. І враз знову розіпнулась висока, тужлива мелодія. Невідомий музика за стіною грав якусь сліпучесиню, далеку пісню.

Гей, ви, гори! Гей ви, скелі, пустирі! Яка глушина! Скажіть, які де гори? Ні, не гори. Мовчіть,—це безмежний, синій степ. Як вам не соромно—ви не впізнали України!

Ви чуєте сопілку, ви бачите старого чабана й отару овець. Це все—далеко, і все завіяно, все—синьо, і вівді здаються тільки маленькими, рухливими крапками. Нема кінця. Нема краю.

Подивись: там десь небо впало на обрій—і там, мабуть, кінець. Ходім! Поспішай, брате! Ах, пусто, завіяно, синьо! А ти ж казав про незнаний гуркіт, про скрегіт заліза? Де ж твої рейки крицеві, твої гули, твої димарі димограєві? Де, брате? Стоїш ти, схилив голову і мовчиш? Де, брате? Мовчиш, і не знаєш сам. Стоїш, а ноги твої давить земля, і чоботи твої важкі, юхтові барвінок облутав, чебрець пов'язав, як зеленими ланцюгами. І от стоїш ти закутий, розгублений, між мурів кам'яних і благает: пусти... Хай тебе доля пуститься, брате!..

Музика за стіною грав. Уже не одну, не дві срібних струни натягнено—скільки їх! Хіба можна впіймати? Тисячі їх бринять, дзвонять, захальбуються. І раптом—що це? Луснув звук, обірвався, впав. Фальшивий звук! Фальшива, непевна струна.

— Ах!—несподівано вирвалось у Наталі. Замок за стіною невідомий музика. Здрігнувся Базілевич. Смертельна туга раптом охопила його. Він озирнувся навколо, хитнув головою, ніби хотів її вдержати під страшною вагою тяжких, як величезний молот, тяжких дум.

Наталю,—тихо покликав він.

Вона швидко позирнула на нього й застигла. Базілевич був блідий, аж посинілий. Дві борозни-зморшки лежали на лобі. Очі блукали.

Наталю,—проказав удруге він.—Чи тобі було коли таке, як от здається, що тобі не вистачає раптом повітря. Коли раптом ти озирнешся і бачиш, що навколо пусто, порожньо. Розумієш, порожньо? І ти одна. Одна—однісінька! І нікуди піти, нікому не можна сказати жодного слова. І це так на віки. Чи ти розумієш мене?

Вона мовчки кивнула головою.

— Наталю,—продовжував він із якоюсь жагою.—Наталю, ну, як треба жити, щоб усе збагнути, щоб збагнути саме життя й смерть? Та й життя?... ну, на чорта воно кому потрібне? Кому воно потрібне? Де ж ця розгадка, Наталю?..

Знову за стіною заграла скрипка. І дивно—і Наталя, і Базілевич раптом відчували: з якою напругою, з якою тривогою прислухаються вони до гри.

Як тихо! Вони чують навіть, як кліпають одне в одного віки, як лопотять слухові перетинки. Яка тиша! І як страшно, як смертельно вписано і суворо заграла в цій тиші скрипка.

— Яка тиша! І примус потух,—майнула в Базілевича напівсвідома думка.

Скрипка грала.

Ось... Ось...

Обоє зціпили зуби. Ось зараз це місце... Ось!..

Стогін вирвався в Наталі, чи то так заскрипіли зуби... Знову, знову ця фальшива струна! Проклятий, чужий звук!

Обоє сиділи пригнічені, виснажені, а музика знову почав свою гру.

Тихо впав перший звук, за ним другий, третій... Все вище й вище. Ось відокремилась якась тонюсінька висока нота й розтала десь угорі. Далі, далі... Швидкими колами, майже невловимими, кружляли звуки. І ось докотились до непевного місця. Тривожно зойкнув лучок і раптом переможний, бравурний мотив хлюпнув, як водоспад.

— Ось воно, ось, ось!..—схопилась Наталя. Її пукаті очі блищали мов кристали, вид пашів.

— Я знала, я знала!—ляпала вона в долоні.—Я знала, що він скінчить!

І враз скрипка змовкла. Запанувала тиша. Стало ясно, що не чути шипіння примуса.

— А примус потух!—скрикнула Наталя й кинулась його запалювати. Але Базілевич підвівся.

— Чого ти, Волько?—кинула вона на нього очима.

Він мовчки підійшов до неї і взяв її за плече.

— Не треба, Наталю, примуса. Не треба. Хай потім.

Він злегка притиснув її донизу.

— Сідай, краще. Сядемо тут. Скажи, хто це так грав, не знаєш?

Вона слухняно сіла на ліжко й намагалася зрозуміти, що він хоче.

— Це один студент, він часто грає—мимоволі відповіла.

— Студент,—якось ідко посміхнувся він.—Вже знала хто. Да-а, студентіки іграють і поють...

Вона ще раз зиркнула на нього.

— Волько, що з тобою?—запитала.

Він поклав руку на лоба.

— Сам не знаю. Чогось розболілась голова. Крутить отут. Ти нічого не матимеш проти, коли я трохи полежу в тебе?

Не чекаючи відповіди, він похилився за її спину й ліг.

— Коли так, то й дозволу не треба було питати, ти по-домашньому, наче в своїй дружини,—ніби жартуючи сказала вона, і встала.

Згадка про дружину неприємно різнула Базілевича.

Вона, мабуть, чекає мене зараз, а я тут,—подумав він.

— А втім, хто ж їй винний. Хай і собі десь шукає розваги, хіба я їй забороняю? Ми ж не схимники!—спробував він одурити себе і в такий спосіб заспокоїти.

— Наталю, чого ти встала? Іди сюди,—покликав він.

— На віщо я тобі потрібна? Я зараз запалю примуса.

— Іди, будемо вдвох слухати скрипку.

— Ніхто зараз не грає.

— Але ж ти чула, як грав? Чула, Наталю? Ах, Наталю! Невже ти не зрозуміла тієї гри? Невже тобі чужа та жага, неville ти як слимак, залізла в свою шкаралупу і... але ж це неправда, я бачив, як ти мінілась під час тієї пісні, я бачив, що ти зрозуміла заклик.

Вона посміхнулась:

— Ну, і що ж ти хочеш?

— Я хочу, щоб ти сіла біля мене.

— На віщо? Для того, щоб ти мав змогу обняти мене, розігнати собі трохи кров?—несподівано сказала вона.

Він завагався одну мить—що відповісти їй. Іти манівцями—однаково вже вона розгадала його план. Це тільки затягне справу. Краще, бути одвертіше, але все непомітно мастити медом. Він підвівся на лікоть, зробив журне лице й гірко посміхнувся:

— Наталю, коли б ти знала, як тяжко мені чути від тебе такі слова! Як тяжко, що ти не розумієш мене, помиляєшся.

— Нема чого розуміти.

— Ти так думаєш? запитав він, не знаючи, що сказати далі.—А я от ні. У мене зовсім не те. Зовсім інша думка.

Хвилинку обоє мовчали. Базілевич продовжував:

— Справді, Наталю, я хочу, щоб ти була зараз біля мене поруч, бо тоді, ти сама знаєш, утворюється такий затишний, дружній настрій. Хочеться обмінятися своїми думками, хочеться розказати про щось таке... таке... ну, високе, чи що. І потім: що таке обійми, що ти їх так боїшся. Це ж звичайне явище в людини. Звичайно, не в кожній, бо хам, грубий який небудь бовдур, обіймати не буде.

— Бовдур облапить,—так? Діло то однакове, хіба назви тільки різні—то обійми, а то лапання. Згодний, Волько?—ніби доброзичливо кинула вона.

— Але ж, Наталю, і суть цілком різна. То чутлива людина, культурна, ніжна, а то—хуліган. Це ж величезна різниця.

— Однаково. Всім вам одного хочеться.

— А вам, Наталю, хіба ніколи не хочеться?

— Так на те ж і чоловік є, дружина в тебе.

— А от же зараз у тебе нема чоловіка. Ще цілий рік чекатимеш. А час іде, а молодість летить, ой, швидко летить, Наталю.

Вона раптом повернула голову.

— Що ж ти, замість чоловіка хочеш? Я ще тоді, пам'ятаєш, у сквері, добре зрозуміла тебе. Ти звичайнісінький півень, кнур.

Він скочив з ліжка. Рвучко, рішуче підійшов до столу й схопив ножа.

— Наталю, на!—протяг їй.

Вона здивовано зняла брови.

— Ніж?

— На, візьми.

— Навіщо?

— Забий мене, застроми в серце; мені легше буде, а ніж слухати такі слова,—протягав їй ножа, ніби від величезного хвилювання тримтів.

Один момент і він так увійшов у цю ролю, що сам повірив уже в щирість своїх слів і вчинків.

— Чого ж ти мовчиш? Чого стоїш? Бери, бий!—благав він.

Вона повернулася, вихопила в нього ножа й жбурнула в куток кімнати.

— Ти що, здурів?—тихо промовила, і схилилась над столом.

— Піддається, чи що?—майнула в Базілевича думка. Він швидко сунувся до Наталі й поклав їй ззаду на шию долоню. Шия її була тепла, оксамитова. Приємно лоскотав ніздрі, ледви вловимий запах волосся й дешевенької пудри. (Наталія іноді пудрилась. «Щоб шкіра не шкарубіла од вітру»—казала вона).

— Наталю, Талочко, прости мене, коли я налякав тебе,—просив він і подумав:—поцілувати в шию, чи ні.

Торкнувся її волосся, погладив плече. Вона нерухомо сиділа за столом, схилившись на руки. Тоді він зважився. Одним рухом перекинув їй голову і вп'явся в губи. В ту ж мить вона вдарила його кулаком правої руки по лобу.

Як опечений, він відскочив.

— Міщанка!—люто вирвалось у нього.

Вона стояла на другому кінці столу, бліда, обурена:

— Як ти смієш так поводитись зі мною? Думаєш—із повією зустрівся?

— Та будь ти... проклята, міщанка. Одчепись від мене, цур тобі пек!—шепотів він, натягаючи на ходу картуза й застібаючи гудзики пальта.—Будь ти неладна!

Він сильно грюкнув за собою дверима.

* * *

Вечір був синій і дзвінкий. Дзвиніло все: і трамваї, і кроки на тротуарі, і дзвіночки біля дуг у візників, і голоси хлопчаків, що вигукували газетні новини. Навіть біла пара, здавалося дзвиніла, вилітаючи з рота.

Базілевич швидко йшов у натовпі повз осяяні, блискучі вітрини крамниць. Різноманітні почуття грали на його серці, як на бандурі: і ображене самолюбство, і досада на себе, на свою невмілість узяти Наталю, „заговорити її“, і зненависть до цієї „міщанки“, як він її тепер звав.

— Ах ти, кисломонка вонюча!—лаявся він.—Хіба такому одоробові бути в комсомолі? В „інститут благородних дівич“ би її, там їй найпідходяще місце.

— Гражданінчику!—раптом упав у душу ніби знайомий улесливий голос.

Базілевич швидко зупинився й зразу ж пізнав свого знайомого ченця. Він стояв біля яскраво освітленої вітрини Держкондтресту, спираючись на свого дебелого ціпка.

— Куди це так попаєте, гражданінчику, можна знати?

В першу хвилину Базілевич хотів пройти мимо, але раптом пригадав чомусь оповідання цього ченця, того вечора, коли він сидів з ним у брудному ресторані за пляшкою пива. Це якось мимоволі примусило підійти до нього.

— Що ви тут робите?—спитав Базілевич.

— Впізнали, значить, гражданінчику, не забули?—зрадів чернець.—А я, знаєте, на крендельки тут роздівляюсь, чудові смачні крендельки!

— Та ви, здається, й ногами крендельки добре пишете?—сказав Базілевич.

Чернець дихнув перегаром горілки й вина, хитнув головою, випрямився.

— Єсть гріх, гражданінчику,—стукнув він себе кулаком у груди.—Це істина. Ви кажете правду, гражданінчику. Але ж хіба ви не знаєте, що сам Ісус Христос наш пив зі своїми учнями?

Базілевич примітив, що тепер чернець мав пристойніший вигляд: на ньому були високі чоботи, волосся заплетене в дві кіски, на голові шапка. Штани, хоч і старі, але були старано полатані.

— А ви трохи підлалались,—зауважив Базілевич:—хто це вам так допоміг? Зізі, може?—пригадав він ім'я, що його називав чернець.

— Зізі? А так, так...—ніби думаючи про щось інше, відповів він. І враз наче щось згадавши, випростався.

— Зізі, гражданінчику, Зізі.—А я те... не забув, що повинен вам. За ласку, гражданінчику, за пивце й вечерю.

— Дрібниця, ерунда,—махнув рукою Базілевич.

— Не дрібниця, ні,—і озирнувшись навколо, чернець зненацька зашепотів Базілевичу в обличчя, дихаючи винним перегаром, і бризкаючи крапельками слини:

— Гражданінчику, я віддячу, хай мене бог прощає, я віддячу... Зізі. Не забувай, сину мій, Зізі. Хай бог простить—ходім. Хочеш? Гладенька, округла, будеш, як на перині. Кращої не знайдеш, сину мій!..

— Зізі?—для чогось перепитав Базілевич, пригадуючи, як розповідав йому цей чернець колись у ресторані.—А далеко? Що ж, ходімо.

Чернець узяв його під руку й застукав перед собою ціпком.

Звернувши з головної вулиці, перейшли через порожній базарний майдан. Потяглися тихі переулки з ветхими одноповерховими будиночками. Крізь щілини в віконцях пробивалося де-не-де скупе світло і падало стовжками на нерівний у вибоїнах тротуар.

— Туди к чорту, понесла мене нечиста сила сюди,—подумав Базілевич.—Тут ограбують, уб'ють і ніхто й не гавкне.

Він уже навіть міркував над тим, чи не повернутись назад у добрий час, але чернець спинився біля якихось високих залізних воріт.

„Перевулок Радости й Перемоги, буд. Ч. 22“,—прочитав Базілевич напис на тьмяному лихтарі, що висів на розі будинку.

— Ну, дійсно,—радість, перемога,—подумав він і позирнув на глухі, високі паркани і присадкуваті сліпі будівлі. І тут побачив, що чернець прихилився до воріт і схилює. Схилює важко, слізно, як мала дитина, і плечі його раз-у-раз здригаються.

— Ей, ви... як вас? Що з вами?—поклав йому руку на плече Базілевич.

Чернець повернув своє темне заросле обличчя, на якому чорніли два великих, округлих п'ятаки—очі.

— Сину мій, ти не думай... не подумай, що я може п'яний, що по п'яному своєму ділу плачу. Пече мене, ось тутечки, коло серця в'ється п'явкою. До кого веду тебе? До тієї, що може моему серцю найвеселіша... Ти поглянь на мене: хіба ж я старий? Серце в мене ще молоде, сину мій. А, будь я проклятий, тричі проклятий, анафема!—він зірвав зі своєї голови шапку й кинув її об землю.

— Та чого ви, що ви комедію граєте? Ведіть уже чи що... Чи ви може так, на арапа взяли... то в нас розмова буде інша—розсердився Базілевич.

Чернець збуджено, схвильовано казав.

— Не сердя, сину мій, тривай хвилинку, поведу зараз. Послухай мене... Я не п'яний, ні, сину мій. Проклятий, анафема, ось хто я. Оце веду тебе, а думаєш я правду сказав тобі, що віддячити за пиво хочу, за вечерю. Не вір, сину мій, брешу я тобі, брешу. За сотку тебе веду, за півпляшки білої тебе веду. Пропащий я—оце істина. А вона, голубка моя чиста, мені за кожного гостя на біленьку дає, на півпляшечки. Анафема, душу продаю, душу, сину мій!

Базілевич зробив нетерплячий рух, бо йому набридло слухати таку дурницю. Чернець помітив це і ще з більшою хапливістю зашепотів, ніби боячись, що Базілевич не дослухає його до кінця й піде:

— А хто винен, сину мій, хто винен, що божий чоловік, чернець Феодосій зробився п'яницею? Хто винен? Вони, більшаки—ось хто. Хіба для них чернець—людина? Для них чернець—ніщо. Хахіньки можна над ним справляти. А як здивовано дивляться вони вслід ченцеві, наче це якесь одоробло, страхопуд, що прийшов звідкілясь, із горіда. Анафема, тричі анафема!—він високо підніс угору руку й потрусив нею над своєю головою.

Базілевич мовчав. І раптом грубо й нервово сказав:

— Ну, веди вже швидше! Де вона?

Чернець задріботів, підняв шапку, струсив з неї сніг і штовхнув хвіртку.

— Тут. Ми вже прийшли. Ти, сину мій, те... прости мене, коли я може що таке сказав... Пече мене,—бурмотів чернець, коли обое зійшли на високий ганок.

Чернець постукав, на відповідь відразу десь за дверима розкотилось дзвінке, заливчає собаче гавкання.

— Мопсик Мухомор,—пояснив він Базілевичу.—Від Зізі нікуди.

Вслід за гавканням, здається, буря підлетіла до дверей і розчинила їх навстіж.

— Федоська вернувся,—почув Базілевич високий дівочий голос.

— Це на мого ченця,—подумав він.

— Я, Зізінько. А зі мною ще один молодий хлопчина. Славний хлопчина.

— Веди його, Федосько, в кімнату, я зараз,—високо піднісся той же дівочий голос.

Задріботили черевички, війнула вітром чиясь сукня і все стихло. Тільки десь за дверима розлягався мопсів голос, що з мажорного гавкання тепер перейшов на тонке пронизливе виття.

— Я зараз засвічу, тут темноенько,—казав чернець.

Він чіркнув сірника, і Базілевич побачив маленький передпокій з вішалкою для одягу. Він скинув пальто, зняв калоші. Раптом через щілину дверей блиснула світла стьошка. Там, у кімнаті, запалено світло.

— Заходь, сину мій,—прохав чернець і відхилив двері, Базілевич увійшов. Мопс із лютим гарчанням кинувся під канапку. Тоді з протилежних дверей викотилась присадкувата округла жінка в старомодній чорній мантильці, в кохті з буфами на рукавах і в широчезних мереживах. На вигляд їй можна було дати років під п'ятдесят. Обличчям вона скидалась швидше на французенку; мішкуваті опухи під очима наче ворушились, коли вона розмовляла. Коли ж вона йшла по хаті, здавалося, що вся постать її котиться на невеличких небачених коліщатах.

Жінка поволі, через усю кімнату, докотилась до канапки й сіла. Далі Базілевич зрозумів, що почуття рухливості її фігури—це омана, це тільки так здалось на перший погляд. Насправді ж жінка ця була втілення, подоба важкої нерухомості, тупих ситих лінощів, що могли стороннього спостерігача довести до сказу.

Жінка сіла й відразу ж заспокоїлась. Вона більше не ворухнула жодною пучкою. Здавалося, що навіть вії їй було важко піднімати й вони безвільно звисали в неї на очі.

— Ви до Зізі?—важко видавила вона два слова.—Вона зараз вийде.

Мішочки під очима в неї заколихались, заворушились і знову скам'яніли. Вона, очевидно, вважала за свій обов'язок сидіти тут і розважати гостя, поки ввійде її дочка.

Чернець метушливо підійшов до неї, і вказуючи пучкою на Базілевича, церемоніяльно промовив:

— Ганно Карлівно, оце прийшо той хлопчина, про якого я казав. Печатка божя лежить у нього на чолі.

— Що він плеще?—подумав Базілевич. Але тут скоїлось диво: жінка сколихнулась, з зусиллям підняла вії, хитнула, доброзичливо головою й прокректала:

— Дуже рада. Будемо знайомі. Ви дуже сподобались моему чоловікові,—і вказала вона очима на ченця.

Чоловікові?—здивувався сам собі Базілевич.—Оце тобі й чернець.

В цю мить за дверима щось зашуміло, і в кімнаті війнули вітром широкі жіночі рукава. Буревієм улетіла висока, струнка дівчина. Перше, що спало на очі Базілевичу—це її широчезні рукава сукні й віддуті пухкі губи на білому напудреному обличчі.

— Зізі!—ніби з якоюсь побожністю,—так здалось Базілевичу, тихо промовив чернець. Жінка в чорній мантильці і з буфами на рукавах хотіла встати, але Зізі махнула їй рукою й кинула:

— Ти, татап, сиди, я піду з ним до себе.

Вона підбігла до Базілевича й схопила його за обидві руки.

— Який молоденький! А чуб який, мов хмара!..

— Зізі, Зізінька, це той... пам'ятаєш, я розказував, що вдвох вечеряли ми,—голосно зашепотів чернець.—Пожалів мене тоді!..

— Ха-ха-ха!..—залилась несподівано Зізі дзвінким, хвилюючим сміхом.—Так це той самий... той самий, що від нього тікають дівчата? Ха-ха-ха!..

Здавалося, що не буде кінця її сміхові. Мопс під канапкою не витримав і високо пронизливо завив.

— Циц, ти!—тупнув на нього ногою чернець.

Базілевич стояв, ніяково потираючи руки й не знаючи, що йому робити.

— Молодесенький, а тихесенький!..—викувала Зізі.—А в тихесенькому болоті, голубчику, знаєш, що буває? А знаєш, що Зізі любить тихесеньких? Знаєш, тихесенький?

Вона так само, не випускаючи Базілевичевих рук, потягла його через усю кімнату за собою. Відкрились і з стуком закрились двері. Вони опинилися вдвох у маленькій, затишній кімнатці.

На невеличкому округлому столі горіла лампа під яснозеленим абажуром. У кутку принишк невеличкий камод і на ньому в безладі: люстра, кілька флаконів з-під духів, коробочки з pudрою, ножиці, гребенці, кілька хупаних статуеток та інших красивих дрібничок. Біля ліжка на стіні прибито великого килима, на якому виткано кілька напівроздягнених турчанок у шароварах. Картина, певно, відображала якусь сцену з життя гарему. На єдиному невеличкому віконці висіла велика блакитна фіранка.

— Ну, тихесенький, так розкажи, як від тебе дівчата тікають,—пляхнула вона в єдине м'яке крісельце.

Базілевич стояв і не знав, де йому діти свої руки. Він і раніше колись, разів двічі, був у проститутток, але цього разу все це було якось не так, як завше, щось чи бентежило, чи соромило його. Він сам не знав від чого в нього таке почуття.

— Та сідай, хлопчику, сідай!—запрошувала його Зізі.—Ха-ха-ха, ти не знаєш, де сісти? Крісельце захопила я, отже, ти сідай на ліжко. Не бійся, тихесенький мій, сідай!

— Я не боюсь і зовсім я не такий тихесенький, як вам це здається,—трохи ображено вимовив Базілевич і сів проти неї край ліжка.

— Ха-ха-ха,—видзвонювала Зізі,—а чому, ти скажи, від тебе дівчата тікають?

— Коли це було?—спитав він.

— А в сквері? Забув? А мені Федоська розказував,—знову залялась вона срібним смішком. Здавалося, то видзвонювали її білі-білі, маленькі зуби.

Тепер Базілевич міг докладно її роздивитись. Лице її було бліде, дуже припудрене; виразні пухкі губи; дві попеласті стьожечки там, де мусять бути брови; очі сірі, великі, і бризкають чортиками; ніс аристократичний з невеличким горбочком; підборіддя цікаве тим, що воно надзвичайно округле. Одягнена вона в якусь не то сукню, не то капот з різними стьожечками і з широчезними, мов у попівській рясі, рукавами. Вона мала таку звичку: спустити униз довгі пухнаті вії, позирне на свої груди де помітно обриси двох тримтячих округлих яблуків, і враз одним рухом смикне складки сукні. Й поправить зачіску на потилиці.

Вражало в ній волосся—ніжно-золоте, воно, здавалося, горіло й мінилося черв'ячковим полум'ям. Ні, просто дивно, неможливо: це ж цілий вихор пожежі, оце чарівне золоте волосся.

На грудях у неї Базілевич побачив мініатюрну, оригінальну брошку. Золотий павучок тримає в своїх тонюсінких ніжках зелену мушку. Брошка блищала, сяяла, і було таке враження, що бачиш насправді живого павучка, що присався до мухи.

Враз Зізі перестала сміятись і хутко встала. Підійшла до столу, хвилянку щось послухала, і щільніше затулила фіранкою вікно. Базілевичу навіть здалося, що вона тихо вилаялась—„чорт“!

— Що там таке?—спитав він.

Вона нервово здвинула плечима:

— Нічого. Просто так... здалося, що під'їхало авто.

Але Базілевич бачив, що вона когось чекає. Вона раптом якось ніби зіщулилась, і притихла, та тільки нахилину. Тоді знову весело загомоїла, сипонула сміхом, задзвонила зубками.

— Чорт його знає, а вона яка славна, хороша! Просто неможливо!.. думав тимчасом Базілевич.—Спасибі ченцеві, що привів.

Вона встала й поволі, поволі, ніби гіпнотизуючи його очима, підійшла до ліжка й сіла поруч.

— Тихесенький, а гроші ж маєш? Скільки?

Він глянув на неї й закам'янів: яке улесливо-хиже, і в той же час яке прекрасне обличчя.

— Не треба про гроші... Я дам... потім...—якось схвильовано, боляче вирвалось у нього.

— Чубатенький, чубатенький мій,—і він почув, як Зізі раптом гаряче, всім тілом притиснулась до нього.

V.

Зима минула. довга. Набридаа. Якось несподівано й раптом упав березень; у міському сквері цілий день галасували й метушилися граки, і скоро високі, старі тополі, вкрилися чорними незграбними шапками їхніх гнізд. На розі вулиці брудні дівчата-підлітки продавали пучечки синіх пролісків... і себе. Пролісків не купували, а дівчатка—одна за одною ходили кудись із „дядами“, і повернувшись через деякий час, хвастались одна одній старими „рубльовками“.

Скоро просохли вулиці, граки посідали висиджувати яйця, вечорами почали вигравати комарі.

Квітень переможньо наступав на місто і що-неділі від селянських возів на базарі пахло свіжою ріллею, пахло степовим простором і весняним димом. З ранку до вечора метушилися і джеркотіли, як горобці, крамарі-євреї біля своїх крамниць і традиційний балагула весело гуркотів по просохлому бруку з цілою сім'єю бородатих і носатих аматорів „гешефту“ (із захованою десь на самісінькому дні балагули контрабандою). Але навіть його різке, пронизливе „вьо“ на сухоребрих шкапин, навіть „вьо“ згучало якось по-новому, по-весняному. Може від того, що й у балагули є десь дружина й ціла купа замураних дітей.

З першими теплими днями в Колі Шпака прокинулось якесь неясне, тривожне чуття. Він не міг зрозуміти, від чого йому іноді робилося зненацька журно, манила далечінь, ніби без причини солодко стискалося серце і тихе хвилювання охоплювало ціле тіло.

Одного разу до нього підійшов Йона й пустив своє низьке гоготання.

— Го-го-го, і ти зажурився? А з другої чоти сьогодні двоє пішло в лазарет—венеру ввіймали!—і в його очах бриніло щось тривожне й недоказане.

Була субота, завтра день відпочинку, і ввечері Коля взяв відпустку в комчоти до гарнізонного клубу. На швидку похватав юшки, навіть не випив кружку чаю, він вийшов з касарні.

— Ти куди, Шпаце? А збори?—зустрів його уповноважений по комсомольській роботі, вічний гармоніст і куплетист, бібліотекар ескадрону Іванько.

Коля пригадав, що сьогодні має бути комсомольське зібрання, але ж квітневий вечір був такий тихий і погожий, так хотілося побувати в клубі, в кіно, що він аж захолюнув.

— Збори?.. Я той...—запнувся він.—Мені неодмінно треба бути в гарклубі, не могу сьогодні.

Вечорі були вже теплі, вохкі, але дозволу ходити без шинелі ще не було. А тут як навмисне, повний місяць лагідно світив крізь теплий весняний туман; легенький вітрець вьюнок лопотів біля вуха. Коля спочатку хотів навіть скинути паса, але потім подумав:—зустрінесться хто з командирів, побачить, що без паса, пропала тоді моя відпустка!—Він старано застібнув шинелю на всі гудзики й туго затягнув паса.

У клубі було повно. Внизу, в „фізкультурній“ залі, працював спортгурток, нагорі в „шаховій“ сиділи заглиблені в шахові фігури нудні, зігнуті постаті.

Коля ввійшов до читальні. Довгий стіл шелестів журналами й газетами. Він мовчки сів на вільне місце й потяг до себе „Красноармєйца“. Розгорнув першу сторінку, другу... Якось випадково підняв очі.

— Ой!..—вирвалось у нього.

Напроти сиділа Соня Бондар. Вона дивилась на нього, і, ледви стримуючи себе, тихо сміялась. Вона вся тримтіла від хвилі сміху, що душив їй горло, але вирізблене, кам'яне підборіддя її було, як і раніше, при першій зустрічі, суворе й уперте. Від стримуваного сміху в очах її кохались слези, вони при електричному світлі світили дивовижними діамантами, але і діаманти ті були чорні, оксамитові, що тримтіли й вигравали, як промінчасті стріли.

— Що, нарешті влізали?—сміялась вона.

З часу першого знайомства Колі з Соною минуло майже два місяці. Після того він її бачив лише один раз, та й то якось випадково на вулиці, коли вона йшла з якимись дівчатами, певно, своїми подругами. Він іноді думав про те, чи не піти б до неї в житлогурток. Образ її часто стояв перед ним, але натомість впливав другий, такий далекий і в той же час такий рідний і близький—образ Наталі. Тоді він хрускав пальцями, і вже не міг думати ні про кого, крім своєї дружини.

Коля здивовано дивився на дівчину, як остовпілий.

— Чого ви так виричалися на мене,—стала вона з-за столу.—Ви знаєте, мені неодмінно треба побалакати з вами.

Він так само мовчки кивнув головою і нарешті промовив:

— Будь ласка... Я дуже радий.

Вона озирнулась навколо.

— Тут публіка заважає. Ходімо звідси.

Підійшла, взяла його за рукав і ще раз сказала:

— Ходімо, неодмінно треба.

Вийшли з клубу, перейшли місточок над залізничними рейками, що вів з „військового городка“. Пішли по насипу. Тьмяно виблискували під місяцем рейки. Часом легкі тіні від хмарин швидко перебігали шлях. Легкий прозорий туман здавався павутиною—ніжною, звабливою.

Ішли поруч. Він її вів під руку і йому здавалося, що сьогодні в Соні є на серці якась таємна, важлива, дуже важлива думка. Вона чомусь часто озиралась і, здавалося йому, весь час нервово покусувала губи.

— Коля, я не збрехала вам,—раптом зупинилась вона.—Я дійсно мушу вам дещо сказати.

Він нашорочив вуха, але вона жартівливо вдарила його пальцем по щосі.

— Чудний ви який, не зразу! Сьогодні скажу, але не зразу, шотім.

Трохи помовчала, повернула обличчя до місяця й застигла. Тоді повільно-повільно зняла руки й закинула їх за голову.

— Пий!—шепече вона.—Пий! Чуєш, любий, далекий, пий!..

Вона ворухить губами, все її тіло витяглось, вона, як туго натягнута струна. Ніби зомліла під місячним світлом, навіть очі зажмурила і міцно стиснула зуби.

Що з нею?—думає Коля.

І нараз вона різко, енергійно повертається до нього.

— Коля, знаєте що?

— Ні. А що таке?

— З якої речи ми „викаємо“?—Краще „ти“. Згода?

— Згода! А вже ж згода.—стиснув він її руку.

Десь іздалека народився якийсь ледви вловимий гул. Коля підніс угору пальця й прислухався.

— Потяг!

Вона притиснулася до нього й промовила:

— Знаєш, я змерзла, як цютик. Дай шинелю.

— Справді, вона була в одній сукні, а вечір де-далі робився свіжіший. Іноді скоплювався вохкий вітерець.

Він охоче скинув шинелю й подав їй.

— Ні, так не треба. Давай удвох,—запротестувала вона.—Сядемо.

Сіли поруч, вкрили шинелею плечі. Він мовчки взяв її маленьку, але тверду, ніби хлоп'ячу руку. Обом зразу зробилося так тихо і смутно. Але це був той хороший, ніжний смуток, що лагідно присипляє на мить усі думки й слова. Тому й мовчали. І тоді він відчув, що Соня беззгучно повернула до нього голову. Ворухнувся, хотів спитати, що їй треба і враз дуже, глибоко схвилювався. Вона втупила в нього свої діамантові очі й одним рухом обняла його за шию.

— Коля, я хочу, щоб ти цілував мене. Зараз, чуєш?

Не чекаючи відповіді, вона вп'ялася в його вуста своїми губами, і Коля здалося, що це присалася до його рота гаряча, жива п'явка. Але почувши у відповідь нерухомі, безвільні Коліні губи, що розсунулись і відкрили тверді, скляні зуби, вона так само раптом хапливо відсахнулася. Тоді з тривогою і піклуванням зазірнула йому в обличчя. І там прочитала відповідь. Враз вона зрозуміла все. Похилила на коліна голову, стихла, застигла в якійсь думці. А може й зовсім ніякої думки не було. Була виразка, була болюча образа й приголомшеність.

Різноманітні почуття душили Колю. Спочатку, з несподіванки він здивувався, потім ворухнулася якась огида до неї, до цієї дівчини з губами-п'явками і, нарешті, десь червчачком йокнула пристрасть. І ту ж хвилину нова хвиля огиди хлопнула йому в мозок.—Як проститутка перша цілує, перша обнімає,—майнула думка. І саме в цю мить Соня зазірнула йому в обличчя й прочитала собі відповідь. Нараз вона здригнулася і підвела голову. Коля мовчки, похмуро сидів осторонь. Їй здалось навіть, що він зараз навмисно на її очах відсунувся від неї. Вона важко задихала й жбурилася йому в обличчя:

— Я ніколи не думала, що ти такий... Коли я гидка тобі, чому ж ти не сказав цього раніше?

Сказала це й заметушилась, стала хапливо поправляти волосся, що вибилося з-під хлоп'ячого кепі. Тепер Коля відчував до неї тільки жалість і сором. Сором за неї.

— Соно,—тихо промовив він.—Ти не сердся... Я, бачиш... у мене ж дружина.

— Дружина? Вона—далеко... Ат, не в тім справа.

Вона хвилинку щось подумала, потім додала:

— Просто я тобі не подобаюсь—от і все... Прощай!

Рвучко скопилася, пішла. Коля мовчки сидів і тупо дивився на холодний, байдужий блиск рейок. Нараз прислухався, як опечений скочив-

скопив жужмом шинелю і, задихаючись, побіг у той бік, де стихли її кроки.

Добіг до місточка, зупинився, озирнувся. Її не було.

Так, вона вже встигла повернути на вулицю,—міркував він. Постояв, постояв на одному місці, думав, чи не повернеться вона. Тоді повернувся й тихо, повільно пішов у напрямку касарні.

З заходу насували хмари й заступали місяць. Налітав свіжий вітер. Уночі, мабуть, буде тихий і теплий весняний дощ.

В ескадроновому ленкутові до Колі підійшов Йона.

— От ти добре грамотний,—почав він,—а мабуть, і ти не знаєш такого.

— Що саме?—похмуро запитав Коля.

— Чим пояснити таке явище, коли людина спить підряд три дні, а тоді каже, що була на тому світі?..

Пройшов „архангел“ із сурмою. Зараз будуть грати вечірню зорю.

(Закінчення буде)

А. ПАВАЮК

ЗАБУВ

Знов—мое пекло, мое небо

У камінь скутая земля...

Це міста. Тільки міста треба...

Забув, як пахнуть там поля...

Забув, як верби сплять над плесом,

Які ті мляві вітряки:

Часу й вітрів слухняні весла...

Як давнина,—глухі такі...

Забув, як пахне лан той житній

Як глибша, таємніша смерк.

Дух немоторний старосвітній

Давно помер.—

Нам світ—це рух горіння, туга,

Жага, і солод, і вогонь...

Нам світ:—надій сімбарвні дуги—

І певнее стерно в долонь.

М. ШУЛЬГА-ШУЛЬЖЕНКО

О, МІЙ ПРОВЕСЕНЬ
 Одвітає юнь,
 Як блакитний сон...
 Молодість мою
 Запалив огонь.
 Я вже не такий, —
 Як було колись...
 Кучері мої
 Сумом завились.
 Ой, нащо ж, нащо,
 На обличчя тінь.
 Мерехтять в очах
 Сонячна теплінь.
 Розгубив я вас,
 Молоді літа
 О, моя краса,
 Ніжність золота!
 Я б хотів і знов
 Пломенить у дим...
 А то тільки кров
 Від гарячих днів.
 Рани у груді
 Споминів, тоска.
 Ой, чому ж тоді
 Я не ліг в пісках?
 Азія, fronti
 О, мій провесень!
 Я до вас лечу
 Буруном пісень.

* * *

ВАЛЕРИ МАРАКОВ

Біле зимове поле,
 Нив білогривий простор
 Дишуть незламною волею
 Вічних золочених зор.
 Гей, над селом ти розлийся
 Сонячних співів весна
 Радісно-рідних просторів
 В серці не змовкне струна.
 Серце не лід і не камінь,
 Серце у полум'ї клич,
 Клич молодого дерзання
 Вільних просторів землі.
 Кинув я клич той сьогодні,
 Сам молодий, як весна,
 Радісно-сонячних гонів
 В серці не змовкне струна!

З білоруської переклав Т. М.

ВОДОВОЗ АЗИК

Оповідання

— Віййо... Віййо... Віййо!..

Коні відчули на спинах хляск батога, раптово шарпнули й миттю потягли на гору, розбиваючи перед собою коліними бризки брудної, жовтої води. За колісьми гналась вода, прудко спішила захопити порожнє місце. На дні, на міленькому піску залишались рівчаки—слідки коліс.

— Віййо!..

Під гору бочка коливалась, глухо гула й вихлюпувала горстки води. З-заду тарабанили, причеплені на гачку, великі дерев'яні відра-цебри з коромислом. Спереду, на підстеленій рогожці, вперся ногами в штильвагу — Азик. Смикав за віжки, похльоскував ботогом:

— Віййо, момзер*, віййо!

На горі бочка їхала по вибитому брукові, колеса з вибоїни в вибоїну вскакували — хрупали. Від цього бочка гула, качалась, і ще дужче хлюпалась вода, стрибаючи з-під рогожки, що лежала зверху на дірі. Азик оглядався, чи не змило рядюжки, ворухив бровами, очима, жваво умовляв коней:

— Віййо!.. і хляскав ботогом.

На вулиці під плотом, разом зі свиньми порпалися в болоті замурзані діти. Сонце вже височенько підбилося і припікало Азика в ремінні плечі, в заяздозений брезентовий кашкет. Над містечком, над черепичними дахами стояли стовпи білого, прозорого диму.

В одному з закинутих гето, що рясненько розсіялись на Поділлі — жив водовоз Азик Гер.

Містечко розташувалося у долині над Бугом, де річка кількома вузькими протоками омиває пісковіти, з низькими берегами, острови.

На одному з них високо до гори знялась вежа старовинного замку графа Ксідо. Далі в зеленій огорожі з верболозу, з каплицею, що її поставив у дар богові ще граф Ксідо — кладовище. В каплиці лежить прах відомого „зрадника руського отечества“ засланого графа Стесельова. Біля замку здоровенний парк, тепер порослий бур'яном, кропивою. Високі гілясті осоки поділяють нудьгу з безліччю воронячих гнізд. Ворони з галасом літають над кладовищем, над парком. А то зграями адіймаються вгору і осідають на замковій вежі.

Внизу під вежею навкруги замку містечко. Живе своїм тихим, як течія в Бугу, життям.

Вранці прокидається, спішить на базар, що в самому центрі розташувалося на кількох рундуках та лавках.

Поважні євреї — в халатах на жилетку — виходять на порожній базар, у гурті по п'ять-шість чоловіка, вітаються „гіт морген“ і пробалакують до півдня, — про війну, про торгівлю, про ціни на хліб, на крам. Іноді пошепки про вчинок якогось місцевого начальника. Опівдні розходяться відчиняти: хто крамницю, хто льошок, а хто лабаз з мукою, крупами і т. ін.

* Момзер — байструк.

Ізрідка балагули покатують. Хтось або п'яний, або чужий — за балагулою виглянуть голови з вікон, з рундуків, з крамниць. Три си-духи, що біля зернят просиджують усю денну спеку, довго будуть дивитися услід, і потім по містечку піде чутка, що прийхав з Парижу син Іцька Гера — місцевого непмана, колишнього мільйонера.

Коли підніметься над черепичними дахами сонце, виїде з-за сікор, вулицями починає їздити водовоз Азик Гер. Він під'їздить під двері заможніших євреїв, злазить з бочки, кладе на ремінні плечі коротке, дуговате коромисло, націджує в відра-цебри води й, поволі розкачує-чись на коротких ногах, як качка, шкарбає по брукові підковами своїх великих юхтових чобіт з халаявами аж за коліна. Розносить до діжок воду.

Це його довічна професія.

Ніхто з місцевих молодих мешканців його інакшим не знає. Хтось ще скаже, що він кілька років тому був балагульщик, возив на вокзал (перст вісімнадцять) пошту, а звідтіля забирав випадкових пасажирів. Старіші євреї взагалі про Азика Гера не розказують.

А в шабис, коли Азик, як і кожний віруючий єврей, одягне чисту сорочку, штани і чорного халата зверху, візьме під пахву свого талес-зак а сідером*, і прийде до синагоги, старі євреї, навіть і заможні, з повагою тиснуть йому руку, й вітаються „шолом алейхем“**.

Азик тоді буває мозчазний, швидко спішить зайняти своє місце й почати молитву.

Де-хто ще іноді згадує про його ніби-то божевільні витівки з жінкою.

Зараз він уже розносив кілька бочок, налив знову повну і їде вулицями, не спляючись ніде, аж до парку, де під розмаїтими сікорами, обсаджений акаціями, двохповерховий будинок Іцька Гера.

Коні йдуть спокійно, Азик не гонить їх, не спішить. Він сидить на бочці, коликається з нею. Схилив голову, прислухається, як об камінці вдаряють колеса й тоді бочка гуде й хлюпає вода. Йому цей хлюпін такий знайомий, звиклий.

... або вдивляється, як з намочених чобіт скапує на штильвагу, на дишло брудна вода.

Про що може думати водовоз Азик?.. Коли він спокійний, очі його не такі, як завжди — напружені, швидко блимають і що ними він у кожному перохожому хоче пізнати якогось свого ворога. Про що може розказати обличчя водовоза Азика, коли він повагом гладить свою темно-русу нерозчесану бороду? Зморшки біля рота зараз спокійні й губи не трясуться під навислими загостреними вусами.

Азик спокійний.

І ніякі дороготні думки в нього не перервуться, коли коні самі підійдуть під хвіртку Іцька Гера й стануть.

Тоді він злізе, як завжди, з бочки, гукне ще для чогось до коней: — тррр... і почне носити воду. Зігнутий, він держить обома руками коромисло, яке щільно пристало до його ремінних плечей, а відра-цебри з водою обома кінцями загинаються наперед і гойдаються в нього біля колін.

Коли Азик боком проходить у двері ганку Іцькового будинку, він чомусь тісно стискає в руках коромисло, аж хрустять пальці, закусую вуса, і якось здригається, ніби передчуває, що його мають обли-ти чимсь гострим, їдким. І враз уже спокійно ставить на підлогу відра, поволі бере їх, підносить і з витримкою вливає в діжку.

* Талесзак із сідером — молитовник з різним молитовним приладдям.

** Доброго здоров'я — ця форма вживається лише при дружніх відносинах.

Іцько Гер тоді сам стане у дверях, що з ганку ведуть до хаги, в халаті на жилетку і в чорному блискучому єврейському картузі, закладе в бокову кешеньку в жилетці два пальці й ледви примруженими, блискучими очима обливає поглядом роботящого Азика.

З того часу, як він почує біля хвіртки знайоме:—тррр... аж поки Азик не виносить усієї бочки, Іцько стоїть і кожен раз, коли той бочком входить у двері, заглядає йому під навислі брови, де між війми полохливо стрибають чоловічки. І коли він ставить відра й вилигає, слідкує за кожним його рухом—витриманим, розміреним.

І коли Азик вищидить останнє відро, зачепить його гачком і наміряться взяти на плечі коромисло, Іцько, не порушуючи постави, скаже:

— Добрий день, Азику,—протягне йому руку з кількома срібними монетами:

— Я радий, що ти ще ходиш до синагоги і можеш носити відра. І раджу тобі сина твого Берка,—він, славний і поміркований буде єврей,—по моїх словах завтра післати до ребі Аврума. А потім я тобі ще скажу, що за кілька днів до тебе прийде бідний єврей-швець, щоб зробити в тебе в хаті біля вікна, що на вулицю, собі майстерню. Твій Берко й Шальомів Дудь, що вже навчився трохи шевцювати, будуть у нього челядниками. А над твоїм вікном буде висіти вивіска:

— „Шевська майстерня Мортка Гера“.

На останніх словах Азик зблід, затрусився, рвучко, ніби відкидаючи шогам, ступив кілька кроків і схопив Іцька за руку.

Як, чому, для чого Іцько назвав ім'я його сина Мортка. Його ж нема. Мортка його рідного нема, його згубила війна... і тому він, Азик, такий нещасний.

— О, та-ж Азик був колись чоловіком, але...

— Але так мусить бути. Про це знаєш тільки ти та я.

І Азик обернувся, застав на плече коромисло й пішов.

Чув Іцек окрик до коней, як після гучно гриміла порожня бочка, скакаючи на вибитих камінцях. Очевидно, добре гнав коней. Іцько ще постояв, заховуючи ту ж позу. В очах у нього промайнув відблиск ніби якоїсь задуми або-ж просто співчуття до особи, що тими чи іншими кінцями зв'язувала своє животіння з його життям і планами.

Чи не розумів Іцек, у якому стані втопав зараз Азик?

Чи може був тої-ж думки, що і вся суспільність містечкова? А тому при спогадах про це він тільки тяжко зідхав, як це робили всі поважні євреї при цьому, хоч удавав, що мусить це переносити глибше, ніж інші. Зараз він теж зідхнув, тільки зовсім безтурботно, повернувся й зайшов до себе

Малка зустріла Азика... Власне, вона його ніяк не зустріла. Сиділа на ослоні під вікном, що через нього було видно до колін ноги випадкових прохожих, з зігнутою головою, в задумі та пледа панчохи. Швидко і вміло перебираючи пальцями-голками, вона й не глянула на свого чоловіка. Доля, очевидно, не тишила її. Та й взагалі, чи могла бути втішлива доля з цією напівпритомною людиною, що за бездінок віддає свою працю, политу кривавицею.

Азик виїздив уранці і приїздив аж пізно ввечері—не свій ні в тілі, ні в розумі, а Малка цілими днями мучилась і плакала, проклинаючи минуле, сучасне і всі надії.

Хтось узяв, пожалував, розважив у розпуці жінку.

Малка іноді цього так ждала...

... бо йти до сусідів, що з таким призи́рством обминали її, це ще гірша мука.

А проте, вона йшла, шукала вилити свої муки, сльози, печалі за-пеклі. Виплакувала старим євреям по перлині все як печерні вапня-кові сталактити бувають довгі роки їдкими краплинами.

Старі єврейки ніби, з почуттям вислухували і:

— Ой, готені, мах ібер ді вельт! *— все, що могло в них вибухнути,

Чекати якоїсь розваги дома для Малки була не менша мука. Приходив від шевця-хазяїна руденький Берко, що на нього ще з біль-шою огидою дивилася Малка, як на наслідок спільного життя з Азиксм.

І Малка все це сприймала вразливо, ніби для того, щоб най-гостріше дошкулити себе своєю нещасливістю.

Але ні.

Були в Малки на горі, на піні всього наболілого солодкі перлини чогось їй цінного. Про це вона думала майже завжди, і ніколи. Над панчохами зі схиленою головою заспокоювала себе, щоб навісімє ві-дирватися від усього, що оточувало її хоч на мить. Одну цінну мить.

... Азик прийшов, бо гуркнули в сінях відра-дебри. Азик увалився по східцях у свій льошок-хату, очі йому блиснули божевільно, носом ніби понюхав повітря й голосно, розпачливо:

— Мортку, сину... сину... проклені мене, сину, я вже проклятий...

Як, хто посмів роз'ятрити в ньому цю дражливу рану? Малка ско-пилася, бо з середини з серця витлюпула на неї отрута того бога-вілля, що з ним увалився в хату Азик.

За хвилину вони вже обое лежали долі на подушках, притискували їх і кричали дико, як звірі.

... По якімсь часі, коли Берко стояв остовпілий над східцями у двері з відблиском непорозуміння в великих круглих очах, Азик, уже знесилений, сидів під стіною на ослоні. Очі в нього блискучі, боже-вільно стрибали, простягав комусь у повітря руки.

Ось, це він. любий дорогий синун, надія моя... щастя...

На руках зніс по сходах Берка й голубив його, ніжно ласкаво прж-казував:

— Ні, ні, Берку, ні, дитя моє... то я сам... і воду возитиму й шкіру білуватиму... все я сам... сам за всіх.

— Нехай... усе нехай... так мусить бути, як він каже. Він старий і він батьків. Він—Цько... Цько так зклінав... чи ж не за себе?

— О Мортку, ти-ж, за що ти загинув?... Нашо?... А може... може ні. Ти-ж тільки нас покинув... і не вернувся.

І тоді на нього дивились шкляні очі Мортка—мертві й другі їдкі, востішкувати—Цька Гера. Так ніби промовляв, показуючи пальцем;

— Будеш покутувати й за себе, і за всіх...

* * *

Сірі нудні дні кліпали віями крізь замурзане вікно.

В льошкві тхнуло кислятиною, брудом, раменем.

Сідила завжди Малка на скрині й пледа панчохи.

Малка—довге стягнене обличчя з вигнутим носом і запалими очима. Пальці довгі, сухі переплутуються з шпильками. На них тоскно див-иться Малка. Чи може не на пальці й не на доплетену панчохоу?

Дивиться Малка, і довгі білі вії ніби застигли в її очах, разом з кам'яним, холодним відблиском очей. Очі ховають у собі велику тоскнуну біль, яку зі стиснутими зубами витримує Малка з дня на день.

* Ой, готені, мах ібер ді вельт!

Сталася зміна в її звичному затусклому льошку. І сталася якась різниця і знов же якась непомітно без ніяких попереджень, передчуття.

Просто—заціпила Малка зуби й серце, не ходила більше по сусідах і не жалілась на свою єдину надію, на сина свого, Мортка.

Берко тепер що-ранку ходив до реба Аврума, а приходив звідтіля—сідав на свого шевського стільчика під вікном, поруч із Шльомовим Дудьом—рижим з прорізними очима, плаксивим хлопчиком і старшим шевцем—Мортком. Берко мовчки брав чобота чи черевика, що був йому покладений і механічно забивав у наголену підшву шпильки. Дивився, як нехотя й несміло, наче не своїми руками, іноді брався за роботу—шити чи строчити—Мортко. Але Мортко це робив рідко, завжди він ходив десь, розносив заготовки, завинені в папір. А коли приходив, кліпав балухатами очима над самими Дудьковими руками. Дудь тоді весь дрижав, кліпав закислими очима й падкував, щоб пасти молотком якраз по поставленому штифтові.

Берко бачить зараз його затаєне лукаве обличчя. Губи, що тоненькими різками завертають до вуха, зараз ледви-ледви здригаються разом з підстриженими чорними вусиками.

Як він удивляється, до запою, на руки Дудькові, що не попадають по двяхові молотком? Чому на нього дивиться завжди й зараз мати Беркова—Малка?

Тепер, відколи Берко почав робити вдома біля вікна, він уже більше спостерігав за Малкою. Стежив довго, непорушимо. Як вона плела панчохи, стежив за її слізьми, за зідханням тосчним, тяжким.

Раніш Берко якось цього не помічав. Він приходив аж смерком від колишнього господаря-шевця й зустрічав у цьому затусклому льошку холодні погляди, ніби чужої йому, Малки. Чужої, бо після цих поглядів починалась сварка, бійка, і це все так віддалило Берка за цих кілька років роботи в шевця від сім'ї, що йому здавалось, ніби він просто за для того лише ходить на ніч до цього льошу, що сюди йде весь його зарібок.

Берко ніби тепер помітив і відчув, що Малка йому—мати й він уже часто зустрічає в її очах слізних теплі, голублячі материні погляди.

Він пам'ятає, що відчув це в той самий вечір, коли прийшов до льошу й побачив, як на подушках долі лементіли осажені батьки. В ньому тоді прокинулось співчуття, жаль до цих напівбожевільних істот, і йому хоч і не відомий був об'єкт їхнього оплакування, але він якось несвідомо приєднався до них і навіть щиро видушив у собі дикі викрики вимолування.

З того дня і ще з другого сім'я в льошку, раніш розчуждена, розкидана ворожнечою, про яку ні один з них свідомо нічого не знав, тепер відчула потребу в зближенні.

І зблизилась.

Берко тепер цілими днями був у льошку, на очах у Малки. І вона почала переносити на нього ту затаєну любов до живої істоти, яку вона оплакувала перед сусідами і таїла в своєму серці.

Не те, щоб Малка вже любила Берка, як свою рідну дитину. А просто дарувала йому своє викопане з глибини тоскних сердечних зідхань співчуття, бо бачила, що ця наївна дитина є теж жертва якоїсь стихії, під якою закований увесь льошок з його мешканцями.

Отже:

Чим більше з днями дарувала Малка Беркові співчуття, тим менше помічала вона співробітника Беркового—рижого Дудя, але тим сильніше віддався в її печінки—Мортко.

ЦЕНТРАЛЬНА
= НАУКОВО-УЧБОВА =
БІБЛІОТЕКА

Саме ім'я гіпнотизувало Малку.

Кам'яніли руки, ноги, й тільки шкляні очі запливали мутними кривавими слізьми.

Берко часто не розумів. Чому?

Він чув, як сусіди заспокоювали іноді в горі Малку. Мовляв: вже-ж прийхав ваш дорогий син, тепер ви не одні, не безнадійно пропадете в цьому льошку з божевільним Азиком.

Малка тоді ніби з полегшенням відхала мовчки.

А як приходили ночі:

В льошку з загальним смородом ременю, дубу, шкір, тхнуло ще чоловічим потом. Крізь вікно (так верхні шибки) бачила Малка шматочок темного неба й кілька зірочок, що через замурзані вікна й її слізі очі розтягалися в довгі променясті вогники.

Малка відчувала очима,—на тапчані нероздягнений спав Мортко. Так що ночі. Коли на околицях містечка перегукувались останні півні, в тмяну тишу наливали солодкого хотіння сну-спочинку,—вулицями тихо чапав Мортко. Пив розхристаними волохатими грудьми ранкову свіжину, що наповнювала повітря. Схід уже дарував землі перші молоді усмішки.

Малка ж бачила, як він уставав, поправляв на собі зім'ятий одяг і тихо виходив з льоку.

Перші жахи такої ночі запаморочили голову Малці, але згодом вона звикала до цього, як до якогось професійного обов'язку.

Зараз він теж пішов.

Ще ніби стоїть його тінь у темряві льошка. Малка не зриває з неї погляду, ніби цими слізними жадобними очима хоче випити, стравити ненависну істоту.

... Потім тінь розпливається й натомісць повстає прозора блакить над рівним, недавно скошеним полем. По колючій стерні йде вона—Малка з поколеними, подряпаними до щемливого болю литками.

... По обидва боки, де вона йде, повстають кам'яні будівлі під черепицею.

... А он-де її льошок.

З льошка виходить поволі, поважно син її любий, рідний Мортко. Вона ж зараз кинесть йому на шию, нехай він притисне її до своїх могутніх грудей і спасе від цих мук і страждань.

Малка вже не йде, а біжить прямо на нього. Бачить, як він привітно усміхається молодими своїми зубами, він уже любий їй, Мортко. Біжить... добігає...

... Вона зараз буде в його обіймах... ніби закохана дівчина... серце радісно калатає й гаряча кров розливає по тілові привіт, радість, сміх?..

І раптом...

Перед нею лежить на брукові труп. Розчавлена голова, сповзає, як драглі, мізок і розпливає бризками по брукові.

Он полетіли верхівці, виблискують шаблями. Довгі косички з кутасами золоченими матляються у них на шапках. На бігу розвиваються сиві жандармські жупани—це вони вбивці. Ради задоволення напиться жидівської-більшовицької крові.

І Малка впала на скривавлений труп. Припала поцілунок до терпких губ, а далі нема лоба, а мізок витріщився й поволі парує, як Буг у затуманені ранки.

Малка знімає догори руки, благаючий, болісний погляд піднімає до неба.

І...

Над нею з їдкою усмішкою, підперши рукою лікоть і кулаком обличчя, чепурно одягнений, стоїть Ілько Гер. Малку обливає холодний піт і вона здригається.

... Кризь замурене вікно вже привітався ранок. Раніш темний кавалок неба з розтягнутими промінчастими вогниками-зорями, зараз рожевий, але прозоро-ясний.

— Але ж це так було. Вона певна. Її сина, любого Мортка, рідного, зарубали гайдамаки.

Вона вже не має сина. Вона не хоче мучитись. Сьогодні вранці вона піде вулицями й кричатиме, що в неї сина нема. Що в містечку не повинно бути Мортка Гера.

І-і-у-у-у...

До неї, ніби жива, з показовим пальцем усміхається рука і вся вибіска, що над вікном льошка:

"Шевська майстерня Мортка Гера".

Малка люто скригнула зубами й схопилася з ліжка.

Вранці прокидається Берко.

Молодий, юний, він збуджений рожевим відблиском вікна на стелі, усміхається. Жваво бігають його очі, орієнтуючись по льошку.

Тоді-ж заходить Азик. Він приносить з-надвору разом із запалом ранку запах свіжої гарячої крові, що бризками поляпана на його радняному плащу. Це він вернувся зі свого додаткового заробітку. Білував комусь здохлого коня чи корову.

Берко не помічає в батька під навислими волохатими бровами білого шкляного ока, переповненого якоюсь ненавистю, може до всього живого, що існує навкруги нього. Він не знає, з яким задоволенням той також білував би шкіру з живої людини, як сьогодні з дохлятини.

Що йому? В нього в жилах тече дійсна молода жагуча кров, що може збудити в істоті незміряне бажання, до життя, молодости.

І тому він так жваво вилітає з затхлого смородом льошка й біжить до Бугу, щоб там у сріблястих бризках холодної ранішньої води омити в'юнке молоде тіло.

Погратись, поляпатись із хлопчиками. Та й чого ще може хотіти молода розквітла душа, коли природа сама посилає для неї втіхи:— запашині ранки зі сходом сонця, що золотими переливами квітчає землю з сріблястими росинками, високі сікори закинутого замку й вежу. Берко задер голову й дивиться, як на горі на мурові вежі та на блясі теж вилискують іскорки роси.

Хочеться радісно сміятись, ляпатись пустотливо з хлопчиками в Бугові, щоб задовольнити переповнену втіхами душу зовнішніми проявами такої втіхи.

Ранками Берко ще буває в реба Аврума.

Старий пейзажуватий Аврум хитрими білими очима пронизує кількох заляканих хлопчиків і монотонно поправляє проказування:

Мой-дей-ане-лей-фу-ней ху...—виводять на всі голоси.

Шльомів Дудь, як і завжди, кліпає балухатими очима—тупо, незрозуміло кліпає в'ями й щось шепоче сам собі.

Ребі Аврум іноді потягне, погладить свою молочно-булу бороду, плямкне, мугикне й після цього почне суворо доказувати щось так, як дорослий, тикаючи пальцем Дудьові в лоб, б'є себе в груди й знову заставляє проказувати набридле:

Мой-дей-ане-лей-фу-ней-ху...

Голі, зацвілі стіни хедеру віють на Берка холодом, він здригається від дротів, що мурашками пробігають по його спині й від цього Аврум ребі здається якимсь кам'яним, сталактитовим, і молитовні ієрогліфи тжнуть якоюсь мертвлячою таємничістю, ляком незрозумілого.

Коли всі хлопчакі потомляться, аж похрипнуть від вигукування на всі голоси, тоді до хедера тихо входять кілька закутаних постатів. З бічних дверей, засуваючи за собою вхід, входить Мортко.

Постаті тихо сідають. Від такої таємничості й конспірації в дітей на очах мигтять зі слізьми іскорки остраху й вони тоді тримтять слухають, як Мортко впевнено, врочисто викладає повні, сформульовані думки про царство небесне, про боротьбу за діло свого нещасного народу, проклятого богом за гріхи й розігнаного по всьому світі. Що ось має прийти час, коли всі сини Ізраїлеві знову зберуться на землю обітовану й запанують над усім світом. Бог сам простить їм усі провини й пішле владу над усім світом, як єдиному вибраному народові.

Берко дивиться на Мортка, а в очах стоїть Мортко-швець, що його диями не бачить в льошку Берко і що його оплакує Малка.

Про те, що до реба збирались закутані постаті, не знав ніхто в містечку. Знали, що ребі має хедер, але що до нього ходить Мортко, ніхто з хлопчиків не сміє ніде про це говорити.

Не говорив про це в льошку Берко. Але все частіше він остерігався Мортка в льошку. Чомусь боязко було ніби за те, щоб була не спитав чого або не послав до реба.

Вікно перед верстатом, як і завжди, було забруднене жовтуватим олійним жабуринням, що пасмами плакувало по шибках, а за вікном, як і зрідка проминали тіні пари чи чотирьох ніг, тоді в льошку по стелі теж пробігали тіні й від того було ніби веселіше, ніби в льошку, крім постійних мешканців, ще були живі люди.

І сидів біля вікна—верстату Берко. Проводив очима тіні ніг за вікном, відчував на своїй спині жалісливі погляди матері—Малки й кліпав від болю очима та забивав у підощву наслинені штифти.

Так проходили дні.

І ніхто не знав, що в серці Берко лілеяв містечкові провулкові сутінки, що в них ховалась його інтимність. Там, де перед порогом клубу молоді, на сходах вивернуті, вивалені каміння в будинку Іцька Гера.

Не знає ж Берко, що батько його Азик ночами оплакує кожен камінчик, вибиту зі стіни цеглину обмацає, поцілує й притулить знову на місце.

Як тільки почне сутеніти, куточки затхлого льошка починають жмуритись, тоді Берко спостерігає крізь замурзане вікно, як знизу по вулиці виповзають сутінки й наповнюють собою простір між двоповерховими будинками. Берко забуває про льошок, він відчуває свіжину подихів вугу, переповнених пилом, від чого приємно забиває ніс і Берко уявляє, як він примоститься десь на підвконню забитого дошками вікна й непомітним просидить усю виставу.

Хіба можна не скоритись стихії? Що з того, що за всіма Аврумовими вихованнями був з боку Мортка пильний повсякчасний догляд? За дим він услідить не міг.

Не вслідить же Мортко за думами чутливого Берка, коли він цілісний день просиджує біля верстату. За вікном оживає вулиця, і знає Берко, що там за вікном ходять такі, що не відвідують хедеру реба Аврума й що за ними не посилає Мортко прониравого погляду своїх блискучих очей.

Так що-дня.

Так і сьогодні.

Вулицями містечка майоріють червоні прапори, зрідка де-не-де причеплені до телефонних стовпів чи до будинків. Але й це надає містечкові урочистого небуденного вигляду. Здається, ніби веселіше, святково

випливають над черепичними дахами клубки білого диму й золотаво освічена сонцем вежа радіє, що зверху на ній теж пелехає червоний прапорець.

Трохи пізніше вулицями пісенно проходитиме демонстрація Мюд'у.

І промайне вона ногами, багатьма дитячими й юнацькими ногами за вікном майстерні Мортка Гера.

В льошку так само сидітиме Берко поруч з балухатим Дудьом і Мортком. Сидітиме над панчохами змучена Малка. Її не потурбує шум і веселий, перемішаний з піснями, галас, що протягом півгодини пливтиме за вікном. Мортко з жадібними, пристрасними очима прослідкує за демонстрацією. Буде кілька разів поглядати на Азика, який мовчазно сидітиме біля порога, і в мутних його очах вгадає думку:

— Він не там, Його рідний Берко не там. Він ось у льошку — слухняний вихованець реба Аврума тут, біля нього. О, яка радість, яка радість.

Так думатиме Азик.

Так думатиме Іцько Гер.

Так думатиме Мортко Гер.

І в Азика виступлять на очі пекучі сльози:

— Чому ж він не там, його любий син Берко? Чому він не захльобується хвилею радості юнацького свята, разом зі всіма дітьми? Та ж він, його Берко мусить колись зогріти його порожню старечу душу, пригорнути, як рідну до широких молодих грудей, так, як це робив його Мортко. Чи ж матиме він право потім на це?.. Так робив Мортко...

— Мортко—його дійсний син...

Але ж...

І в очах двоїлась постать старшого шевця Мортка.

... посоловіді очі відбили враз: крізь вікно перехилену вулицю з демонстрацією. Коливались прикрашені, кольорові будинки.

І тоді хотілося припасти до гострого бруку й цілувати сліди... давні колишні сліди, що по них тепер іде демонстрація юнацького запалу.

... Азик немов нікчемний безпритульний волоцюга, сновигає завулками помийного містечка, бо в завулках не звертають уваги, там нема сорому, там не бачиш себе в призириливих скошених очах, що примушують і все тіло обходити стороною.

... Тоді, коли він припаде головою до каменю якогось зарослого бур'яном порогу, над ним стане прозора, чиста постать його сина. Моряка...

Милосердні очі його обіллють Азика поглядом ніжним, голубливим і тоді він припаде й цілуватиме його милостиві ноги, що не звернули й пішли.

І Мортко проситиме в нього, у свого батька прощення за несвоєчасну з ним розлуку, що він не зміг охоронити його від нападів. І він його простить. Ухвалить всі його поспіхи в містечку, бо то для люду правдивого-працюючого. І за те, що він зник невідомо і безслідно, а потім—не вернувся.

Азик знову цілуватиме руки його, бо за хвилину він безслідно, мов повітря, зникне лише махне йому рукою. покаже...

...де на камені так само, припавши лицем, лежатиме голова Берка...

Молоде, рожеве обличчя повернеться до його й надарує його щасливою дитячою посмішкою. Тоді Азик похатцем побіжить до неї, щоб обхопити її руками в свої обійми й припасти поцілунком до того чистого, непофалдованого життя, лоба...

Азик справді схопився міцно руками за голову й припав поцілунком у повітря, аж поточився.

Тоді саме Малка схопилась, очі вже не дивилися в'їдливо на задуманого Азика, а натомість з них пливли плавкі струмочки сліз, що заливали пов'ялі щоки Мальчини.

А Берко з широко розкритими очима, в яких блищать дві великі жаринки молодости, він уже не в льошку. Це тінь його тут за варстатом стоїть і стукає молотком, попадаючи не по шпильках, а по зашкарублених пальцях.

Берко там, за вікном. Он він крокує в передніх рядках з прапорцем і червоним бантом на грудях, співає, з ним співають усі, з ним співає містечко, співає сонце, воно сьогодні лащить усіх молодих, юних з великими жаринками молодости в широких світлих очах. І нехай думає Мортко, лукавий навчитель про Берка, про Аврумового вихованця.

Він, Мортко, сьогоднівечері буде в Іцька Гера на таємному бенкеті...

... І тому Берко ліє думки про містечкові провулочні сутінки, де з виваленими каміннями—сходами стоїть клуб молоді (колишній будинок Іцька Гера).

Він, Берко, сьогодні вже не крадькома вибереться на підвіконня забитого дошками вікна, а гордо і сміло, як свій, ступить на поріг з червоним бантом на грудях.

* * *

Увечері спала в провулках містечкових сутін.

Зрівняла світле з темним, і вже непомітно було, як зачинились віконниці у вікнах обставленого глянстими окаціями будинку Іцька Гера. Азик якось знесилено ступив на ганок, а в наступну мить крізь відчинені двері привично зайшов у середину.

В хаті сидів Іцько—наряжений, такий, який він завжди буває, коли зустрічає Азика на ганку з повними відрами. Було ще кілька євреїв. Всі затаєно дихали й поглядали на Іцька, що ввесь час підморгував вусами.

Чекали.

Коли зайшов Азик, усі якось умовно переглянулися і ніби ще таємничіше витягли зі своїх грудей довгі подихи.

І коли Азик сів, з другої кімнати ввійшов Мортко. Тільки це вже був не Мортко-шведь. Азик кожного такого вечора, коли сидів тут на своєму постійному місці, мусив зносити ті серйозні болі, що повставали при погляді на Мортка.

Коли він лиш з'являвся на дверях, без вус, не з чорним змальованим лицем, не таким, як буде він знову ж завтра вранці, а з білими щоками, елегантний, у чорному дорогому одязі—це вже був Борис Іцькович Гер.

Таким його знали лише чотири роки тому, коли він був директором місцевого лісопилного заводу (колишнього Іцька Гера). І таким його знають зараз лише на таких вечорах. Для решти містечка він не існує, а існує Мортко Азиков—шведь.

Про це твердо пам'ятають усі присутні на цьому вечорі.

Пам'ятає про це Азик. І тому в нього в грудях ніби лещетами хто стискає серце й від того по тілу розливається тримтіння, а в голові, в мізкові запливає кров'ю прибита згадка про рідного сина Мортка.

— Шолом-aleyхем,—привітався молодий Іцькович. І після Азик тільки зрідка зачував його слова; про дітей, молодих хлоп'ят та дівчаток, як, куди їх треба повертати, щоб не йшли міряти вулиці під червоними прапорами.

Ребі Аврум, разом зі всіма, кліпає сонними очима й погладжує білу молочну бороду. Це саме він буде завтра в ранці переказувати своїми словами, своїм вихованням і читатиме:

Мушиф-ель-ей-реу-габуї-сейну
Мушир-ель-ір-Дувид-мушиф-буну...

Бо треба виховувати покоління, во ім'я визволення зв'язаних сьогоднішнім днем рук, во ім'я невідомого царства на землі обітованій.

Чи вірить у це ребі Аврум? Чи вірить у це присутній кагал?..

Азик лише поводить очима на Іцька, що сидить перед лямпою й не зводиться милого погляду зі свого сина.

Тільки тут він може ним налюбуватись—дати душі волю.

Та ж Азик це розуміє.

Через те йому очі запливають кров'ю, зеленувато-жовтими кругами.

Був Азик:

... старий білий Хроїм-батько тримає за руку Малку. А вона молда, розкішна, що Азикові хочеться вирвати її з батькових рук, не слухати цього мертвого заклання, а схопити свою любов у тісні обійми; та, щоб там не було, а життя широке й не може не спливати на його поверхні молодий кремезний Азик, напоєний силою кохання.

Во ім'я цієї любови, на все згоден, на всякі батьківські заклання.

І так було.

Був водовоз Азик—один син, і був лавочник Іцько—другий син. Обидва Хрєїмові діти.

Бо старий Хроїм мав лише стару хату й погану лавку-лабаз.

І потім стало:

Азик протер очі і вплився поглядом в Іцька.

Чи тече в нього братерська кров, коли він що-ранку виходить на ганок і зустрічає з повними відрами Азика й потім усуває йому в руку кілька монет?

Іцько про це ж і думав.

Тому йому до горла підпирала радість, коли глядів на розпаленого в балацці сина—милувався. І знав, що насупроти сидить Азик і їсть його поглядом. Але ж це було треба для власного життя.

Він, Іцько не рахується ні з чим.

Коли на дворі вже була друга половина ночі, зрідка по одному на обоє дверей виходили з будинку Іцька Гера—темні силуети.

Тієї ж ночі темний силует одиноко бродив по той бік мура. А потім у закинутому парку шелестіло опале пожовкле листя—на землі голічерва лежав і лічив зорі. Пальцями-нігтями гарбав землю під собою.

А-а-а-у-у-в—по котячому, лунко розносилося парком, б'ючись об мури: а-а-а-у-у-в!..

Плямкав, жував піну, що вийшла з рота і, ніби залізом, скреготав зубами.

Вранці на тому місці, на вигарбаних купинах і в ямі валялась кавалками кров. Собаки поводили нюхом і на лякливий запах заводили довго-журливо.

Вранці ще не сходило сонце. Ще тільки благословили перші проліски денні на світ і на життя. Вулицями містечка ходили кури й розгарбували купини сміття й конячий кізак.

Тоді ж на боцці вже їхав Азик. Неймовірно бив коней і залізно скреготав зубами.

— Віййю, леегейди!..

— Віййю!..

Коні розігнались і раптом спинились, як і завжди. Це був обсаджений окоцями будинок Іцька Гера.

Коли в двері банку Азик заносив відра-цебра, так само стояв Іцьк, у халаті наопаху й піддакував за кожним Азиковим рухом.

І сталося так:

Азик поставив відра й підійшов з простягнутими руками. Для монет?..

Очі його божевільно блищали й палали жаром—бажанням плакати свіжою гарячою кров'ю.

В ту ж хвилину, коли Іцьк намірився вложити йому монету—Азик схопив його за горло... Іцько більше вже ніколи не слідував за руками Азика, коли той наливав у діжку воду.

Коні з бочкою так само стояли біля хвіртки, коли Азик розпелеханий біг вулицями містечка. Де-хто з заспаних стрічних тільки злякано озирався.

А коли сонде зійшло й стелило на Бугові золотаву пелену, на березі, в обіймах своїх залізних рук, Азик тримав Берка.

Тінь його довга лягала по-над воду аж під міст.

І через кілька хвилин, як і що-ранку Берко бавився в свіжій ранковій воді, а Азик, тримаючи в руках його блузу, цілував червоний бантик, пришитий біля лівої кешеньки.

* * *

В той же день у місцевому райвідділі міліції та розшуку було заведено й записано дві справи:

1. . . . Божевільний Азик Хроїмович Гер—водовоз, задушив брата свого Іцька Гера, колишнього власника місцевого лісопильного заводу. Провадиться слідство.

2. . . . Цього ж числа заарештовано Бориса Іцьковича Гера—бувшого директора лісопильного заводу, що року 1921-го, забравши велику суму грошей з каси заводу, був утік до Франції.

Півроку тому повернувся й до сьогодні жив нелегально в містечку й одночасно керував підпільною контрреволюційно-клерикальною організацією.

ДЕ-ФАКТО

Роман

Частина четверта

VI.

„Простеляється путь-доріженька, а на путі-путне“. „Щось путне“
Юрко зустрів ранком.

* * *

Прокинувся дуже рано. Зразу ж нагадав, що він у чужих людей у кімнаті. Стало трошки неприємно, але подивившись до столу, побачив вузьеньку Нагінкову спину та верх руської зачісаної назад шевелюри— і це заспокоїло. Ця маленька зігнута спина над столом і звисла голова над книжкою здалися такими близькими, давно знайомими й привітними. Юрко сподобав Нагінку, відчував якусь товариську пошану до нього, дружню пошану.

Потягнувся, глибоко зідхнув. У кімнаті вже було чим зідхнути, бо Нагінко відчинив вікно на сині наддніпрянські, по осінньому чисті простори. Нагінко любить чисте повітря і любить уставати рано й читати, поки всі сплять.

Почувши, що Юрко прокинувся, він теж потягнувся, випростуючи спину і зетиснувши руки на потилиці. Обернувся в кімнату очима, рожевий від напруги, і, усміхнувшись, сказав:

— Доброго ранку, Гармато!

Дивився і всміхався. Нічого не казав і усміхався. А потім додав:

— Осінь хороша. Свіжо.

Ці слова дуже імпонували до настрою. Тихо, Нагінко говорять упівголога і повільно. У вікні синьо, чисто, просторо.

— Хороша осінь,—згодився Юрко...—Закуритоньки хочеться. Дай, Нагінко.

Нагінко не дав „закуритоньки“. Сказав:

— Встань, випий повну чашку води, подихай свіжим повітрям—тоді закуримо.

І Юрко швидко встав.

Сперся ліктями на стіл коло Нагінки, дивився в вікно. Задумався.

Осінь була справді хороша. Теж якось задумана, ніжна, інтимна. Осінь, як дівчина на віддані, навіть чиста вся така, ретельна. Бульвар потрусилася золотими листочками, Дніпро прохухала, прочистила—синій, синій лежить, відливає вдалинні срібляніми пасмами. На слобідці серед блакитної лісовини кілька струнких берізок засвітила полум'яними свічками, обмила небо... Але ранком купка хмарок... Що ти зробиш?—Так вона їх низу рожевим підвела, облямувала—хай уже будуть. Хай стоять собі голубіють, відливають рожевим... І скрізь кружева... Осінь, як дівчина на відданні.

Одягнув голіфе, нову сатинову сорочку, розкинув коміра, туго затягнувся поясом, аж захотілося вибити чечотку. Тоді взяв Нагінків крем, щітку і вийшов на залиту сонцем веранду.

Зразу аж закам'янів, так широко розстилялися краєвиди в ранішньому рожевому димку. Далекі бані церков, і лаври сяли на синьому небі, вередливі рештовання будинків розташовувалися по зжовклих горбах і на Дніпрі куріли пароплави. Десь дзвонили, десь гудили поїзди і ревів чомусь тривожний гудок... Може горить щось, може щось обвалилося... Мало що може трапитись у цьому густому насиченому рухом і інтригою місті.

— А Клава каже: „тривоги нема в нас“, — подумав Юрко і спокійно, без тривоги, почав чистити свої високі хромові чоботи на гумках.

Він спочатку щиткою обмахнув учорашній порох і протягнув руку до крему, як ураз почув над головою безцеремонний викрик оксамитного дівочого голосу з альтовими нотками:

— Я вам, здається, вчора казала, що тут не можна чистити...

Зніяковіл. Підводючись, успів подумати:—О! Тут порядочок! Не те, що на курсах,—і сказав:

— Ви мені нічого не...

Але в цю мить зустрілися їхні очі...

Прекрасна дівоча постать у білому фартусі, трошки нижча за Юрка, стояла перед ним і враз схопилася й закрила очі руками... Погідні голубі, глибокі очі з чорною мушкою на лівому...

Тільки одну мить не згадав, а потім узяв за плечі й, без кінця здивовано, тихо сказав:

— На-та-ля...

Її рука впала од очей. Вона стояла мовчки і дивилась на нього. Перехопило дух, вразила обох несподіванка... Він теж мовчав і дивився на неї пильно, пильно. Здається, випивався поглядом, здається, впевняв себе, що це ж Наталя, Наталочка, Наталина, та Наталина, що разом з ним жила рвучким бентежним життям у чорному лісі... Та сама Наталина-черниця, що ходила з ним до партизанів... Що перев'язувала йому рану...

І вже Юрко сміється—усміх і здивовання сиплять очі проти сонця. Усміх із дивовання викреслюють брови, губи. Юрко торсає за плечідівчину.

— Як же це так?! Чого ти тут, Наталино?

А вона відповідає тихо, не спускаючи очей з нього:

— Служу тут. Техперсоналом (ячейку одвідує—скоро буду комсомолка). Тут же по депеєсах не одна черниця служить. А в Київ з матушкою приїхала...

— Добре! Добре... Потім розкажеш... Який я радий, це ж, ей-богу! це ж... От так зустрів! Наталина тут!.. Ну, почекай, Наталочко, чуточку обчищу „кальоса“ та й побуду з тобою. Ти можеш пройтися зі мною до міста? Будеш показувати, я ж тут не знаю...

— Я можу. Я знаю... Піду перевдягнуся...

Чистив чоботи і не почував своїх рук. Ходили вони легкі і жваві, як машина. Чистив і думав про ню. Яка то вона тепер?.. Наталина, черниця... Наталина буде комсомолкою...

Чистив і вже робилося скучно, здавалось, що занадто швидко пішла вона, і не вірилось,—наче сон... Враз—Наталя...

„Тепер удвох ми в Києві. Близька, рідна Наталя!—Тепер як що, то є з ким душу одвести... Комсомольці... Вона одвідує ячейку“...

І враз ще не ясно для самого себе щось захищало... Зробилось чомусь неприємно—так, трошки... І наче замовкли думки, прислухаючись до серця. А потім пізнав і вперше відчув:

Як гадюка, красива, з золотими гострими очима,—повзли в душу ревності. Ревності до ячeyки.

Це нове почуття було солодко—неприємно. Було болюче, але щось солодке в тому болевi. Здавалось—вона чимсь винна перед ним, і він їй це натякне і це зробить її більш підвладною—може од цього солодко...

А думки гостро шепнули і прошепотів сам до себе Юрко:

— Знаю, як то поводитись з тими, що одвідують... Мабуть, хлопають по плечах, обнімають, притискають на зборах... Комсомольці...

Ревнував її, лісову черницю до хлопців, до ячeyки і до її нового життя.

* * *

Наталя мала кімнату коло сходів у кутку.

Як вона вийшла з дверей, засміялась і обернулася, щоб повернути ключа в замку, Юрко стояв у сінцях перед виходом, дивився на неї і наче бачив її сьогодні вперше, бачив новими очима.

Вона трошки схудла, вона стала жінкою і це видно було в очах спокійніших, ясних; у всій постаті, в урівноважених руках. Ішла, усміхаючись йому крізь шкляні двері, і характерним жіночим рухом, закинувши руки, як перед дзеркалом, поправляла з обох боків косинку і кучерики коло вух підбивала на щоки. А, підійшовши, взяла зразу і міцно під руку.

— Йдемо, Юрку! От, Юрку, ну, хто б сказав, Юрку? Хто б міг подумати... Я аж нестямилась, Юрку, не знала що таке—чи сон, чи справді Юрко це... і якось стало так, знаєш, Юрку, на душі і радісно і... якось боляче. Йй-богу, Юрку... Що якось ми розійшлися, якось так вийшло... Юрку.

Вона замовкла...

Глянув на неї, нахилившись головою вперед, в самі очі, погасив у собі важке почуття за Наталіне минуле, тепло сказав:

А, не треба, Наталино, турбуватися. Вийшло все так, що ми зустрілися.. Ну, розкажи ж мені, як це вийшло так, що ми зустрілися?..

Краще б того не розказувати. Вона поїхала тоді до Лебедя. Поставив її у світлиці прибирати та всяку роботу робити в хаті. Потім в'язнув... Так було гірко, що й не сказати...

Юрко мовчав. У ньому говорив мужчина і закоханий хлопець.

— Я тобі залишила писульку в куріні.. Ти не читав її, це ясно.

— Ні, я її читав, Наталино.—Дивився в її сумний тонкий профіль, але вона повернулася лицем, радісними очима до нього і рука її міцно стиснула його руку вище ліктя. Вона перепитала здивовано—чи читав... Вона така рада, така щаслива...

— Ну, а потім, Наталино, як потім трапилось?..

— Ти знаєш матушку Марфу добре. Вона запопадлива, жадна. Ну, коли Лебідь не захотів їй давати подарунків—меду, яблук, борошна білого,—коли не захотів давати, вона потай забрала мене і я була рада з цього...

І ми, Юрку, тоді поїхали до Києва... Ми співали на тротуарі святих пісень, а потім я познайомилася з одним хлопцем і він мене влаштував... Він такий хороший товариш... Він каже, що я буду пролетарка, що мені не треба співати на тротуарі, і от я тепер член профспілки... Я дуже йому вдячна... Мені тепер добре і перед людьми не соромно... Я тепер, як усі.

— А як ти познайомилася з тим хлопцем? Тобі ж не легко було познайомитись, бувши черницею?

— Як?—перепитала Наталя. — Він що-день проходив повз нас... Він давню мене бачив і часто зупинявся і слухав. Він часто давав дрібні гроші, але завжди не мені, а матушці Марфі. Потім якось він ішов, а матушка заговорила з одним попом,—тоді він дав мені записку... Вона і досі в мене є... Там так було:

„Сестро! Согрейши на цей раз. Тільки на цей раз. Вийди в скверик одна ввечері і почекай мене на крайньому ослоні з лівої руки, як іти до Хрещатику. Од цього залежить твоя доля“.

А підписався—„твій незнайомий друг“.

— Ну, я вийшла. Я не могла до того дивитися, як інші дівчата йдуть веселі, сміються, гаморять, а я співаю зі старою черницею на тротуарі. Я сказала собі тоді: — „наплюють на все це—піді“. І пішла.

— Ну?—значно запитав Юрко.

— Ну, і скоро я вже служила тут. Він дуже хороший товариш. Він,—ти знаєш,—не приставав до мене навіть... Але в комсомолі він наче мене виховує. Ти ж знаєш, яка я була... з лісу. Мавка, та й годі. Людей боялася.

— А скажи, Наталю, ти... ти мене пам'ятала?..

Наталя здивувалася:

— Юрку!?—притишено, оглядаючись у очі йому, сказала вона.— Як ти можеш про це питати? Ти ж знаєш... Тільки я не знала, чи зустріну тебе ще коли. Ні, я не розумію—як ти можеш питати про це?..

— А той хлопець?

— Він просто друг мій... Друг... Більш нічого...

— Ти сама живеш у кімнаті?

— Сама... Або що?..

Наталя зупинилася.

— Ти що, Юрку, ревнувати думаєш?.. І не смій! Чудак ти! Ти мене ображаєш.

„Ого!“—подумав Юрко.

Наталя стала не та лісова, бентежлива черничка. Ще в лісі в ній, тихій, молитовно-ласкавій, віданно підвладній сливе кожному, іноді прокидалася натура—своя воля, своє бажання й самозахист... Наталя іноді могла, чи хоч починала боротися не тільки з долею, але і з людьми. А це вже ознака сильних—сказав хтось. Юрко нагадав, яка була тоді, коли партизани напали на Лебедєву підводу—одна Наталя не спустила тоді рук, одна Наталя не загубила в собі людини і гостро, злісно, хоч і не мала сили боротися, дивилася й відрізувала Вєпрові... А тепер пішла між люди, навчилася, стала громадянкою і сквозить у ній дух свіжої міцної жінки, що від землі, що в селі вийшла б заміж, набула б груди, як глечики, стала б хазійкою, вміла б поговорити з сусідкою з приводу дірки в плоті, про свиней у городі, і, коли було б до речі, не задумалася б на вулиці підняти спідницю і показати тій таки сусідці дебелистого задку... Взагалі—Наталя не дала б і не дасть собі в борщ наплювати.

І Юркові дуже сподобалась така Наталя. Не був сам янголом і не любив янголів... Але володіти янголом було легше... Що значать її слова: „Не ревнуй!“ „Не смій?“ Чи нема чому, чи просто—„не смій?“

Місто шуміло раніше, свіже й виметене. Люди йшли з ранковим жаром на щок, поспішали на роботу, до установ, до шкіл... Сонце піднімалося, розсипалося тисячами відблесків, тисячами маленьких сонценят—і їм обом—Наталі та Юркові—стало враз чомусь весело і бадьоро, як Юрко стиснув у лікті Наталіну руку і промовив:

— Але чому ми так говоримо? Зустрілися. Тут так по новому все для мене і так несподівано, а ми отак! На чорта так!..

Вона зрозуміла, про що казав, і у відповідь стиснула руку...

— А пам'ятаєш Рідкодуби. Юрку? В Рідкодубах ми не так говорили, Юрку. Правда, Юрку? Пам'ятаєш?..

Лашилась до нього словами. Ласкаве сонце наче пахло осінню, мерзлим листом, шелестів бульвар, весело передзвонювали трамваї...

VII.

Трапилось так, що Клава закохалася в Юрка зі всім жаром своєї психопатської натури. Половину п'яної своєї душі Юркові, половину — комсомолові... Врешті—про комсомол половину надхнених думок, а чи комсомолові—не знати.

Вечорами переймала в коридорі, або де на тротуарі, повертала блискучими очима, говорила про комсомол і про минуле... і в тому минулому переслідував Клаву жовтий скептичний місяць, як одрізана голова заспиртована в слоїку. Образи синіх морозних ночей і образи кам'яного східного міста стояли в неї в голові і вона їх показувала всім і не могла жити розмаїтим орнаментованим Київом, вузівськими буднями і комсомольським життям, „без тривоги“... Як кров алкоголика жадає спирту, так її надхнена душа жадала тривоги. Колись Клаву закинуло в Самарканд і тепер вона не могла забути картини нічного міста і того її життя на фантастично-романтичному сході.

Клава закохалася. Говорила насиченою літературною мовою, і Юркові тяжко було зрозуміти,—де межує її красномовність з божівіллям:

— Иди до мене, в мій час, у мої роки... В нас зовсім не так, у нас прекрасно, у нас люди згорають, а не гниють. Юрію, милесенький! Зрозумій, що цікавіше прожити без вашого добробуту, без обивательщини. Людина створена для тривоги тому, що все життя—тривога... Я люблю тебе—це теж тривога... це теж тривога...

А Юрко спокійно відповідав по парубоцькому:

— Я не розумію—що ти говориш.

— Про що вона „канючить“?—думав Нагінковими словами...

Клава захоплювалась тим, що Юрко такий.

— Коханий, ти—втілення революційної неблаганності... Я інтелігенткою, хороваютою інтелігенткою стала, а ти ще сила... ти такий монументальний, ти, як робочий...

— Чому, як робочий? Я селянин.

— В тебе нічого не лишилося селянського. Ти ж наймит. Ти пролетар...

А раз говорила про тривогу і загнала без зупинки... потім сама злякалася, але не втрималась...

— Тривога—це є істотне, людське... Шукаймо тривоги, шукаймо, Юрку, тривоги!.. У вас нема, а я знайшла її, я, Юрку, вступила до анархистської організації... Да... Тільки, Юрку, уб'ю тебе, коли наклепаєш на нас... Ні... ти будеш з нами... Ми влаштуємо нове невидане на землі життя, ми їм покажемо, ми скараємо обивателя, великого, спокійного, забресклого обивателя, що сховався за революційністю... ми скараємо...

Шипіла кризь заціплені зуби, і тепер Юрко зрозумів, що анархизм теперішній—це не махновщина.

Що анархизм—це шепіт і що Ліна горбата може бути анархисткою... в неї такі очі, така хитра й уважна!..

Це було над Дніпром. Якось увечері техникумці пішли гуртом і пішов Юрко

Удвох одірвалися од гурту і тепер, коли говорила Клава, чудно згорбившись,—тепер емалево синіла під вогнями і темніла тушню в

темноті вода. Далеко на обрії гуртувалися в тихому повітрі холодні хмарки вередливими рельєфами, стояв пароплав на якорі й ідилічно димів. Все це якось злилося, склало одне вражіння, стало тлом до Клавиних слів,—а Клава говорила про караючий анархизм.

Юрко мовчав. Думав—як відповісти. Не гадав досі, що може бути інакше, ніж тепер,—а це враз—анархизм!.. Світова катастрофа... Ах, проклята людська душа, що хоче тривоги!—Світова катастрофа вабила. Але вабила не як реальне, як можливе—фантазією вабила... уявою.

І враз захотів засміятися. Просто подумав: буза! Буза й буза!..

А сказав:

— Цікаво!

VIII.

Районові комсомольські збори невдовзі мали початися. Над заальною стояв упертий суцільний неперервний шум і настоянний пасастий дим. З диму манячили революційні плакати, трошки парадоксальні, трошки—з невеликим глуздом—плакати, як от бувають, коли яка-небудь профшкола випускає в світ свій виводок і хоче, щоб революція неодмінно фігурувала на її домашньому святі, і, щоб своїх десятків з два неповинних пташенят викормлених буханцями, що привозив батько в місто, тих пташенят і гостей переконати в тому, що вони сугубі революціонери і що вони покликані рішуче перетворити суспільство. Плакати, очевидно, лишилися ще з весни, коли в цій залі було свято випуску, і літери, повалені й поломані для „конструктивізму“, вилянали й виглядали жалібно.

Входити треба було коло сцени, де тянулися комсомольські верхи. Всі місця було вже заповнено і зрідка в диму над головами пропливав серединою залі широкий ослін, або стілець. Коло настіж розкритого входу стояла юрба і чийсь голос зі сцени часто благав:

— Проходьте, товариші! Товариші, ззаду єсть місця...

Тоді з юрби виділялась яка-небудь дівчина, який-небудь комсомолець і швидко проходив серединою залі в кінець, а останні притискалися щільніше до стіни коло дверей.

З фінансово-економічного технікуму прийшла компанія:—Клава, Маруся, Ліна, Юрко, чорний комсомольчик, що вмів робити стойки на вікнах і стільцях, Тпрутинкевич, Нагінко, Фіма і ще кілька малознайомих Юркові комсомольців. Секретар уже прийшов раніш—по-перше—він секретар, по-друге—він сподівався, що осередок обере його в президію. Тепер він сидів спереду і не зводив очей з райкомовців.

У темній кімнаті зупинилися і, коли Нагінко сказав до передніх, щоб протискалися, маленький, чорненький комсомольчик відповів зовсім нескромним шопотом:

— Справа в тому, що я маю листа... Я скоро спливу, так я вже між „запорожцями“ постою... Це все ті, що думають сплисти „во своїя“.

А мені все одно сьогодні скучно, — підкреслила Ліна. Я йду в залю.

— Жінщини повинні йти вперёд... грудью, — сказав писатель і умер, — зробив поважне обличчя чорненький комсомольчик. — Дьоргай, Ліно!

Вона зацікавлено оглянула збори, шепнула щось Клаві і вирушила вперед через залю. За нею Клава, Марійка, Юрко, Нагінко затримався з кимсь і потім, шукаючи очима своїх технікумців, рушив тим же проходом.

Дістали десь великого ослона й одвоювали місця. Тпрутинкевич сів коло Юрка й почав чесатися, вибивавши з ремінного чохла гребінець.

Коло Тпрутинкевича сіла Марійка і розглядала по боках, когось шукаючи. Потім устала й знов почала розглядати.

Обіч Юрка сидів веселий говіркий хлопець і все пропонував свої папірці, на яких він невибагливим шифром писав прізвища і ймення.

— Ану, як твоє прізвище? — запитав він Юрка.

Юрко сказав. А через кілька хвилин говіркий комсомолець дав йому папірця з блокноту, покреслений густою сіткою рівних ліній уподовж і впоперек (а між тими лініями порозкидано товстенькі рисочки).

— Прочитай, що написано.

Юрко, звичайно, не міг прочитати і комсомолець йому охоче розкрив шифр товстих рисочок. Потім він нагнувся і для спроби, чи за своїх Гармата його науку, знову написав ім'я й прізвище. Юрко все ж таки розбирав не дуже добре, але таки прочитав: „Кость Овіч“ і здивувався:

— Ти звідки знаєш Костя Овіча? Де він зараз?..

— Це мій товариш. А ти його знаєш? — Хороший парняга! — Правда?

— Ви вкупі живете?

— В одній кімнаті. Хочеш — підемо до нас.

Тим часом було обрано президію і вона сіла за столи на сцені. А збори шуміли, ухвалили порядок денний: відчит райкому, перевибори і незмінні поточні справи.

З доповіддю слово мав інтелігентний високий з запалими щоками, жовтий, безбровий товариш. Він занадто розбитно усміхнувся зборам і ліг боком на імпровізовану кафедру. Не обіперся на лікті, ліг саме боком і голову поставив так, що зборам було видно його тім'я з рідким білявим волоссям, що не підлягало ніякій зачісці. Він був поведінкою „окончательно“ переварений і виглядом виварений у революційному котлі. Його вилиці жовтіли, як сугубі свинячих колін з холодною.

Перше слово його було:

— Товариші...

А за цим:

—...Товариш Ленин на третьому з'їзді...

Тим часом, поки він рехтувався і почав відчитувати доповідь, — Юрків сусіда показував хлопцям шифроване прізвище доповідача: „Ван-кевич“.

Доповідь була до знаку схожа на всі інші доповіді. Говорилося про склад районної комсомолії, про зростання робітників і селян — більше тих, що зараз по вузах, тому — відсутність ухилів, тому все благополучно і райком з труднощами, але справлявся зі своєю роботою.

За час доповіді Юрків сусіда списав половину свого блокноту, переписавши мало не всіх своїх сусідів і знайомих; Марійка встигла „по комсомольському“ познайомитися з трьома хлопцями. Вона була в шарфіку недбало накинутому на шию і це їй було до лиця і притягувало хлопців, як індиків — шарфик червоний.

Поки точилась доповідь, хтось позад Юрка проспівав тихенько на вухо своєму товаришеві багато частівок, що:

Если б не было мужчин —
Не было б свиданий;
Если б не было девчат —
Не было б страданий...

і сусіда, часто перепутуючи й хіхікаючи, записував ті частівки до зошита з записками з історичного матеріалізму. Він сміявся й показував, що обіч формул діалектики красувалися такі рядки:

Ах, зачем да почему
І по какой причине
Сталі юбочкі носіть
„Некогда мужчине“.

Навіть Клава зацікавилася чомусь одною пісенькою (хоч взагалі доповідь вона слухала уважно й зрідка злосливо пиркала) і записала слова з тієї пісеньки про парт-чистку:

Что ви елі в девятсот девятом,
Что ви пілі в девятсот десятом;
І зачем так рано ви женілісь,
На какіе средства ви побрілісь.
Часто ль ви меняете кальсоны,
Где берёте ценные купоны.
Манікюр у вашей тьоті отчего...
Не удасться скрить вам нічого...

А коли ззаду шептали:

Все піжони разряжени
І костюми новие,

Клава блищала зубами до Тпрутинкевича, кажучи:

— Це про тебе. Поправ галстука!

Було скучно й Юркові—хотілось побачити Наталю, а на зборах вона не могла бути, бо збори були закриті. Хотів, щоб швидко закінчилось, але деякі речення з доповіді його зацікавлювали, бо доповідач розказував про побут комсомольців, а це було для Юрка нове. Середину доповіді Ванкевич читав, виступаючи по сцені, як ворона:—то могу викине, то головою кивне,—так за кожним кроком. Потім пив воду, штирався хустинкою й читав далі.

Комсомольські скептики й вольнодумці, ті, що по Клавиній статистиці належать до п'яти відсотків, виходили, курили й розмовляли, середня комсомольська маса усміхалася на плитці жарти, слухала, сиділа, по-впіравшись плечима в спинки шкільних парт, у спини один одному, розлягалася, обвисала на руки головами, виставляла коліна вище голови, впіраючи ними в пюпітри, закладаючи ноги дівчатам на коліна під партами, листувалася, спала, позіхала...

Взагалі збори являли собою великий гурт потомлених, порозкиданих у своїх руках, безконтрольних розварених людей. Красивої, витриманої, чіткої людини трудно було знайти на зборах...

І оглядаючи ці збори, казав Нагінко, розмовляючи з Ліною:

— Все це—„пролетарская непосредственность“—чорт би його побрав. Бачиш доповідача—він свою неврастеничну повелінку вважає теж за „пролетарскую непосредственность“. Класних наставників нема в нас, а самі ми не вміємо тихо сидіти, рівно стояти й говорити, дивлячися в очі, як то слід більш-менш нормальним людям. Розхлябаність якась у нас. Слід би повчитися нам у старих підпоручників. Треба багато переховувати ще... Звичайно, не забуваючи „пролетарскую непосредственность“...

Ліна узагальнювала:

— Взагалі комсомол—„средоточіе“... знаєш, такого...

— А як буде „средоточіе“ українською мовою,—запитав Нагінко.

— А це між іншим цікаво: средоточіе це—осередок. Це правдиве значіння слова „осередок“—средоточіе, а не—ячейка. У нас слова „ячейка“ нема. Я ж українізатор—я знаю.

— Ленин сказав: „дело не в названіи“—відповів Нагінко.

— Так. Але мені „осередок“ не подобається. Осередок це—статичне. „Осередок“—це „древесина“, а „древесина“ в дереві часто вигнива... Дупло робиться од того, що вигниває „древесина“... Ліна подумала й додала в перекладі:—вигниває осередок. А друге значіння „осередку“—средоточіє, і я гадаю, що в наших чепурнях пишуть—„чепурня це—вогнище пошести“ тільки тому, що бояться написати: „чепурня це—осередок пошести—будь охайний“. „Уборная—средоточіє зарази“... Дуже негарно звучить—осередок пошести; вогнище—звичайно, це—безглуздя... Я не кажу, що це назвисько наших „ячейок“—симптоматичне... Ні, я цього не кажу... Але нащо викидати нове для Москвітяни і для нас революційне слово—ячейка?..

Ліна знушалася. Видно було, що її приклади—про „древесину“, що „вигнила“ і про „осередок пошести“ були притягнуті не дарма... Нагірко це зрозумів і згадав балачку з Юрком. коли ще Юрко сміявся з того, що „Клава—анархистка“...—„Ну й анархистка—не дай, господи... Махновка, називається“—говорив Юрко. І потім—жаль, що Ліна не кінчила речення: „комсомол це—средоточіє“...

— Чого—средоточіє комсомол?—запитав Нагірко, не повертаючись до Ліни й байдужо колупаючи в зубах сірником.

Ліна відповіла не зразу. Подивилась на Нагірка збоку уважно й сказала:

— Боюсь, що ти мене вважатимеш за „крамольну“ комсомолку. Я зацікавлена в твоїй думці про мене. Але я гадаю, що відмічати й виправляти хиби нашої організації—це мусить бути революційна роль кожного з нас. І ти—справжній комуніст—от говориш про ці збори... Я кажу, що комсомол є осередок некультурності і звідси—всіляких вольностей, рахитичної морали й розхлябаности... Це треба виправляти, щоб ми, коли вже хочемо бути культурними людьми,—що б були ними хоч у час мирного будівництва... коли культури набуває вся молодь, коли ми не повинні йти в хвості... От як! Нам доведеться багато боротися і ми, безумовно, зустрінемося з комсомольським і партійним консерватизмом у цій боротьбі за нормальну, цільну, викінчену, працездатну людину. Я беру переклади в одній комсомольській редакції. Там завжди сидять на віках якісь потомлені, недбайливі. Не можуть, видно, взятися за роботу. Таке ж робиться в наших шкільних класах, таке ж на зборах. Виступають—у всіх майже розкидана, не тривка, недоречна міміка й жестикуляція—якась розтріпана, нездорова...

— В театральну б студію нам...

— Наша ячейка, що виховує громадських робітників, промовців повинна бути цією театальною студією... Робітниче-селянська молодь, молодь непереможної класи не повинна бути розбитою, як старий поміщик-паралітик.

Доповідь тим часом закінчилась і почались відповіді на запитання.

Запитували про керсправські справи в районів комсомолії,—як ведеться облік, перепитували ті, що позабували й ті, що й не чули,—який відсоток селян і робітників у райкомі запитували, щоб викрикнути, щоб запитати, щоб відзначитися активністю... Відповідей не слухали й не цікавились, коли запитували.

Доповідач стояв коло катедри. Він уже одкинув коміра, бо на зборах було справді душно й пасик на ньому висів кінцями в петличках, а істинно комуністичною підкресленою недбайливістю.

Потім перевебирали за раніш заготовленими списками по ячейках—подавали кандидатури ячейки власне—ячейки затверджували, подавали бюро, наші амбіційні бюро, що змістом свого існування вважають—до смерті відстоювати свою думку й вирішення...

А в загальному—хотілося кінця, і чорненський комсомольчик казав:

— Як би вони знали, як мені ніколи?

— То чого ж сидиш?

І чорненський комсомольчик, боячись секретаря й техсекретаря, вийшов з залі на чорний хід через якусь класу й зник.

В кінці хтось запропонував заспівати „Інтернаціонала“ й ті, що рішили—вже все одно—вечір пропав—були почали, але збори розходились, пресуючись у дверях і „Інтернаціонал“ перервався на затихаючих словах „в серцях у нас клекоче гнів“...

IX.

Кость зустрів Юрка радісно з криком і обіймами напів жартівливими, напів щасливими. Видно було, що Юрка він не забув—це врешті так недавно було—весна, курси, осередок...

— Сідай, друже, сідай та розкажуй... А я от так, як бачиш. Сиджу ось та вкушаю прелесті науки й мистецтва...

Юрко бачив і трошки заздри, згадуючи свій захват книжками торічного року.

На столі в Костя лежав роман Гюго—„Собор Паріжської богоматері“—розкритий посередині, якесь „Психотехніка“ і том Троцького „1905“. В куточку красувалися томики й томи пірамідками. Тут була поезія, белетристика, книжки з політекономії, Рабле, Байрон і „Психіческій автоматизм“. Трудно було вловити ухил Костів;—що його найбільше цікавить.

Коли Юрко зацікавився книжками, Кость вийняв зі скриньки грубелезного тома й поклав Юркові на руку—аж до низу потягнуло.

— Це зветься Гандбук... Німецька... Гадаю німцем стати, набридла слов'янщина... Що ж ти робиш, Юрку? Ти був палкий до науки...

Юрко тільки скривився. Він, по-перше, взагалі відстав здорово від Костя, а за останній час і тим більше. Але сказав:

— Я літом поробив. Громадську роботу провадив.

— Ну? І везло в роботі?

— Організував осередок... І так ще де-що...

— А тепер?

— Тепер... от вступив до техникуму. Зараз із комсомольських зборів... А ти...—хотів запитати Гармата, але Овіч перебив його:

— Так, так... Я про це хотів сказати—ти зі мною не забувай тактики комсомольської—я позапартійний...

— А що мені забувати? В нас нема такої дуже тактики, щоб так уже берегтися.

— Ти, Юрку, розмовляєш із прониірливим Костем Овічем,—прижмурився насмішкувато Кость...—Я, Юрку, не дитина.

Кость сидів на віденському стільцеві коло стола і, погойдуючись на задніх ніжках, точив з очей своїх з під характерних великих вій якусь дружню жалісливу посмішку й самовпевність, ту самовпевність, що має людина, почуваючи в собі працездатність і, працюючи. Він говорив повільно, розглядаючи Юрка:

— Тобі це несподіванка, що я позапартійний?.. Це дуже просто. Я, по-перше, хочу бути письменною людиною, бо я відповідаю за те, що в пролетарському вузі вчуся. Я відповідаю „пославшим мене“, як часто любив казати Ісус. Ти мабуть гадаєш, що я зовсім не цікавлюся громадськими справами—то це дарма. Я часто виступаю з доповідями навіть на комсомольських зборах. Звичайно, я намагаюся, щоб мої доповіді не скидалися на доповіді комсомольських активістів. Хорошому комсомольцеві скажи зі сну—іди й зроби доповідь про вплив місячного

затемнення на операції єгипетських повстанців і на визнання маврами ССРР,—і він з радістю згодиться й буде читати про визнання маврами ССРР, за що я, наприклад, не взявся б. Я цим наче реабілітуюсь (Юрко не розумів цього слова) перед тобою в тому, що я не комсомолець... Ти так не думай. Сумління моє перед суспільством чисте, як скло. Я знаю, що я не поганий масовик, я ловлю суспільний інтерес і знаю його, завжди знаю своє оточення, я хочу бути марксистом і буду ним, я прислухаюсь, я вчуся й тому роблю, роблю й тим учуся... Я мабуть буду гарний радянський фахівець,—ну, бодай хоч таким бути, і це добре. Так що совість моя чиста...

— Моя теж чиста,—сказав Юрко, впевнено дивлячись на Костя і наче підводючись і вирівнюючись перед ним. Навіть у голосі Юрковому прозвучала впевненість.—Я що міг, чим міг—допоміг революції, потім з великими труднощами пішов учитися, а це, будучи бездомним наймитом...—пам'ятаєш, ми читали Каутського, він там якось називає...

— Люмпен,—безцеремонно нагадав Кость.

— От-от! Будучи я люмпеном, не маючи під ногами ніякого ґрунту і в руках—можливостей,—добитись осюди до Києва, хоча б розмовляти ось із таким ученим,—як ти,—засміявся,—це теж, виходить, добився де чого і не сидів, склавши руки... Правда, скажу я тобі, у комсомолі я спанталечився... Яюсь не розумію, де я і що я... Але я так спанталечився і в дев'ятнадцятому році, коли ходив з бомбою на Троцького, а потім тією ж бомбою убив свого пана.

— Селянська анархія...

— Я анаю... І врешті знайшов те місце, де мені потрібно було бути. Знайшов... і тепер знайшов—комсомол—давно знайшов, але що? як? і куди тягнути?—спанталечився. Ти—одне, комсомольці—друге, газети—третє... Признаюсь тобі, Костю, думаю, що в нас не все гаразд, але в основі, в корені—так, як треба.

Кость сидів і уважно слухав. Він був чистенько зодягнений з розгорнутим коміром, лєнінградка надавала йому солідності. Взагалі він посоліднішав, виріс і його рижуватий йожик над високим висунутим уперед лобом імпонував до його самовпевненості.

— Братішки не зустрічав?—запитав він несподівано.

— Сергія? А він тут?

— Ну, як же! Його викинули з курсів, і він тут влаштувався в техникумі... Він гарно живе—працює в редакції, щось коло сімдесяти карбованців бере... Піжон такий! А, знаєш, він цікавий хлопець—ми його ініціативність вважали за чудакуватість... Вгостити тебе чаєм?

— А як ти зробиш?

— Я маю примуса. Чудова культурна штука... Звичайно,—індивідуалізм,—його не буде при соціалізмі, але без нього я часто був би з холодними кишками... Ти давно був на курсах?

— Давно. Як там зараз? Розкажи.

— Я в Києві, між іншим, з червня. Бігаю по лекціях, готовлю пацанів і таке все, а на курси їздив не що-давню. Там усе по-старому. Марія Модестовна, наша вчителька „по комунізмові“, чудово устаткувала свою квартиру. Конспекти в Хрукта ті ж самі, Кирилюк зараз вийшов з курсів і влаштувався політкомом у профшколі, але ячейки не кинув. Цмакає так само і знущується над хлопцями. Він мені по міг,—підкреслив це слово Кость,—поміг не вступити до комсомолу... А як ти думаєш, був би я корисний комсомолець чи ні?—так само самовпевнено запитав Кость.

Юрко побачив цю самовпевненість і промовчав, не хотів сказати, що Кость мабуть таки був би комсомолець гарний.

— В мене в технікумі в вас теж єсть знайомі... — Несподівано сказав Овіч.

Юрко запитливо глянув на Костя.

— Комсомольці деякі... Одна горбата там, дівчина з головою.

Ліна...

А Кляви ти не знаєш?

— Знаю. Як же!... Ррреволюціонерка...

І в цьому, що Кость знається з Ліною й з Клявою—Юркові почулося, щось не щире в попередніх Костьових словах про комсомол, почулося, що він одвертий і не лукавий, говорячи з товаришем без цієї комсомольської тактики, сам вислухав тактичні Костьові тиради.

— Я не знаю їх добре, — сказав Юрко. — Чим вони тобі подобаються?..

— Так, не мають комсомольського... власне... мають власний почин... уміють думати і, здається, робити.

— І робити?—значно запитав Юрко.

Х.

Було тихо й сонно в депеєсі, коли Юрко увійшов у коридор. В другому кінці чулися чийсь швидкі кроки й потім одчинилися і лунко зачинилися двері. В Наталі світилося дві шибки в верху дверей.

Юрко постукав.

В кімнаті тихо обізвався здивований голос:

— Ввійдіть.

Наталя сиділа, обернувшись очима од вікна у кімнату, і біле шитве лежало в неї на колінах.

І кімнатка була вбрана так, як то вбирають бідні дівчата. Претензійний дешевий кошчок з пучком сухих квіток висів над столиком, а по боках нього—два круги з поскладеного в збирки червоного паперу. Внизу під кошчиком фотографії й малюнки з якогось журналу.

Юрко підійшов до фотографій. А тим часом запитував:

— Чого ти так пізно сидиш, Наталю?—був веселий і радий з того, що Наталя так пізно сиділа, наче чекала його.

Наталя ніяково відповідала:

— Так, засиділась. Думаю, чого ти не заходиш. Все зустрічаємось у коридорі, а в мене ще й не був...

Слухав і роздивлявся фотографії. Обидві картки вразили...

Наталя дивилася з картки на білому тлі так само темна, сумна, якась така, як була тоді, коли попрощалися в лісі... і в чернечім убранні... Це так багато нагадало, так упився очима й наче ніколи не був у Києві, наче ходив по Рідкодубах, по левадах і по лісі шукав свою Наталину... Той час, той сум обвіяв утомлені груди й стало тепло й захотілось підійти до Наталині та без слів тихо приголубити.

Але погляд упав на другу картку. Залізане обличчя секретаря технікумської ячeyки дивилось на Юрка одверто й нахабно зісніми маленькими очима й дивилось так, як дивиться секретар на комсомольця з ухилами.

Юрко понуро прилядався. Тоді нагадав чомусь, що тільки що чув кроки в коридорі, що хтось увійшов так, наче в Нагіякову кімнату. Нагадав і одвернувся.

Край столу недалеко від Наталі лежала недокурена цигарка...

— Не дарма Наталя сидить коло вікна й зовсім не шие...

— В тебе хтось був мабуть зараз?

— Що? Ні... Ти кажеш—хтось був?—Нікого не було. Сама сиділа. Нагадалось так усе, задумалась чогось і сиджу...

Жіноча душа виглянула з блакитних погідних очей, мілка жіноча душа, і стало важко од того, що підкрадається несприязнь і досада на Наталю. Стало шкода, що вечір буде отруєний...

Гостро кинув:

— Ось ще тепла цигарка! Хоч би цигарницю придбала.

— Де?.. Ага... Це зайшов наш секретар. Він мені підписує анкету, то дещо розпитував...

— А на картці—це він?..

„Вечір отруєний. Вечір отруєний“,—кричало щось у глибині душі й од цього самому хотілося кричати, що вечорі з Наталею будуть отруєні, з тією Наталею, що кохав, не забував, шукав і мріяв довгими ночами.. роками...

Вечір той був отруєний.

Бо хто б їй вірив? Розповідає—секретар дійсно пристає. Секретар в'язне, але сьогодні вона його одшила. Сьогодні кінець. Вона просила його—хай буде товаришем. Вона буде йому подругою. Вона любить Юрка й не може й не хоче знати більш нікого... А хто знає, чи правду вона каже, ось же тільки що сказала неправду...

Наталя плакала.

* * *

Вийшов спокійний з виду, посвистуючи, а вона стояла на порозі і світалому квадраті одчинених дверей і лиця її не було видно. Юрко бачив її боком, коли йшов по сходах на другий поверх, але не оглянувся.

В темноті хтось наблизився й приглянувся.

— Чого так довго не спить секретар ячейки—насмішкувато запитував Юрко.

Цей Юрко такий. Яка це тактика,—насмішкувато запитувати так секретаря ячейки. Адже ясно—поставить „індивідуального відчиту“, буде накачувати про дисципліну, буде вивіряти соціальний стан—морочитиме. На що це?..

Секретар не відповів. Він пізнав Юрка й швидко пішов до сходів.

А там, почувши кроки, йшла йому на зустріч Наталя. Думала, що то вернувся Юрко.

XI.

Заяви про стипендію, про помешкання, про допомогу з економвідділу, про кредитування—переходили через бюро ячейки.

Секретар говорив з Юрком увічливо, боячись зустрітися поглядами й з якоюсь чудною пошаною. А на безконечних засіданнях бюро безконечно закликав до комсомольського сумління, безконечно висотував за всякі вузівські дрібниці.

Юрко раз на зборах, у відчиті про роботу з піонерами, признався:

— Я не вмію й не люблю водитися з піонерами.

Секретар устав. Піднявши голову і вказуючи на Юрка протягнутою правицею, відрубав:

— Він! не любить! роботи! з піонерами! Чули такі слова комсомольця? Він відмовляється виховувати молодше покоління... Він...

Почесний третій з'їзд комсомолу й світла пам'ять генія революції була притягнута, щоб довести Юркові важкі гріхи... і їх довели. Юркові до справи підшили сувору догану...

А після зборів Юрко пішов до Костя. Вони мали одвідати удвох Братішку.

ХІІ.

Була ясна осіння неділя й починалась вона сонцем, як колись давно в Рідкодубах.

Місто одпочивало, розважалося, виблискувало залите промінням, свіжим духом із Дніпра й святковим настроєм.

Наталя звільнилась од роботи рано, а давно мріяла піти з Юрком за місто, навіть не до Дніпра, бо там човнів, людей і гамору багато в неділю, і там не одпочинеш, не одведеш душі.

Сиділа коло столу зі свіжими вимитими кісьми й чекала Юрка, а як увійшов—устала, поцілувала в лоб і сказала:

— Сьогодні, Юрку, не сперечаймося. Я хочу з тобою сьогодні побути зовсім на самоті, як колись, як у лісі. В нас буде так сьогодні, як змовились? Так?

Дивилася в очі з любов'ю й чуточку усміхалась—близька, своя Наталинка.

Вона давно вже відчула, що секретар ворогує з Юрком, і їх—Юрка та Наталю, це зрідило, зблизило.

— Буде, як у Рідкодубах. Гаразд?

Юрко мовчки слухав і як у люстрі одбивав її ясний настрій на обличчі.

Потім сказав:

— Буде, як у Рідкодубах.

* * *

Далеко за містом вони сиділи на піджаку. Вдалині простіявся Дніпро, а збоку берегом пішов синій ліс. Осінь уже владно пройшла полями, берегами, позолотила лист густо-червоним, світло-жовтим, віття покращала голубими сохлими листками, а зрідка змарагдово-зелено пов'яли гілячки. Оспичняк голубий, мережчатий, чистий, берізки вогнисті, небо прозоро-синє, і сонце над усім цим, та на Дніпрі далекі білі безпутні вітрила...

Он із-за лісу виїжджає дядько фірою жовтої соломи. Він іде обіч коней, остається, обходить фіру, оглядає, чи не розсунулось де, чи не опадає. Він зрідка тьохкає батоном і дивиться байдухо на Дніпро...

От із лісу вилітає вершник... Якось чудно—наче тепер дев'ятнадцятий рік...

...Але що це за вершник!? Горда яка постава!.. Кінь рве землю, пилить і враз поре передніми ногами, піддирчасто закинувши голову...

Ця маніра гарцювати нагадала щось давнє Юркові.

— Що це за вершник?! Дивись, дивись!

В ту мить з лісу виїхав загін чорношляшників і мчав дорогою за першим просто до Юрка й до Наталі.

Юрко схопився на ноги.

— Що таке? Петлюрівці, чорношляшники?! Що це робиться?

Наталя сиділа на місці й не дихала. Юрко чекав, що буде й дивився на дорогу.

Тим часом з лісу вирвався легковий авто. На ньому ворухились і один високий стояв.

Авто, доганяючи верхівців, звернув на поле й погнався врівнобіж з ними...

Дядько—зупинився, м'явся коло коней, не знав що робити. Передній верхівець підскочив до нього.

Авто зупинився поблизу...

Але в цю мить отаман побачив їх—Юрка й Наталю, одну мить придивився, далі рвонувся конем до них, і нестямився вони обое, як він уже зіскочив з сідла...

На авто здійснювся галас. Високий устав зовсім на ноги й замахав руками, закричав... тоді отаман спам'ятався,—відповів широким веселим криком:

— Не крути! Не крути! Побратима зустрів! Вихованця!

Він обнімав Юрка й колючо цілував у підборіддя, в губи...

— От так зустрів! От так несподівано!.. Ну, одчого ж і чому ж і по якому такому случаю, побратиме мій?..

Юрко слова не міг вимовити. Врешті звернувся до Наталі:

— Ти бачиш?.. Ти пізнаєш?..

Наталя протягнула руку й відповіла:

— Ну, звичайно, пізнаю...

Але чорношайник узняв руку і притягнув дівчину до себе.

— Ні, сестричко! Ми поцілуємось. З Вепром та щоб і не поцілувався... Але як це ви обое тут? А я воюю все... і тепер воюю... Колись воював без апарата, а тепер під апаратом. В кіно ходи—там побачиш мене на полотні... А буває скучно за тим лісом, за фронтом... Що ж, артиста, український артиста... Подовго не здійсмаюся, сиджу в місті та чай п'ю. Ти розумієш, Юрку, Вепр одягається в костюм, сидить із жінкою за столом і чай п'є... Вепр! Вепр! Отут хоч трошки поскачу. Хочеться іноді впороти когось справді шаблюкою, або пристрілити. Мене колеги бояться. Ну, а що-ж ви, молодятка? Розкажітьте...

Вепр такий надхнений, запалює душі, як палій... В нього вітер у чуприні й сонце в очах... і коли Клава своїми п'яними балачками не будила в Юркові жалю до минулих літ, то Вепр запалив Юрка. Згадався їй похід у Польщу; наган, що тепер лежить під шматтям і книжками в скрині... (Кришок з хліба поналазило в люхву—безробітний)... і стало боляче... Тепер Юрко „вчиться“, його „накачують“... говорять про ідеологію...

— А був часок, Вепре? Правда?..

Увечері вони автомобілем їхали разом до осяяного Київ. Тисячу сонць горіло в його шибях проти заходу. Лежало хороше осіннє надвечір'я й знову здавалося життя несподівано-цікаве, вередливе і все хотілося перед ним з'умлено стати, як перед гостем.

Авто м'яко котився й за ним стояла легка курява. Наталя сиділа обіч і обое вони почували себе між людьми, якимсь краще, так наче всі їм підкреслювали: ми знаємо, що ви близькі одне одному, що вас життя з'єднало.

Місто плало до них. Дзвонили в церквах і десь владно вила сирена...

XIII.

Після зустрічі з Вепром, Юрко якимось легше став сприймати ячeyкoвi справи. Менше цікавився, в глибині душі казав собі, трошки соромлючись. —Робити, що тільки неодмінно треба! Казенний дух проймав його, настроїв його був відповіддю на той казенний дух у техникумі. Поволі зникав комсомольський захват, що був у селі й тільки згадувалась робота в партизанському загоні, одчайдушша фронтове й Вепрові рейди... Поблідли засмікані інтриганські будні, коли зустрів Антошу й сам собі сказав:

— Ет... Аби день до вечора.

Взявся за книжки.

Ходив до Вепра.

Вепр мав квартиру зі статуетками, тюлевими заслонками на вікнах і з револьверами на столі. Він іноді схоплювався з-за столу й крич в:

— Вепр не хоче варення, не хоче сухарів. До лісу б Вепрові, чортяки б його маму взяли!..

Його бліда білява жінка нервувалася й сміялася.

— Ти, Антосю, артиста... Ні, ні, я знаю,—болісно, наче боячись, дивилась вона в круглі гострі очі...—Я знаю, що це твоя стихія..

Або лякав жінку: брав нагана й цілив крізь вікно в візника, що безтурботно дрімав на бричці.

— Зараз вистрелю!—Відповідно ставив очі, хилився головою назад, наче готуючись звести курка.

Вона хватала його за руки й благала:

— Не жартуй, Антосю!..

А він казав:

— Називай мене Вепром, а не Антосем. Хоч я й беру уроки пролетаризації, я все ж таки ще зістався Вепром.

Гостра іронія над усім мирним, над радянським побутом дихала сміхом—з кожного Вепрового слова й ця іронія проймала Юрка, готувала його до чогось нового, про що недовомляв Овіч, Ліна та Братішка.

* * *

Братішка ходить у жовтих джімах і в канарейковій парі. Він так само ворухить губами й смикає куточки рота, наче хоче засміятись, або щось сказати. Він так само веселий, жвавий і багатий на вигадки, але його чудакуватість вистигла в якийсь веселий скептицизм.

Та в балачках про Ліну він серйозний зосередкований і, коли раз Юрко запитав його,—що за компанію ви водите з цими дівчатами?—він задумався і довго не відповідав, підозріло дивлячись Юркові в очі. Далі збив попів з цигарки, усміхнувся й запитав:

— Тобі цікаво?

По цій відповіді Юрко побачив, що його підозріння—не дарма..

Сергій віджартовувався, сміявся, казав, що він закоханий у Ліну й думає з нею побратися.

Юрко теж жартував:

— З вас буде чудова пара... по ідеології! Правда?

Обидва насторожувались і обидва підозріло прислухались один до одного: Сергій догадувався, що Гармата щось знає, а Гармата щось знав, але непевно і не усвідомлював гаразд взагалі значіння того, про що догадувався.

— А чому я стою, наче обіч од вашої компанії?—Всі ви мої друзі, а щось нас роз'єднує...

— Нас, здається, нічого не роз'єднує... Приставай до шайки *... Ми збираємося разом чаювати, читаємо, розмовляємо... і так ще де що... Потім побачиш... Хочеш?—я тобі дам де-що почитати. Тільки з умовою—книжки ні одна людина, навіть з наших—навіть Ліна й Кость—не повинні бачити... Я тебе беру тільки на свою відповідальність...

Сергій підійняв матраца на залізному чорному ліжку і взяв з купи книжок одну брошуру.

— Поки що, прочитай оце. Приходь у суботу ввечері до Костика. Там буде компанія. Я тебе познайомлю з гарними дівчатами...

* Шайка—по подільському—компанія.

XIV.

В очах у Юрка застигла таємниця й зовсім спокійне ставлення до комсомольських справ. Він почував себе зверху,—бюро не знає, що він читає анархистську літературу, бюро не знає, що він увійшов у анархистський гурток...

Шкільні роботи виконував Гармата вчасно, добре вчився, а вечорі проводив у Костя, в Сергія, у Вепра та в Наталини.

Наталя вже була комсомолка, і її часто запитували вжарт, чи вірує вона в соціалізм. Справа в тому, що на розборі її анкети хтось запитав, знаючи, що вона була черниця:—У бога віруєш?—Ні,—відповіла дівчина, почервонівши за своє минуле.—А в соціалізм?—підкинув Нагінко, усміхаючись. Наталя не зовсім це зрозуміла і, нестямившись і не знаючи, чому Нагінко усміхається, відповіла непевно:—і в соціалізм не вірую... Збори ахнули сміхом. Тоді Наталя поправила:—Ні, в соціалізм вірую.—Тепер уже збори просто таки ревли. Вся ячейка сміялася, як один чоловік, як може сміятись цілий колектив...—В соціалізм вірять, а не вірують,—голосно сказав Нагінко й просив утихомиритись. Наталі вибачили її політичну неписьменність:—техперсонал вона... була недавно черниця... та й на анкеті міжіншим стояв секретарів підпис. До комсомолу прийняли...

Наталя вивчала юнрух, політграмогу та одвідувала збори. Юрко трохи боявся, що як доведеться йома вийти з комсомолу і він не зможе бувати на зачинених зборах, тоді не знатиме, хто сидить коло Наталі й як сидить, бо на зборах сидять різно. Вспокоював себе так: „усякий час могу її перетягти до нашого гуртка...”

XV.

Клава, наслухавшись од Юрка про Антошу Вепра, конче просила познайомити її з цим революціонером. А як познайомились—опоетизувала його жваву міцну постать, на його буйну голову наділа „авреолу своїх безумних мрій”.

Клава вважала за щастя иурити в Вепра. Вони ходили з Юрком, і Антоша, блискаючи очима і скоплюючись, цілими вечорами оповідав свої революційні пригоди, задоволений зі вдячних слухачів.

Клава слухала і, впиваючись, дивилася іскристими очима на Вепра...

Яким він стояв перед нею! Хто був сильніший, кращий, сміливіший у Клави за Вепра?

... Отже, не несподівано для Юрка раз увечері Клава тихо казала Костеві:

— Для цієї справи нам неодмінно треба Вепра. Нам взагалі його треба... Хто з нас краще зможе виконати постанову комітету, крім Вепра? А в тому, що він буде наш—я певна. Він не може вибачити партії „мирного будівництва”. Він схожий у цьому на мене...

Юрко не знав ще комітету взагалі й не знав його постанови... Од Вепра він чув таке:

— Швидко перестану бути Вепром і даватиму уроки пролетаризації.

Юрко розумів, що Вепр іронізує й іронізує гірко. І Юрко розумів, що Вепр не хоче перестати бути Вепром.

— Я був Вепром революції,—казав Антоша.—Мені хотять повибивати клики...

Почалося з того вечора.

.....

XVI.

Находила весна. Ще правда, був початок березня, але на вибоях стояли вже мерзлі з ранку калюжі й на заміських тротуарах було слизько.

Юрко йшов бульваром. Заходило сонце. На обличчях у людей лежав м'який відтінок ясного вечора. Ті обличчя здавалися новими, і думалося, що кожний з цих людей має якусь турботу, якусь цікаву справу, якийсь свій особистий світ,—здавалося, що кожний уплітається ниткою в складну сітку цього інтриганського, заплутаного, такого теплого своїми тонами, як подивитися байдужо зверху,—міста. Місто, Юрко тепер розумів,—місто має істотно ознаку свою—інтригу. Місто насичене справами, людьми, подіями, партіями—місто—гудь людських душ і людських стосунків, у місті тисячі пересіків різних дорог і не каски пожежної команди, не сирени, не гудки й не електрика—цікаві в місті. В місті цікаві люди.

Хто його знає, чого он той, у сірому демісезоні американського типу, зупинився й дивиться скося в двір? Хто його знає, чого та он дівчина з портфелем перебігла через вулицю й зупинилася коло стовпа... Вона, здається, скося поглядає в вікно підвального помешкання... Чому це... Чудне життя міста!.

Вепр сказав прийти до нього на квартиру. Вночі має прийти авто й забрати його.

Юркові треба неодмінно бути.

Юрко вже ясно побачив за два місяці, що його підготовляють і бояться розкрити перед ним усі карти. Інше з Вепром. Ініціативний, бистрий і анархичний він швидко став почесний і повноправний член організації, а далі й почав підбивати під себе інших... Сьогодні щось має бути цікаве, бо Вепр ранком був урочий і захоплений. Розбирав парабелума, проглядав, прочищував. Потім положив на вікні за гардиною.

А що буде, Юрко не знає.

Застав Вепра одітого в галіфе, в чоботах і френчі. Він чубатий і вимитий ходив по кімнаті й посвистував марша Будоного.

— Здоров, здоров,—потиснув він руку Юркові...

„Високо в небо ясном
Реєт алий стяг...”

Потиху приспівував і таємничо поглядав та усміхався до Юрка...

— Ми мчимся на конях
Туда, где віден враг.

— Ти будеш у мене ночувати?

— Ти ж поїдеш.

— Нікуди я не поїду.

Він постукав у стіну. Увійшла червоношока Марійка й Вепр просив готувати кофе.

— Нікуди я не поїду сьогодні. А ти й не питай, що і як. Я не розкажу до 1-ої години ночі нічого. І ти не догадаєшся...

Ми мчимся на конях
Туда, где віден враг...
І в бітве упоительной...

— жінку відрядив до тітки, так що ми вдвох побудемо.
Січ—запорозька.

* * *

Дивились у вікно.

Вже було пів до першої, як по стінах сусідніх будинків мазнуло зеленим світлом прожектора й поведло по вулиці світляною мітлою. Брук од того став чистий і п'ятчатий, як відріз дешевого перкалю. З-за рогу вулиці виплив авто й погас коло ганку.

Антоша нервово встромив обидві руки в кешені з парабелюмом та бравнінгом і вийшов, наказавши Юркові почекати його в кімнаті. Тяглись важкі довгі хвилини.

У чверть до другої внизу захлопали двері. Антоша повертався швидко, і вже на порозі вітальні почав роздягатися.

— Будемо лягати, Юрку. Я сьогодні зробив справу—можу відпочити з чистим сумлінням.

— Що ти зробив? Скажи ж мені, Антоша, що ж ти,—побратимові?..

Підсувай каналу ближче до ліжка, ляжемо та й поговоримо, відпочиваючи.

І от цю розказав Антоша Юркові.

XVII.

Антоші було рішуче все одно, що там не буде—анархизм, соціалізм чи капіталізм. Зараз він відчував, що закликають до чогось буйного й беруть живу участь в анархистських вечорах з дискусіями про перебудову світу й звільнення людини з-під закону... Як це звільнення пройде—міркували так: примусити світ прийняти анархизм—збройно розбити закон. Спочатку по всьому світу буде батальна вакханалія, а потім коли не буде закону, людина навчиться поважати себе й тим поважати людину... Все це для Антоші було байдуже, але батальна вакханалія його чарувала, і в своїх виступах він показував себе військовим фахівцем. Натхненим військовим фахівцем. Йому усміхалася роля організатора й ватажка анархистського бойовиська...

Але дискусії—дискусіями, а пройшов час, і до чергової справи: комітет ухвалив—організація мала виконати.

Засідали на квартирі в Вепра. Були тільки самі надійні, а запального Антошу вважали за надійного.

— ... Звичайно, організувати акт доведеться людям, що знають справу,—тихо говорив Кость, стоячи коло столу й дивлячись на Вепра.

Вепр усміхався і все потакав, тихо киваючи головою.

— Так... так... так... в ритм промови.

А потім устав і запитав:

— То що ж це—я належав до його дивізії, під його прапором і поклав свою молодість, та й тепер я його буду вбивати.

Анархисти переглянулися і потім здивовані всі встали у Вепра.

— Я, товариші, не Юда. Підкрадатись і вбивати комуніста я не піду й не хочу... Не хочу, це—моє слово... І еслі ви сволочі...

Може Антоша так і не казав їм, але так розказував Юркові, ставши в благородну позу, власне, підвівшись благородно на лікоть і засвітивши світло, показував настопирчені вуса й очі гострі й зі сміхом:

— Кажу їм—еслі ви, сволочі, не прикриєте цієї лавочки з убивствами,—сам Вепр піде проти вас і тоді вам не здобрувати... Батальну вакханалію—кажу—я візьму на себе, але за такі справи...—Тут я показав їм парабелюма...

Кость збентежено черкав олівцем по книжці, але швидко зорієнтувався й сказав:

— Правильно, товариство, — каже Вепр. Ми, як анархисти, повинні поважати думку один одного і тим поважати себе. Моя пропозиція така: запропонувати всій організації повести справу безтерористичних актів... Пропозиції в протоколі не фіксувати й сьогодні на цім закінчити.

Вони побачили, з ким мають справу, і обережно висотались, звільнившись тим од Вепра...

А на другий день Зоя Музевич...

— Зоя Музевич? З Поділля?

— Здається, на твоїх курсах училась. Вона давно в'яжеться з анархистами. Тепер у комітеті.

Юрко був без кінця здивований.

— Зоя Музевич? Красива така, рум'яна й нікому нічого не винна?

— Вона водиться з Костем... Хіба ти тоді на помічав? Вони обое й переїхали, здається, до Києва...

— Її одного разу хотіли викинути з інтернату, так я її захищав... Я її добре знаю... Ну, ну, що далі?

На другий день Зоя Музевич приїхала візником до Антоші, викликала його, і збиваючи граційною ніжкою в жовтому туфлі сніг зі східців, призналася, що вона кохає Антошу, що вона може залишити анархистів, аби він її не дурався...

— Ну, я дружину сплавив, і через півгодини Зоя була в мене... Ти помігаш—я її так низу догори міряю очима, ходжу по хаті, співаю будьоновку, — словом убиваю дівчину... А потім—цілую, а потім сідаємо на дивані...

— Ну? А потім?

— Смачна дівчинка! Кров з молоком!—цілує... А в останню мить починає плакати... Дівчинка! Квітка не хоче роздвітати...

В останню мить Зоя запропонувала таке:

— Через день я буду мати в своєму розпорядженні автомобіля. В нас є шофер один... Я хочу бути твоєю, але хочу... на лоні природи... Поїдемо за місто, Антосю?

Антоша розповідає, нагинаючись з ліжка до Юрка:

— Я що? Мене не купиш. Бачу, що на бога бере... думаю—сволочи, дівчинко!.. Лавірую... Я, знаєш, стратег... Бачу, фортеця непідступна. Думаю: який же я тоді Вепр? Ну, я тут підпустив екстазу, впився в губи; раз-раз і готово. Врешті й не пручалася й не було чого... Костик давно справився, — взяв фортецю без мене...

Прощаючись, Зоя таки просила побути з нею на лоні природи...

І коли прибігла справді закохана Клава та сказала, що анархисти хочуть вивезти за місто й „анулювати“ Вепра—він уже й сам про це догадувався...

Сьогодні вона приїхала. В закритому авто на ходу Вепр обеззброїв Зою і, представивши парабелюма шоферові до спини, наказав їхати в ДПУ. Звідти вони вирушили за місто, відповідно приготувавшись, і там забрали Костика, авантюрного братішку Сергія і... Ванкевича, того Ванкевича, що читав доповідь на зборах і так чудово підроблявся під комсомольського промовця...

Взавтра буде розбиратися ця справа. Вепрові доведеться їхати, а сьогодні вони можуть спокійно спати, бо вже час...

XVIII.

Вони ще довго розмовляли, і врешті Вепр заснув міцним сном здовою, спокійною, простою людини.

Юрко ще довго перекидався на дивані й під ним зрідка рипіли пружини.

Весняна ніч поволі минала, у вікнах починало синіти. Юрко вирішив уже не спати до ранку. Він лежав, закинувши руки за шию й напружено думав.

Він згадав ясного, упевненого, працьовитого Нагінка. Згадав і подумав, що Нагінко не влопається в таку справу, де доводилося б говорити про акти над комуністами... Юрко відчув глибоку ненависть до цього гуртка авантюристів, і захотілося чесної, впертої роботи, захотілося стати Нагінком.

Згадав, як він хвилюється й сердиться на тих, що „канючать“, але при них спокійно можна читати цілу захоплюючу лекцію про величезну роботу, величезні наслідки од роботи цього, іноді безпутного, цього іноді нерозумного, іноді засмиканого й шукаючого комсомолу...

Згадав і подумав:

— Він комуніст...

А з супостатами треба боротися,—це казав Нагінко, чи це подумав так Юрко?..

Якось самі заплющилися очі. Нагадався й одкрив вії—дивився втомлено, наче крізь туман, у вікно. У вікні манячили чорні дрти проводів.

Місто ще спало, забувши вчорашній день, вечірню й нічну інтригу—спало міцно й набирало сили. Чорні дрти ритмічно, бездушно похитувались під безрезневим вітром.

Світало.

XIX.

Минала весна.

Швидко техникумці мали роз'їзджатися по селах та на практику. Новин у техникумі не було. Зникла десь горбата Ліна та Клава умом рушилась. Моторошно було спостерігати, як на очах людина губила глузд.—А збожеволіла вона просто таки перед усім технікумом на зборах. Всі помічали: заговорюється—розгарячиться так і плює, кричить і руками махає, а очі божевільні, страшні. На одних зборах—зразу сміялися з її маніри виступати, потім зацікавились, задивились, застигли і врешті хтось запропонував викликати швидко допомогу. Тим і закінчилось. Це й усі новини.

А що ж Юрко?

Юрко нічого. Юрко просто студент—комсомолець.

(Кінець четвертої частини)